

DANSKE STUDIER

UDGIVET AF
AAGE HANSEN OG ERIK DAL

1965

J. H. SCHULTZ FORLAG
KØBENHAVN

Danske Studier 1965. 60. bind. Femte række 12. bind. Universitets-Jubilæets danske Samfund nr. 414. Printed in Denmark by Andelsbogtrykkeriet i Odense. Side 5-54 bringes i boghandelen som særpublikation med fællestitlen Bidrag til fremførelsens historie i Danmark (unummeret, sendes ikke til medlemmer, pris 6 kr.).

INDHOLD

<i>Arthur Arnholtz: Fremførelsens historie i Danmark</i>	5
<i>Karen Krogh: Scenesproget i det 19. århundrede</i>	34
<i>Finn Friis: Gottfried Keller og hans danske oversættere</i>	55
<i>Poul Andersen: Om det finale r i Dansk</i>	75

MINDRE BIDRAG

<i>A. Kragelund: Til Morten Børups Majvise</i>	85
<i>E. Spang-Hanssen: Nye Holbergiana XIII–XXIII</i>	85
<i>Bent Søndergaard: Claus Fastings »Hermione«</i>	96
<i>Mogens Kai Nørregaard: Johannes Jørgensen og italiensk kultur</i>	102
<i>Jørgen Breitenstein: Svar</i>	106
<i>Harry Andersen: Natbred (hos Sophus Claussen)</i>	106

ANMELDELSER

<i>Gillian Fellows Jensen: A. H. Smith: The Place-Names of the West Riding of Yorkshire</i>	111
<i>Gustav Henningsen: Gerhard Eis: Altdeutsche Zaubersprüche</i>	115
<i>Helge Toldberg: Kaj Thaning: Menneske først –</i>	117
<i>Mogens Brøndsted: Povl Schmidt: Paul la Cour</i>	123
<i>Erik Dal: Folkeviselitteratur kort fortalt</i>	126
<i>Aage Kabell: Helge Toldberg: Marsk Stig-viserne</i>	131
<i>– Anton Aagaard: Syv berømte Folkeviser</i>	132

Indholdsfortegnelse til Danske Studier 1954–65	135
--	-----

Fremførelsens historie i Danmark

En oversigt med et tillæg om H. C. Andersens oplæsning

Af ARTHUR ARNHOLTZ

1. Verskunst og verslære er bevaret på tryk; derfor kan de begge gøres til genstand for historiske undersøgelser, så man kan skelne mellem *vershistorie* og *metrikhistorie*. Foredraget, fremførelsen, er mere luftig. Fremførelsen er kun bevaret som egentlig undersøgelsesgenstand i vort århundrede, dvs. siden vi har fået fonograf, grammofon og lydbånd. For de ældre tider kan vi ikke skelne mellem praktikens og teoriens historie; her må vi gætte os frem til, hvordan alt har lydt: hvordan man har holdt tale, spillet komedie og læst op. Vidnesbyrderne er for det første de egentlige foredragslærere, retorikerne, dernæst scenariebemærkninger i skuespillene og endelig bemærkninger i fortaler, breve, erindringer af enhver art. Her må altså foredragets og foredragslærens historie behandles under ét. Opgaven er ikke let. Den kræver gennemgang af et uhyre stof fra næsten adskilte områder: gejstlige og verdslige taler, skuespil, deklamation, erindringer, breve etc. Herudaf må så drages det lidt om fremførelsen, som mennesker har noteret (sædvanlig skriver de jo kun, *hvad* der blev sagt, ikke *hvordan* det lød), og disse hundrede småtræk må sammenstilles til en mosaik. Sådant et arbejde er endnu ikke gjort på dansk; vi har kun spredte tilløb til det. Men at det kan gøres, har især den tyske Sprechkunde vist; jeg vil nøjes med at pege på Irmgard Weithases produktion som den alsidigste, frugtbarste og nyeste. Efter to store arbejder om talekunstens to hovedperioder, Goethe-tiden og det 19. århundrede (*Anschauungen über das Wesen der Sprechkunst von 1775–1825*, Berl. 1930, og *Die Geschichte der deutschen Vortragskunst im 19. Jahrhundert*, Weimar 1940) har prof. Weithase nedlagt al sin viden og kunnen i et afsluttende værk: *Zur Geschichte der gesprochenen deutschen Sprache*, I–II, Tübingen 1961, der omfatter hele talekunstens udvikling i Tyskland – i alle tider og genrer. Det begynder med modersmålets behandling i kirken og skolen i middelalder og reformationstid. Udviklingen på disse to områder føres frem til nutiden, men således at der indskydes kapitler

om udviklingen i kunst og videnskab, efterhånden som disse »overstrømme« kommer til at påvirke kirken og skolen. Vi hører om barokens modersmålselskaber, der kæmper for sprogrenhed, ny versbygning og bevidst digtersprog. Vi hører om Goethe-tidens bestræbelser for grundlæggelsen af et nationalteater med dialektfrit scenesprog, om Shakespeare-opførelserne (fremfor alt af Hamlet) med de første forsøg på at skabe et egentligt sammenspil, og om tidens stærke deklamationsinteresse. Op i det 19. århundrede følger så den nationale filologi og pædagogik, ledsaget af de nye discipliner: fonetik og stemmefysiologi. Midt i denne begyndende rationalisering (den teatraliske deklamation dæmpes til jævner oplæsning) dukker ejendommelige, maleriske enkeltskikkelser op – improvisatoren (en vers- og rimvirtuos som O. L. B. Wolf), der rejste rundt og lod sig stille opgaver af publikum, som han løste næsten på stående fod, måske lidt udvendigt, men med bravour; og den genopvakte rhapsode, en recitator som Wilh. Jordan, der rejste rundt og foredrog et yndlingsværk i troen på en mission (i Jordans tilfælde var det Nibelungenlied).

Endelig hører vi om digternes læsning af egne værker, om skuespilernes digtbehandling, om de store dramaoplæsere, om talekor og om nutidens lærestole i Sprechkünde. – Jeg har refereret gangen i disse grundige og inspirerende værker, fordi udviklingslinien nogenlunde kan følges også i dansk, og fordi vi endnu ikke har nogen tilsvarende samlet fremstilling. Vi har sproghistorie og stilhistorie; men på mine egne fags område er opgaverne endnu uløste: vi har hverken en vers- eller en foredragshistorie. De endeløse forberedelser, som kræves dertil, har jeg ikke magtet, andre heller ikke (trods mine tilskyndelser til at skrive specialer om dette jomfruelige stof). Det følgende bliver da blot en skitse-mæssig oversigt: der og der findes enkeltundersøgelser; der og der burde man gå videre.

2. Fra middelalderen op til rationalismen var der endnu ingen dybe skel mellem skole, universitet og kirke. Latinskolens og universitetets uddannelse gik over i hinanden og forberedte væsentlig til præstegeringen. Grammatik og veltalenhed: at tale, dicte, scriffve ret oc gode latine, var målet: eloquentia og poesi (Oluf Friis: Den da. Litt.s Historie I, 1945, s. 445 f.). Det var antikens og Augustins begreber, også om fremførelsen: actio, som dyrkedes og efterhånden også overførtes på talerne og digtningen på modersmålet. Vi vil begynde med retoriken

og herunder se på *prædikenen* først. Albert Wifstrand (Andlig Talekonst, Sv. Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag, Sthm. 1943, s. 157–170) giver et overblik over prædikestilarterne. Da de antike stilarter, den simple, den rige, og den høje, overføres til modersmålene, uddybes en kløft mellem lærd og folkelig prædiken. Den lærde bliver tør og skematisk (med exordium, propositio osv.); den folkelige udvikler sig til en grovkornet, burlesk, satirisk energisk sædeprædiken (her konkurrerede dominikanere og franciskanere med de sekteriske lægprædikanter). Folkeprædikenen påvirker den lærde forkyndelse, så den oplever sin tørhed med bizarre eksempler o. l., som Erasmus af Rotterdam med rette håner. Reformationen, der satte prædikenen over kulten, renser ud her og gør prædikenen mere bibelsk og mere væsentlig. Luther er i sine prædikener velgørende jævn, naturlig i sproget og fri i dispositionen, men står ret alene (man efterlignede hellere hans drastiske polemik); Calvin var lige så enkel på sin måde, men klar, streng og alvorlig. Men formalismen vandt indpas påny (bl. a. ved Melanchtons sværmeri for den antike retorik). Man fandt Luthers frie måde for svær; de retoriske manéer hersker lige til klassicismen og pietismen. Dermed bliver prædikenen sjælesørgerisk og personlig, borgerlig praktisk, ofte mere smagfuld, men med snævrere horisont.

Man kan af disse stilskifter så nogenlunde tænke sig, hvordan prædikenerne har lydt, hvor det har været jævnt og ligetil, hvor det har været tørt og langt, og hvor der har været dundret. Egentlige bemærkninger om selve fremførelsen finder vi først i biskoppernes visitatsbøger. Peder Palladius' berømte visitatsbog (afsl. 1543–44, udg. af Sv. Grundtvig 1872, af Lis Jacobsen 1925) er nærmest en gengivelse af hans visitatstaler til menighederne – til gavn for hans embedsbrødre; sådan kunde det gøres.

Men allerede fra o. 1600 har vi bevaret et strålende eksempel på den egentlige visitatsbogstype: en notatsamling til indberetninger om præsternes vandel og forkyndelse m. v. Den skyldes den lærde, vel uddannede Jacob Madsen Veile (1538–1606), biskop over Fyens stift fra 1588 til sin død. Jacob Madsen er frodig og nidkær. Han gør ikke blot notater om embedssager; han skildrer nøje alle kirker og aftegner dem, kejtet men instruktivt. Han dyrker topografi og slægtshistorie, og m. h. t. hans præster går intet ham forbi; han giver os deres alder, udseende, karakter og opførsel og i 92 tilfælde bemærkninger om deres foredrag og stemmebrug (ms. i Landsarkivet i Odense, udg. af A.

Crone 1853, af A. R. Idum 1929; fra den sidste citeres; de kursiverede steder er oversat efter indstrøede passager på græsk eller latin; samtlige steder findes let takket være bogens klare, ensartede disposition). Det hedder her f. eks.: Liden, tønd Mand, laugmelt, imiter M. Barthel (i Othense, s. 56); *hverken hæver eller sænker Stemmen; gør intet Indtryk* (s. 62). En god Basz; rød vnder Andsictet. *God Prædikant* (91). Sterk Tenor, stønner oc tager neder i Brystet, hoster (103). Sterkt Ryst, holder Puncter iche, vel hastig . . . derfor Ordet borte i *Slutningen* (139). *Ikke god Stemme; græder paa Prædikestolen* (170). Læser vnderlig Texten; heelt siunger: tyt, tyt, tyt! . . . *Han rettede det senere. Stemmen ikke ren* (171). Rødskeget, god Røst, langsom, *prædiker godt*. »Hiartens Christen«, en stor Smigger (240 f.). *Meget enfoldigt, studerer ikke*, slaar alle Hende i (dvs. slår begge hænder i prædikestolen). »Nu da!« Taler Bret Jusk (320). *Jeg visiterede af den Aarsag, at Hr. Erik skulde have taget Skade paa Mælet*. Waar ocsaa. Jeg stod nederst i Kirken, kunde iche høre, huad hand talte. Sognemend gick vdi Berod, sagde, at denne Defect kom hannem horer (dvs. hårdere) paa somme Tiide, men var got i Dag; ville see gemen Finger. Hand loffuet at vilde tale selffuere met Arild Huitfeld, som haffuer *Patronatsretten* . . . (353) . . . Melet fortagis, nar hand extender *Stemmen*, som der var et Stycke Kød i Munden; *men saa snart han taler sagte, undgaar han den Fejl* (358).

Meget videre kommer man foreløbig ikke. I fortalen til Brorsons visitatsbog (1741–64, udg. af L. J. Koch 1960) sammenstiller udgiveren Brorsons milde bemærkninger om prædikenerne (s. XII–XXIV): fra opbyggelig, grundig og bevægelig ned til skikkelig (»Kun i et enkelt tilfælde hedder det, at præsten ikke har gaver til at tale, og i et andet tales der om hans *larmen* dvs. udskaelden på prædikestolen«) – med andre bispers strengere bedømmelse. Biskop Hersleb noterer således om præsten i Ramløse 1739: . . . sad i Prædike-Stolen, læste af Papiret; vilde undskyldte det med Svaghed i Foden og slet Hukommelse; men blev advaret for Dovenhed. – Om provsten i Stege 1740: Ustuderet, liden Sammenhæng, store Ord, ingen Fynd. – Om kapellanen i Tømmerup 1740: Meget opbyggeligt og kraftigt. Det er stor Skade, at den Mand har saa ælendigt og ubehageligt Mæle, skrigende og pi-bende. – Man er klar over manglerne, men ikke over midlerne til deres afhjælpning. Om Brorson selv hedder det et sted (John Hansen:

H. A. Brorson og hans brødre, 1894, s. 255), at biskoppen prædikede til fest i tre timer, da han blev overkommet af en katarr.

Mellem Brorsons og Mynsters visitatser ligger perioden omkring 1800 med den stærke deklamationsinteresse. Den ytrer sig tidligst på det kirkelige område med to store værker, Erich Pontoppidans Collegium Pastorale Practicum . . . Undervisning . . . i det hellige Præsteembede (1757; 766 kvartsider, forbavsende levende og sympatisk) og Chr. Bastholms Den geistlige Talekonst (1775; 436 s.). Pontoppidan omtaler kun fremførelsen sporadisk (s. 90, 290 f., 391 ff.); Bastholm slutter med kapitlerne om udtalen og gebærderne, som lidt med urette er blevet berygtede. Målet for dem begge er ægthed og anstand; de råd og anvisninger, de giver, er oftest selvfølgelige: mod undladelser og overdrivelser i enhver retning, mod for megen uro og for megen monoton, mod planløs gestikulation og tvungen ubevægelighed, mod uvaner og affektation (man må hverken råbe eller hviske, ikke pendulere på prædikestolen, hverken frem og tilbage eller fra side til side osv.). Meget er rigtigt, men kunde nok overlades til den umiddelbare indskydelse. Michael Rosing giver et vidnesbyrd om forfatterens egen fremførelse. Han mindes bevæget »Bastholms *svadalske* 'Mine Brødre, elsker hverandre!'«. Svada gælder her endnu for noget positivt.

Bemærkningerne i Mynsters visitatsdagbøger (1835–53, udg. af Bjørn Kornerup, I–II, 1937; se s. LXVII–LXXXII) er mere differentierede end hos de ældre bisper; nu ligger der et bevidst syn på prædikenfremførelsen til grund: Som ung havde Mynster især forlangt klarhed (Bemærkninger om den Kunst at prædike, 1810; heri om mundtlighedens krav til stilen og om tvungen improvisation s. 34f. og 37); nu savner han mere hjertelighed og stil (en særlig tone); et frit, kraftigt, levende og uaffekteret foredrag er hans ideal. Vi finder karakteristiker som: Klart, forstandigt, trivielt, iiskoldt (II, 215); tørt, vrevlsomt, aldeles uklart og upopulært (II, 53). Alleslags, Politisk og Religiøst, Offentligt og Privat, mellem hverandre uden ret Orden og Klarhed (II, 95). Sproget var . . . kun det moderne Poesie-Sprog (I, 241), ikke den rette Prædiketone (I, 272), ikke den rette Salvelse (II, 117) – Bemærk, salvelse endnu benyttet i positiv betydning. Videre: Af Papi-ret, ikke af Hiertet (II, 36). Om den måske lidt ubeherskede opvækkelsesprædikant Willemoes i Herfølge: I en hylende Matros-Tone (I, 68); Den stærke Stemme misbrugt ved Skrigen og slet Declamation

(I, 222); Foredraget en søvrig Mumlen, afbrudt af en idelig Rømmen, som endog kommer midt i Ordene (II, 31); Det afskyelige, affekterte Skraal kunde ikke dække den indvortes Tomhed (II, 56); Han har vænnet sig til en skielvende Brægen, som er ganske utaalelig (II, 259).

Jens Møllers Udsigt over den geistlige Veltalenhed i Danmark siden Reformationen (Nyt theol. Bibl. XX, 1832, s. 243–306) giver intet om fremførelsen. C. Skovgaard-Petersens Erfaringer fra Prækestolen (1921; forelæsninger for Pastorseminariet 1920) giver i kapitlet: Klar Form (s. 79–101) en stil- og dispositionslære. Johs. Gøtzsches Præstens Søndagsgudstjeneste (posth. 1938) giver i en lang række småkapitler (om tjenerholdning, forberedelse, tekstlæsning, prædikenfremførelse, retorik og gestikulation) en mængde gode råd – i en levende, omend lidt firkantet, kunstfjendsk fremstilling. Det gælder her, ligesom om Knud Bruun-Rasmussens lille kapitel om prædikanten (Grundbog for talere, 1954) og min egen afhandling: Om banalitet og salvelse (Nord. tidsskr. f. tale og stemme, 1956), at der mest tales om, hvad præsten under sin fremførelse ikke skal gøre.

Ved Pastorseminariets nyordning 1943 indførtes kirkelig læsning og tale (stemmebrug) som fag; men den positive lærebog i fremførelsen og det samlede overblik over dens historie savnes stadig.

3. Hvordan *de verdslige taler* har lydt i ældre tid, ved vi endnu mindre besked om. Middelalderens aldungebønder, der forestod lovgivningen på tinge, har måske messet lovene i en slags højtideligt foredragssprog, og rigets stormænd har vel dæmpet deres dialekter på herredage, i kongens råd og ved fester. Det er kun til at gisne om. At replikskifte og fortælling er faldet omtrent som i vorre dage, tør man måske slutte af de realistiske partier af Leonora Christines Jammersminde.

Fra 1760-erne dyrkedes den verdslige tale ved siden af den kirkelige. I skriftserier, kaldet »Samlinger«, »Forsøg« eller »Breve«, i selskaber og ved præmieringer søgtes opelsket en bred, æstetisk interesse, der også gjaldt retoriken. Man skrev taler, som ikke direkte var bestemt til at holdes ved nogen lejlighed, men som skulde tjene til mønster: Så korrekt efter alle den antike retoriks regler kunde det gøres! Kendtest er vel Chr. Fr. Jacobis Lovtale over Absalon (i Forsøg i de skønne og nyttige Videnskaber, 8. stk., 1770; jf. Laur. Sahl: Samling af filosofiske Skole-Taler, oplæste af Discipler, 1774).

Selskabet til de skønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse frem-

kaldte en række oversættelser af Qvintillians 10., 11. og 12. bog (bl. a. af Jacob Baden) og udsendte dem o. 1770 (titeloplæg 1794). I 1774 fulgte Charles Batteux's Indledning til de skønne Konster (ved Jens Hvas), herefter nogle danske afhandlinger (af Søren Bloch 1805 og D. Chr. Fester 1808; jf. afsnittet om talerne hos M. Wogelius 1805 og i L. C. Sanders Odeum 1808). Tæt på dem kom et større værk (190 s.), Jakob Rosteds Forsøg til en Rhetorik i et Udtog af Hugo Blair's Forelæsninger m. H. t. Undervisningen i de lærde Skoler (Kria. 1810, Kbh. 1816); den indeholder dog kun lidt om fremførelsen, kort, almindeligt og naturalistisk (s. 152-65). Og endelig slutter denne første bølge af lærebøger med Johs. Boyes Betragtninger over Veltalenhed 1820 (mod ordgyderi). Der følger nu en lang pause, kun afbrudt af Martin Hammerichs to, til gengæld meget væsentlige skrifter: Om det mundtlige Foredrag . . i vort Undervisningsvæsen, 1841, og Fremstillingens Kunst, 1881, med indledning om »det levende Ord«, der fødes eller genfødes hos den talende og meddeler sig til de hørende som ord, der siges til dem. Første del: Talekunsten og dens Lærere, er vor første retorikhistorie, først afløst af Kn. Bruun-Rasmussens Talerkunst 1963.

I det engelske parlament udvikledes en politisk veltalenhed gennem århundreder. Vi får først et beskedent sidestykke hertil med stænderforsamlingernes oprettelse 1835, den grundlovgivende forsamling, rigsdagen fra 1849, vælgermøderne og det kommunale selvstyre. Næsten samtidigt, med Grundtvigs Mands Minde-forelæsninger 1838, begynder det folkelige foredrag, som skulde blive højskolens udtryksform – en gemytsrig, livsnær bølge mellem høj- og lavprosa, bevæget af et budskab og indrammet af sange. Om den brogede talerskare, der således trådte frem fra midten af det 19. århundrede, får vi besked af to antologier, Axel Sørensens Folkelige Foredrag af forskellige Forfattere (Dansk lærerforen. 1911) og især af Harald Jørgensens Danske Taler gennem 100 Aar, 1945 (jf. Sven Clausen om den politiske veltalenhed i Danmark i: Den danske Rigsdag 1849-1949, bd. IV, 1949). Selv om Harald Jørgensen i sin instruktive fortale intet oplyser om talernes fremførelse, kan man gætte sig til en del, alene af genrerne og personlighedernes brogethed; nogen af talerne har vi ældre jo også selv hørt. Vi møder Anders Sandøe Ørsteds akademiske grundighed ved stænderforsamlingens oprettelse 1835 (s. 11), Lehmanns skandinaviske pragtblomster ved Ridebane-mødet 1845 (s. 36), Grundtvigs lange åndedrag og sonore stemmeføring i den varme, personlige bøn

om højskolen i Soer 1848 (s. 50), Monrads anspændte forsøg på at berolige folketinget efter tilbageslaget fra Dannevirke 1864 (s. 56), Hørups flammende indignation over for de Estrup'ske provisorier 1883 (s. 64), Holger Begtrup's svævende og Thomas Bredsdorff's sobre højskoletaler om det folkelige (s. 113, 129), H. P. Hanssens naive, men slagkraftige, sønderjyske lyrisme før det gode valg til den tyske rigsdag 1906 (s. 122), Borgbjerg's knusende angreb på den korrupte justitsminister Alberti 1907 (s. 136), Lyngsies brandtale under storlockout'en 1925 (s. 206) og til sidst Christian X's blufærdige tak på befrielsesdagen 1945 (s. 244).

Om enkelte talere fra ældre tid er så mange erindringer bevarret, at man kan danne sig en forestilling om deres musiske særpræg, stemmekarakter og gennemgående rytme og tempo. Jeg har prøvet det for Grundtvigs vedkommende (Grundtvigs salmer og deres melodier, Grundtvig-Studier 1952, s. 11 ff.). Man kan også gå til de samlinger, som enkelte forfattere har udgivet af deres taler, og herudfra danne sig visse begreber om deres mundtlighed: simpel eller blomstrende, streng eller lunerig, sublim eller heftig osv. Prædikensamlinger er almindelige; samlinger af folkelige foredrag, fest- og lejlighedstaler noget sjældnere. Jeg nævner eksempelvis af de sidste Grundtvigs (Mands Minde, holdt 1838, Brage-Snak 1843, Kirke-Speil 1863, Marielyst-Taler 1856-71), D. F. Esrichts og J. C. Hostrups (begge med titlen: Folkelige Foredrag, henhv. 1855-56 og 1882), Jakob Knudsens (Kristelige Foredrag 1893, Livsfilosofi 1908) og fra nyere tid Georg Brandes' (Taler 1920, med et selvbevidst og meget sigende forord) og Vilhelm Andersens (Taler 1924, og Et Tiaar 1945; se endv. Det kgl. Biblioteks katalog 52, s. 234 ff.: Samlinger af enkelte Forfatteres Taler: Politiske, folkelige, universitets- og skoletaler).

Oplæsningsinteressen i 1890-erne (se stk. 5) fremkaldte ikke en tilsvarende bølge af retoriske lærebøger; den er først kommet i vores egen tid – som det synes, på initiativ af det praktiske livs folk. Man har brug for øvede diskussionsdeltagere i de politiske oplysningsforbund og ungdomsforeninger; man ønsker en rimelig sprogbehandling i forretningslivet, og de større firmaer søger at hjælpe deres personale ud af isolation gennem bl. a. retorikundervisning. Det har ført til oprettelsen af utallige talerkursus og til udgivelsen af en lang række lærebøger, fra populærvejledninger for lejlighedstalere til velfunderede grundbøger, indbefattende diskussionsteknik og mødeledelse etc. Det vil forstås, at

alle disse kursus og bøger væsentlig har et praktisk sigte; folk vil lære at klare sig, også i radio og fjernsyn. Man kunde finde den gamle retorik-bølges æstetiske interesse lidt overdreven. Mod den nye kan indvendes, at man vist gør for lidt for at skabe fornemmelse for stil og form. En ting er at give folk mod til at komme med et lille indlæg i farveløst dagligsprog. Noget andet er at kunne fængsle tilhørere ved en længere tale med afveksling, temperament og atmosfære.

4. Vi går nu fra talerne over til *skuespillet*. Det er kendt, at middelalderens religiøse spil blev vist ud af kirkerne, fordi de efterhånden blev for livlige, så de stred mod Gudshusets værdighed. De blev så overtaget af dramatiske broderskaber, omløbende peblinge, håndværkerlaug og professionelle komedianter, og det er kendt, at narre, djæвле, klovnscener og alle slags drastiske optrin og udvendige aktioner har bredt sig og taget for meget af publikums opmærksomhed. Skuespillets udvikling er som en kamp mellem det nødvendige gøgl og det overflødige. Med reformationen forsvinder de katolske mysteriespil. Skolen dyrker nu efter Luthers og Melanchtons anbefaling den klassiske komedie, Plautus og Terents, det nylatinske bibelspil og tilsvarende oversættelser eller originaler på modersmålene. Spillene skulde indskærpe kristelig moral og være øvelser i anstand og veltalenhed. Torben Krogh omtaler spørgsmålet om diktion og gestus (*Ældre dansk Teater*, 1940, s. 145–65). Man har i visse kredse, i Tyskland og formodentlig også herhjemme, dæmpet spillet så meget ned som muligt og lagt hovedvægten på ordenes rette fremsigelse og forståelse (især naturligvis de latinske). Dette pædagogiske grundsynspunkt modificeredes dog af den samtidige lære om, at dramaet skulde spejle de menneskelige affekter både i tal og bevægelser («Gebärdenkanon») og karakterer og livsaldre. Man har da nok fremsagt de latinske stykker, og spillet modersmålskomedierne med liv og lyst (i *Comocdia de Mundo et Paupere*, f. eks., er de indlagte, grovkornede bondescener særlig dialcctfarvede til disciplenes forlystelse). Og narre og djæвле drev jo også her deres spil (Krogh s. 193 ff.). Spørgsmålet om for meget eller for lidt i udtryk og ageren formuleres smukkest af Hamlet (III, 2); det er igen akademikeren, studenten fra Wittenberg, der taler til de omvandrede komedianter: »Sig Talen . . . vævert over Tungen . . . bræg den ikke . . . Sav heller ikke Luften for meget med jer Haand . . . Det skær mig i Sjælen at høre en Kraftkarl med Parykhovede rive en Lidenskab i Pjalter . . .

Vær heller ikke for tamme . . . Og lad dem, der spiller Narre, ikke sige mere, end der staar skrevet til dem.« Instruksen bør sammenstilles med Hekuba-monologen (II, 2), hvor Hamlet beundrer skuespilleren, som går op i sin rolle (Niels Møllers oversættelse 1901, forkortet): »... denne Spiller her / kan tvinge Sjælen efter Tankens Billed, / saa ved dens Virken blegner helt hans Aasyn: / Taarer i Øjet, Jammer i hans Udtryk, / hans Stemme brudt . . . Og alt for intet! / For Hekuba!«

Den egentlige dramahistorie må gøres summarrisk af her (se f. eks. F. J. Billeskov Jansen: Danmarks Digtekunst I, s. 53 og 208; II, s. 160; III, s. 73, 174 og 370). Skoledramaet, den gamle rektor- og præstekomedie, blomstrede under Frederik II og Christian IV og samlede høj og lav, læg og lærd som tilhørere. Den blev undsagt af ortodoxien, og hoffet vendte sig til operaballet og hyrdespil, siden til den franske klassik. De lærde dilettanter afløstes af professionelle bander, engelske og især tyske og hollandske, med støjende Haupt- und Staatsactionen. De godtoges endnu af Frederik III og Christian V, men sank så ned til de grove spektakler, som Holberg parodierede i »Ulysses von Ithacia«. Det blev så Holberg-scenernes opgave påny at skaffe folket adgang til moderne og lødig teaterkultur. Man begyndte fornuftigvis med komedien på prosa og lod det heroiske og patetiske vente. Billeskov Jansen skriver (II, s. 188): »Både den store komik og den heroiske tragik rager ud over . . . den virkelighed vi lever i . . . (Men) medens den komiske sans allerede er barnet givet, erhverves den tragiske først i den voksne ungdom«. Skuespillerne fik omsider et fast teater, og den æstetiske bølge i sidste halvdel af 18. århundrede skabte også en begyndende teaterkritik – P. Rosenstand-Goiskes Dramatiske Journal (1771–73) og Kritiske Efterretninger om den danske Skueplads (1778–80), Rahbeks Breve fra en gammel Skuespiller til hans Søn (1782) og bemærkningerne om skuespilkunst i Baggesens Labyrinten (fra 1792). De første sørgespil kan man have følt urimelige; men de kan også være blevet overspillet, og begge dele kan have givet anledning til Wessels parodi: Kærlighed uden Strømper (1772). Skuespillerens arbejde får man indtryk af gennem disse skrifter og, ikke mindst, gennem en dannelsesroman som Goethes Wilhelm Meister (beg. 1777, udk. 1794–96). Hver skuespiller holdt sig gennemgående til sin specialitet: én var bulderbassen, én den uskyldige unge pige osv., som man nu kun kender det fra operaen a. h. t. stemmekaraktererne. Instruktør kendtes ikke, og man holdt sædvanlig ikke over tre prøver – for at der

ikke skulde opstå aftalt spil. Man aftalte kun stykkets forløb i store træk og gav sig først helt ved selve forestillingen; den blev en slags éngangspræstation med delvis improvisation, der værdsattes som scenens særlige magi. Repertoiret var stort og lærtes kun halvt; dette forklarer frygten for versdramer, hvori det var vanskeligere at improvisere. Sammenspil gjordes yderligere svært p. gr. a. olielampernes svage skær; hver skuespiller måtte hen til rampen og aflevere sin replik i frontspil for at blive set.

Tre afhandlinger har fornylig belyst dette teaters udvikling frem imod det, vi nu kender, og dets betydning for udtale og foredrag. Det er Alf Henriques' Rahbek som teaterpædagog (foredrag i Modersmåls-Selskabet 20.11.1962), Karen Kroghs Dansk scenesprog i det 19. århundrede (se det flg s. 34) og Erik Aschengreens *Fra Trine Rar til Maria Stuart. En studie i fru Heibergs kunst* (Studier fra sprog- og oldtidsforsk. 1961). Henriques behandler de første tilløb til en elevskole ved Det kgl. Teater. Efter en rivalisering mellem den intellektuelle Fr. Schwarz og den mere emotionelle Michael Rosing bliver den sidste, i 1804, eneste lærer med Rahbek som gratis assistent. Man fortsætter til 1807 og må så holde op, måske p. gr. a. bombardementet, måske fordi klientelet var for ringe (mest piger mellem 14 og 16 år, som man ikke kunde komme nogen vegne med). Det vigtigste facit af den korte virksomhed blev Rahbeks forelæsninger: *Om Skuespilkunsten*, der tryktes 1809. Bogen er sund og stadig aktuel. En god stemme er vigtig, hedder det; men dårlige stemmer kan dannes og udvides. Brug ikke »borgede Stemmer«; man behersker kun sin egen. Undgå både ensformighed og uro; jo forstandigere, jo forståeligere (måske efter Iffland); organøvelse uden tanke danner kun papegøjer (efter Lessing). Ved prosalæsningen synes Rahbek at have holdt sig nær ved dagligudtalen (gør'ed etc.). Derimod er han klar over, at Oehlenschlägers 5-fods jamber (i Hakon og Palnatoke) kræver en ny diktion; det skal ikke være operarecitativ, men heller ikke udviskende metret (jf. Klaus-Ulrich Ebmeyer: *K. L. Rahbeks Theorien der Schauspielkunst als Grundlage seiner Theaternachrichten aus Deutschland*, Diss., Bielefeld 1958, som dog ikke giver meget om fremførelsen).

Karen Krogh understreger først Rosings store betydning som lærer. Hans norsk prægede sprog med åbne vokaler, lukkede konsonanter (jordden) og det stigende sving i sætningsudgange (som jo passede godt med skuespilleres skræk for at dale og blive uhørlige i slutningen

af repliken) skal have holdt sig på Det kgl. Teater lige til Jerndorff. Men især dvæler hun ved den diktion, fru Heiberg så at sige skabte sig selv (dog vel kontrolleret af hendes herre og husbond). Fru Heibergs jævne forældre kom fra Rhinlandet; hun har således ingen rettesnor haft fra sin barndom. Hendes stræben gik ud på at skabe sig et idealsprog, svarende til hendes idealfremstilling af de sceniske skikkelser, yndefulde i konversationsstykkerne, monumentale i tragedierne – et sprog med »rene« vokaler, det vil her sige snævre: lund med lukket u, yndig med lukket y osv. og dertil bygning og enkelte andre ord med et ubegribeligt åbent g. Med sin sans for figurernes plastik og ro viser fru Heiberg tilbage mod klassicismens og romantikens teater. Med sin Scribe'ske konversation viste hun tillige frem mod den nye spillestil, som Fr. Høedt mente at indvarsle ved århundredets midte (Aschengreen). I det næste hundrede år er teatret blevet, som vi nu kender det – med stadig fastere instruktion af hver forestilling og med stigende antal prøver, så sammenspil gennemføres og intet overlades til tilfældet. Diktionen har svinget mellem det idealiserende og det naturalistiske efter periodernes smag, men også efter de enkelte dramers karakter. Endnu Drachmanns melodramer kaldte på den monumentale diktion og fik den som bekendt af Emil Poulsen. Man sagde på teatret dengang, at han havde den skønneste stemme, Peter Jerndorff det skønneste sprog. Teatret var nu blevet en rigssproglig institution; Jerndorff gav undervisning, ikke blot til vordende kunstnere, men til alle, som blot ønskede at tale smukt. Kilderne til viden om fremførelse, ja udførelse af enhver art, bliver nu næsten uoverskuelige. Vi får den faste teaterkritik (Edv. Brandes, Vilh. Andersen, Sven Lange, Fr. Schyberg), teaterhistorikere af fag (Robert Neiiendam, Torben Krogh) og skuespillernes egne erindringsbøger (Poul Reumerts, Clara Pontoppidans). Endelig kommer radio, tonefilm og fjernsyn til og bevarer – endnu ikke systematisk, men dog i nogen grad – selve den undersøgelsesgenstand, vi savner for de ældre tiders vedkommende. Selve den dramatiske kunst vokser også i bredden. Der oprettes (og nedlægges) teatre, drives turnévirkosmhed m. m. Meget væsentligt har også studenterscenerne og amatørteaterbevægelsen (under Just Thorning's ledelse) bidraget til at udbrede forståelsen for den sceniske kunst.

Med modernismens teater udvikles i de seneste år en ny spillestil, som har afstedkommet en ny diktion. Den er nærmest det modsatte af idealiserende – bevidst holdt i nærheden af det vulgære, hurtig og

hård, uden anstrengelse for at gøre sig forståelig i teatrets store rum. Den er ikke realisme, men stil, en slags instruktørstil. En modernistisk kritiker havde bebrejdet Det kg. Teaters kunstnere deres manglende evne til at give sig ind under »den bevidste unatur«, som skulde betinge al kunst. Poul Reumert svarede ham i al sin væld (Teatrets evige Kunst, Skuespilleren, 1960, nr. 5): Skuespilleren er ikke »gjort af et særligt . . . Stof, der af andre end ham selv kan tvinges ind under alle mulige Former og bestryges med de mest forskellige Kulører«. Skuespil-kunsten »er en lidenskabsfyldt, personlighedspræget Søgen efter det udtryksfulde, menneskelige, levende –, og deri indgaar ikke blot det naturalistiske Udtryk, men ogsaa det, der bliver kaldt den poetiske Stil, og som for nogle Aar siden blev benævnt Romantik«.

5. Om det tredje og sidste område, *oplæsningen*, ved vi endnu mindre end om de forrige, hvad angår den ældre tid. Kirkeårets tekster til alterlæsning er nok oftest blevet messet; længere tekster som passionshistorien er vel blevet læst i taletone, rets- og rådsdokumenter vel ligeså. Legender, folkesagn og -eventyr er nok mest blevet fortalt; læseevnen hos menigmand har altid været svag, og det er kun at beklage, at den naturlige fortællegave er ved at svinde i nutiden. Skoledisciplinene skulde læse op for at vise, at de kunne tolke og skandere NB! de *latinske* taler og digte, ligesom nutidens skolebørn skal kunne oplæse den fremmedsproglige litteratur. Nogen oplæsning på modersmålet er dog forekommet. På skolekomediens tid satte man de lange repliker højt, netop fordi de befordrede oplæsningspædagogiken. Hans Christensen Stihens Kortvending kan betragtes som en samling monologer. Et direkte vidnesbyrd om dansk oplæsning giver Jens Madsen Gettorp, rektor i Landskrona 1613–16. Han siger i fortalen til sine digte (Vor Herres Jesu Christi Pines og Døds Historie, 1623; de 4 recitationsdigte trykt efter den sapphiske parafrase):

Paa Pintz Afften . . . skulle (der) tagis Mai-Greffue . . . aff Skolen: Huilcken Skolemesteren met sine *Collegis* / oc alle Disciplier skulle met Sang følge ind i Byen . . . Som ieg viste nu / meget Folck altid at komme til stede . . . (thi dijd kommer vndertiden de / som vel glemmer at gaa til Kircken) . . . vilde ieg . . . lade for Forsamlingen nogle Rijm oplæse aff den som Krantzen haffde paa.

Orationerne handler om fredens velsignelser, retfærdigheden, og om nytten af at være flittig på skolen (jf. Oluf Friis: Den da. Litteraturs

Hist. I, 1945, s. 497; og A. Arnholtz: Den sapfiske strofe i Danm., 1946, s. 24). Denne praxis fortsattes, med prologer, epiloger o. l., indtil den næste æstetiske bølge fra midten af det 18. århundrede tog også det *talte* modersmål under behandling. Det var, ligesom under renæssancen og baroken, en antikiserende strømning, der forvandlede til noget nationalt. P. C. Stenersens bryllupsdigt, eksempelvis, er asklepiadæisk-dansk, og nu skal strofen ikke synges, men siges. Han introducerer det:

Da hør et Venne-Quad, og hold mig det til gode,
At over Bryllups-Bord *oplæses* riimfri Ode.

Bevægelsen ytrede sig pædagogisk, sprogvidenskabeligt og kunstnerisk. *Pædagogisk* kom den til at præge den vigtige »Forordning angaaende Skole-Væsenets Forbedring ved de publiqe latinske Skoler . . (11.5.1775, tr. i Kgl. Forordninger VI, 1795, s. 17–66). Her gives instrukser for danskundervisningen gennem hele skoletiden (pkt. 21) og forslag til læsestof (pkt. 19 E). Det sidste er tankevækkende; det anbefaler:

... for at blive det Danske som Fædrelandet Sprog mægtig, tale og skrive samme rigtig: Guldbergs Verdens Historie. En Samling af berømmelige og gode Danskes, Norskes, og Holsteneres Handlinger, hvilken skal besørges udgiven (det skete ved Ove Malling 1777). Gellerts oversatte Fabler, indtil noget originalt i vort eget Sprog deraf kan udkomme. De smukke Videnskabers Selskabs Skrifter.

Danskundervisningens begyndelse blev således Malling – og, lidt senere, Rahbeks Dansk Læsebog og Exempelsamling til de forandrede lærde Skolers Brug, I–II (1799/1804) og hans afhandling Om den danske Stil (1802). At der skulde læses højt, fremgår af forordningens pkt. 40:

I de 3 sidste Skole-Aar skal desuden Ungdommen anføres af en Bog sømmelig og yndig at declamere saavel i det danske som latinske Sprog, hvorimod de hidtil brugelige Orationer af Discipler skal ophøre, og bør Lærerne, saavel derved, som ellers i Almindelighed ved den daglige Læsning, gjøre sig al Umage for at anbringe dem til en tydelig og naturlig Udtale, paa det den uangenemme Skole-Tone, den ubhagelige Monotonie og alt affecteret kan tabes.

En egentlig lærebog fik man dog først med cand. theol. Magn. Wogelius' Anvisning til det mundtlige Foredrags Dannelse, 1805, samlet

og oversat efter en række tyske og engelske værker – på foranledning af Københavns »Cathedralskole«s konrektor, dr. R. Lang Nissen (220 s.). Bogen er alsidig og ret fornuftig. Efter fortaler og indledninger behandler dens 1. hoveddel »Pronuntiationen« (taleredskaber, taleelementer, talefejl og dialekter) og dens 2. del »Declamationen« (idé-, følelses- og versdeklamation, talertyper og stemmens nuancering).

Inden for *sprogvidenskaben* fremkommer en række arbejder – fra Jacob Badens forelæsninger (1782/83, tr. 1785) og fremefter – som giver os besked om udtalen. De viser en overraskende modsætning mellem på den ene side det gamle, siden baroken frit og vildt voksende dagligsprog med dets sløjfninger og andre mærkværdigheder (tørkle, vikål, gé, gore, drone, ska'nte og sku'nte, møjet, bøjer og søjer, og som rim: livet-skibet, kegler-regler og grav-hav-galenskab) – og på den anden side et vistnok nyt, overstyliseret og bogstavtro deklamations-sprog (øjerim forvandlet til ørerim: miskundelig/ forbarm du dig; kongerne/ frembragte de; »binde, finde, vinde . . .« siger Peder Hjort, må ikke rime på *skinne*, men skal have udtalt d »naar de synges, altsaa ogsaa, naar de deklameres«; »det« skal rime hørligt paa »sæt, slet og Hovedet«; »havde« og »sagde« skal have au og ag (med blødt g) og lukket d.

Endelig får vi nogle arbejder, der både tager sigte på skolen og den professionelle deklamation. Hovedmanden er den sære holstener Levin Chr. Sander. Han var begyndt som tysk pædagogisk forfatter, blev dansk patriot med sit drama om Niels Ebbesøn og professor i deklamation og tysk ved Københavns universitet 1811. Hans hovedværker er: *Odeum*, 1808, en *Declamerekunstens Theorie* (de første 100 sider) efterfulgt af en fortrinlig, systematisk antologi (690 s.) – og: *Polyhymnia*, *Euterpe* og *Theone*, eller *Theoretisk Sammenligning af Musik, Rhytmik og Declamerekunst*, 1813, og endelig skolebogen: *Svada . . . Vejledning til Betoningskunsten*, 1814. Bøgerne ser bort fra skuespillet og koncentrerer sig om veltalenheden, prosa- og versoplæsningen. De resumerer den antike retoriks og poesis historie (Od. 9 ff.), opregner talertyper (Od. 70 f.), stiltyper (Pol. 510 + tavle) og udtryksarter (Pol. 533–587). De benytter fornuftige notationer for pauser, tempo, tonelejer, accenter (for forstanden: fast og klar klang) og emfaser (for følelsen: sitrende klang). De kan synes unødvendigt omstændelige og, ligesom deres titler, noget fremmedartede. Men de er, såvidt jeg ser, slet ikke udnyttet efter fortjeneste endnu. Teorierne

kan man se bort fra. Men de hundreder af analyserede eksempler giver os tilnærmede klangbilleder fra en tid længe før grammofonen. Samtiden har måske ikke delt Sanders nidkærhed, måske heller ikke hans smag (jf. Rahbeks bedømmelse af Sanders Odeum med den sidstes svar (1809, 124 s.) på den lidt udvendige og fordrejende kritik). Allerede i 1809 oversatte og kommenterede Michael Rosing: Om Declamationen, af Herault Sechelles. I en af sine noter bemærker Rosing (s. 59):

Vor nationale Smag ligger imellem den franske og tyske, og jeg tror nærmere Naturen end disse. Franskmandens evige, næsten konvulsiviske Ballettiliseringer, og Tyskerens Brøl og Luftsaugen, mishagede mig ligemeget... Vore nyere Mesterstykker af Oehlenschläger... kræve af Skuespilleren saa ubetinget den National-Aand, hvori de ere digtede.

Der kom et par deklamationslærer i Sanders kølvand (af Chr. Lütken 1817 og Niels Blicher 1826 – foruden en prisopgave af Ingemann 1812 om digte- og talekunst). Men vi har næppe været så begejstrede for »Declamations-Abende«, som man var i Tyskland. Et sørgmuntert billede giver O. G. F. Bagge (Livsbilleder 1: Deklamationsreise, Aarhus 1836) af en deklamator og dansemester fra provinsen, der »havde indtænkt sig en Gradation af Bukning« til: *Min Søn!* om du vil i Verden frem – og bliver grint ud i København. Større betydning fik det, at digterne selv blev interesseret i at læse op. Vilh. Andersen skriver (Ill. da. Litt.hist. III, 1924, s. 430): »Selv paa Teatret var der dengang – i al Fald før Michael Wiehes Fremtræden – ingen saa smukke Stemmer som Chr. Winthers, der læste Vers, saa de lød som Sang – han skøttede aldrig om, at der blev sat Musik til hans Digte – og Heibergs, der læste f. eks. Goethes Tasso 'som i en Stue'.« Poul Møller læste »En dansk Students Eventyr« op et par aftener i Studenterforeningen (1824), og Grundtvig læste sine digte – på landemodet 1812 og ved fester, »med sin dybe, monotone Stemme, skanderende i op- og nedgaaende Takter«. Om hans læsning ved Thorvaldsens hjemkomst 1838 skriver H. C. Andersen: »... et Organ som hans har jeg aldrig før hørt; jeg fnisede!« (jf. min afhandling, Grundtvig-Studier 1952, s. 13). Mest synes dog Oehlenschläger og H. C. Andersen selv at have læst op. I erindringerne nævner Oehlenschläger 33 og Andersen 38 steder, hvor de har foredraget deres digtning. Det begyndte i københavnske borgerhjem og fortsattes hos digterbrødre og

forskere, konger og fyrster, overalt hvor de kom hen i udlandet, for Andersens vedkommende tillige for studenter og soldater, arbejdere og bønder. I en lille skeptisk artikel: Naar Digtere læser op (Nationaltidende 11.10.1929) gør Svend Leopold det helt af med Oehlenschläger som oplæser. Han var patetisk monoton og blev straks rørt til tårer, så stemmen svigtede. H. C. Andersen skal derimod, efterhånden som det fynske fortog sig, være nået til sand virtuositet (jf. tillægget til nærv. afh.). Men han var undtagelsen også her, digteren og oplæseren i samme person. Svend Leopold fremhæver i sin artikel, at digterne ellers gennemgående er ringe som oplæsere. Det er jo rigtigt, at det at digte og det at fremføre digtning beror på ganske forskellige evner, og at digterne ofte går til oplæsningen uden teknik og uden begreb om opgavens art (formatudvidelsen f. eks., så der ustandselig råbes: Højere!). Af virtuoser nævner han Herman Bang, der dog gerne gik over gevind i retning af at skuespillerere sin prosa, og så, helt uden forbehold: Jakob Knudsen, som jo havde foredragsrutine fra sin præste- og højskolegerning. Man kunde fra nyere tid tilføje Harald Herdal, og, trods deres særprægede organer, Karen Blixen og Harald Vilstrup.

Andersens eventyr blev efterhånden en oplæsningsinstitution for sig. Han nævner selv (i *Mit Livs Eventyr*, udg. af H. Topsøe-Jensen 1951, II, s. 329) de skuespillere, der optrådte med dem: Henriette Jørgensen, Ludv. Phister, N. P. Nielsen, Michael Wiehe, Fr. Høedt, Chr. Schmidt og Kr. Mantzius. Dette viser frem mod de danske sidestykker til de tyske rhapsoder. En skuespiller som Jacob Texière gjorde H. C. Andersen til sit speciale og rejste landet rundt med hans eventyr – lidt voldsomt agerende efter vor fornemmelse. Også Jakob Knudsen peger frem mod rhapsoden. Hans oplæsning stammer fra højskolen, hvor de første grundtvigske lærere fortalte for børnene og de unge og læste højt for dem – ganske upretentiøst som i hjem og skole. Ud af denne ånd voksede skikkelser (eller de nærmede sig denne ånd udefra), som ud fra dyb indlevelse bar store digterværker frem – på universitetet, i skolerne og landets forsamlingshuse. Det er nok at nævne P. A. Rosenberg, Vilh. Andersen (se Rob. Neiiendam: *Oplæseren*, og Vilh. Saxtorph: *En Professor læser op* – begge i »Vilhelm Andersen. Hilsener paa 80-Aars Dagen 16.10.44,« s. 170 og 208), Louise Jørgensen og Martin Hansen. Som genfortæller af digtning virker Anna Sophie Seidelin.

I 10-årene omkring 1900 kom påny en række vejledninger i oplæsning. Man kan nævne forskellige årsager til deres fremkomst: over-

gangen fra øje- til ørefilologi (lyd, ikke bogstav; udtale, ikke retskrivning osv.), den naturalistiske smag (man skal læse, som man taler) og den demokratiske dannelsesoptimisme (alle skoleformer skal med). Der var også konkrete tilskyndelser som oprettelsen af Det kgl. Teaters elevskole 1890. – To af disse skrifter er kun summariske men behjertede indlæg, Th.(Andersen)s Om Oplæsning og Deklamation samt et Par Ord om Dilettantkomedie (1880/92²) og H. C. Frederiksens Om Oplæsning (Stege 1910²). To andre, der for mig står som de vigtigste, synes mærkeligt nok at være gået i glemme. Det første: Om Oplæsning. Kortfattet Vejledning til Undervisningsbrug og Selvstudium (1888, 92 s.) kom anonymt »med et Forord af Prof. P. Hansen«. Det hedder her:

Forf. af nærværende Skrift har ikke villet nævne sig paa Titelbladet, fordi der ikke til Navnet knytter sig nogen literair Fortid eller Autoritet. Naar jeg med Glæde har samtykket i at introducere den lille Bog, maa det dog være mig tilladt at røbe saa meget af en ikke strengt bevaret Anonymitet, at Navnet fremkalder Erindringen om en Kunstnerinde, i hvis Mund det danske Sprog klang fra vor Scene med en sjelden sonor Fylde og Udtalens Tydelighed og Renhed.

Vilh. Andersen gættede på, at selveste Johanne Luise Heiberg måtte være bogens forfatterinde (mundtlig meddelelse i 1940-erne), og hans formodning kan sandsynliggøres. Den 8.1.1888 skriver P. Hansen til fru Heiberg (Just Rahbek: Breve fra og til Johanne Luise Heiberg, 1955, s. 693):

... Jeg har opsat at takke Dem for Deres Venkab i det svundne Aar og det lille Monument for Dem, indtil jeg ved Indtægter – modtaget i dette Øjeblik fra Trykkeriet – kunde aflægge et Vidnesbyrd om, hvorledes Tanker og Ord, udsprungne fra Dem, kunne gro hos mig i en modtagelig Jordbund og omsider udfolde sig i Handling. Thi de Oplæsninger, som vedlagte Kort omtale, ere en Frugt af Deres Opmuntring i Sommer... og de... vilde aldrig være komne i Stand uden Deres Tilskyndelse.

Af brevets slutning ses, at P. Hansen har planlagt 20 oplæsninger af sin Faustoversættelse (2. del), og han beder fru Heiberg overvære ihvertfald den første. Brevets begyndelse er derimod forblømt ligesom forordet; men »det lille Monument for Dem« kan være en betydning til bogen, ligesom »Indtægter(ne) fra Trykkeriet« kan være et forskud (den kom i december 1888). For fru Heibergs forfatterskab

taler også en række indre kriterier: udtaleangivelsernes blanding af deklamationsprog og gammelkøbenhavnsk, øvelsesstykkernes minutiøse kommentering (som i Erindringerne) og endelig bogens art og kvalitet. Den er skrevet af en erfaren, reflekterende kunstner med sans for alle fremførelsens former og situationer. – Bogen indledes med Erneste Legouvés kloge dialog om, hvorvidt oplæsning kan læres (*L'art de la lecture*, 1877), og falder derefter i fire afsnit. Først en teknisk del om stemmen, udtalen og den logiske betoning (klarhed, vellyd, rene rim er højeste lov). Så følger en »intellectuel« del med en væsentlig skelnen mellem *objektive* affektudtryk, bestemt af ordens klang og betydning, og *subjektive*, bestemt af den talendes, evt. en rollefigurs personlighed og situation (altså tekst og undertekst). Også grundpræget af tid og genre behandles og den for oplæsning nødvendige udtryksøkonomi. Tredie del er praktiske bemærkninger om tempo, frasering, drama- og verslæsning. Og fjerde del er endelig »Udvalgte Stykker forsynede med Noter efter fransk Mønster.« Den fortrinlige bog er, trods sine kontante anvisninger, mest for viderekomne.

Den anden bog, der ufortjent er glemt, er skolebestyreren i Bergen, dr. Georg Fastings *Læsekunsten* (Kbh. 1891, 224 s.). Den er bred og diskursiv, lidt fantastisk i sin tro på, at den nye klangkultur (fonografen og Grundtvigs levende ord) skal sejre over den gamle skriftkultur, men meget lærerig. Dens første 80 sider drøfter fremførelsens betydning på grundlag af Legouvés og Emil Palleskes (*Die Kunst des Vortrags* 1880) erfaringer og giver også et bidrag til foredragets historie. Fasting husker således den ældre skoledeklamation og fordømmer den (ligesom Legouvé, s. 72–76) som opskruet diletterteri. Målet for oplæsningen nu skal være jævnhed og grundighed på barnets trin. Selve lærebogen er 3-delt (efter R. Benedix). De to første afsnit, om udtalen og betoningen, falder af og til lidt summariske ud. Udtalen og melodiken gælder mest norsk, og indstillingen til dialekterne er mest negativ (s. 87 ff.). Et lille stykke om versforedrag er velorienteret; Fasting vil læse vers som vers, ligesom fru Heiberg. Bedst er tredie afsnit om udtrykket (s. 173–224). Her gennemgås talestilarterne: den belærende og den retoriske appel, fortællingens blandede spænding og ro, og lyrikens umiddelbarhed og nærhed. Og her gives en fint nuanceret beskrivelse af stemningskaraktererne.

De to gode og fyldige vejledninger kan måske være blevet skudt til side som let forældede, allerede da de kom. Deres versopfattelse er

klassisk, ikke naturalistisk; deres udtale var umoderne eller usikker; og ingen af dem gik nærmere ind på sprogmelodiens problemer. Netop det sidste gjorde Peter Jerndorff til hovedsagen i sine småskrifter: Om Oplæsning (Et Foredrag, holdt i Det pædagogiske Selskab 2.11.1897), Tale og Læsning (1911) og Om Diktion (i Scenisk Kunst 1917). Jerndorff kæmper for en rimelig rigsmålsudtale imod det alt for bogstavtro, for en fornuftig pausebrug imod den syntaktiske kommatering, mod Rosings stigende sætningsudgange og den gængse læsetones stereotyp dalende. Han viser, at vi dæmper vores melodik, jo dybere en følelse den skal udtrykke (inderlighedens lov). Hans virke nåede ud over den dramatiske elevskole (jf. stk. 4). Direkte inspireret af ham er to pædagogiske arbejder, Ejler Møllers Om Oplæsning i Børneskolen (1914) og Betty Paullis Læsning og Oplæsning. Erfaringer fra det daglige Liv mellem smaa og store Børn i N. Zahles Skole (1922). Det er lærerigt at sammenholde de to forfattere. Den ene vil øve udtrykket, næsten indexcercere det; den anden vil lade det gro selv med så lidt vejledning som muligt. Men store idealister er de begge to. Som Jerndorffs mere videnskabelige arvtager bør endelig nævnes Alf Bo (Tonegangen i dansk Rigsmaal, 1933).

Langt bredere virkning – og betydning også for foredragslæren – fik dog det naturvidenskabelige opsving på naturalismens tid. Der udvikledes fag som stemmefysiologi og fonetik; der skabtes en lægekundig behandling af stemme- og talelidende og et grundlag for en rationel stemmedannelse og talepædagogik. Foregangsmændene var sprogforskeren Otto Jespersen, halslægen Niels Rh. Blegvad, brødrene Georg, Jørgen og Viggo Forchhammer, og for folkeskolens vedkommende Dora Sandal. Ved deres energiske virke er fremkommet en lang række lærebøger, kulminerende med den sidste og største: Nordisk lærebog for talepædagoger, I (1954): Almindelig del – om den normale stemme, sprog og foredrag; II (1955): Speciel del – om den syge stemmes problemer. Uddannelsen af talepædagoger er blevet tilrettelagt og varetaget af Talepædagogisk Forening, hvis diplomeksamen først fik lægelig, siden statslig autorisation. Udvekslingen af erfaringer og tanker er sket gennem: Nordisk tidsskrift for tale og stemme (løbende fra 1936). I bladets nr. 1, 1963, er foreningens historie skildret i anledning af dens 40-års jubilæum. Den har øvet en stor, positiv indsats – ved at skabe det nødvendige, stemmehygiejniske fundament for alle, som arbejder i talende erhverv; ved at få talelærere ansat ved teatre, univer-

siteter, seminarier og skoler; og især ved efterhånden at få gennemført undersøgelse og behandling af alle stemmesyge og talelidende. Den sidste opgave har efterhånden stillet så store krav til talepædagogernes lægelige indsigt, at man dårligt har kunnet overkomme en samtidig æstetisk uddannelse. For at råde bod herpå, stiftede en æstetisk interesseret fløj af medlemmerne i 1958 Modersmåls-Selskabet, som har sin egen uddannelse og diplomeksamen med den normalpædagogiske og den kunstneriske gerning for øje. – Sideløbende med Viggo Forchhammers universitetsundervisning for de musikstuderende og studerende af alle fakulteter i tale- og sangteori, stemmedannelse og diktion virkede i nogle år skuespillerne Thorkild Roose og derefter Egill Rostrup som oplæsningslærere for de danskstuderende. I 1945 oprettedes et lektorat i talens og sangens æstetik og historie, som i 1949 ændredes til professoratet i foredragslære og metrik. Der var dermed skabt muligheder for det samarbejde mellem taleforsorgsinstitutionerne, universitetet og teatret, som fungerer i dag (jf. mine oversigter: Talekunstens og talelærens udvikling i Danmark, Nordisk tidsskrift for tale og stemme 1940; Oversigt over det talte modersmåls pleje i Danmark, Nordiska språkfrågor 1955, Nordiske sprogproblemer 1956; Hvordan røgter vi vort sprog? Den danske realskole 1956).

6. Fremførelsens situation i dag er meget broget. På den ene side er naturalismens formopløsning og detailfremhævelse nogenlunde overstået. Vi træffer næppe mere digtere som Johs. Jørgensen og Johs. V. Jensen, der skrev formfuldendte digte og selv destruerede dem ved deres oplæsning. Foredragslæren, som en tid var blevet et anneks til talepædagogiken, har knyttet sin gamle forbindelse til digtekunsten igen. Skuespillerne, og navnlig skuespillerinderne, er også blevet advaret mod at overdramatisere lyriske digte i radioen (jf. Bendt Rothe: Dagens hulk eller dagens digt, Politikens kronik 23.10.1953, og Volmer Dissings angreb på Poul Reumert under den nordiske lyrikuge på Hindsgavl 1960). Lærere og skuespillere er altså ved at blive klare over genre og form og rede til at respektere dem. På den anden side står modernismens digtere midt i et traditionsbrud. Digtingens situation er jo nok blot en tilspidsning af den almene kulturelle: en tiltagende intellektualisering og visualisering – bort fra det udtrykfulde ord og det bevægende sprogforløb; bort fra den naive fortælling, budskabet og den engagerede tjenerholdning; bort fra alle motoriske mønstre eller im-

pulser. Man binder sig til metaforiske remser med mindst mulig udtryksappel. Såvidt jeg kan høre, har ikke engang Klaus Ribbjerg selv glæde af at fremføre sine digte! Man prøver forskellige udveje. Læsning til jazzmusik gør dog ikke læsningen selv motorisk. Læsning med overgang til talesang, for mig gerne i forbindelse med elektronmusik, som kan give nye klangkombinationer og motoriske mønstre, kan måske blive en vej. Men endnu står omslaget for mig som en musisk og folkelig krise. Man har låset sig fast – i en skræk for det levende, i et nej til overpersonlige værdier.

OM H. C. ANDERSENS OPLÆSNING

En redegørelse for *H. C. Andersens oplæsning* fortjener en særlig plads i fremførelsens historie. Allerede Oehlenschläger er opmærksom på sammenhængen mellem eventyrene og Andersens »forelæsningsgave«. I en omtale af 1830-ernes digtere skriver han (Erindringer IV, 144):

Den subjektive Maade at opfatte det Eventyrlige originalt paa, var saa aldeles forbundet med *Andersens* Væsen, at han selv rigtig følte, den personlige Meddelelse fuldendte saa at sige hans Digtning, hvorfor han ogsaa paa alle Maader, ved Bekjendtskaber, Besøg og hyppige Reiser søgte at komme i personligt Forhold til sine Læsere og mundtligt at meddele dem Værket. Og der er intet Spørgsmaal om, at det derved vandt noget i Naiviteten og satirisk Pudseerlighed, som det trykte Ord ikke ganske erstattede.

Til brug for en sådan redegørelse har overbibliotekar, dr. Helge Topsøe-Jensen venligst gjort mig opmærksom på de vigtigste kilder, hans kommenterede udgaver af Andersens brevveksling med Edvard og Henriette Collin (I–VI, udg. s. m. C. Behrend 1933–37; i det flg. forkortet BEC) og med Jonas Collin den Ældre (I–III, 1945–48; forkortet BJC), *Mit Livs Eventyr* (I–II, 1951; forkortet MLE) samt enkelte steder i andre skrifter, som skal nævnes i det følgende.

I de tre store værker henviser registre og indholdsangivelser til over hundrede steder vedrørende Andersens oplæsning; desuden citeres hans dagbogsnotater om emnet i kommentaren. Desværre får man af dette fyldige materiale så godt som ingen besked om, *hvordan* Andersen læste. Om selve teknikken og kunsten hedder det kun: godt, fortrinligt el. l. I stedet for får vi, som de følgende prøver skal vise, hans oplæsnings sociologi og psykologi: hans kamp med modstanden hjemmefra

mod hans oplæsning og vidnesbyrd om hans næsten hysteriske nervø-sitet, *før* han skulde læse for større forsamlinger (aldrig *under* læsningen). – Han begynder med at deklamere, barnligt og fynsk (MLE I, 94; om digtet Det døende barn, skr. Helsingør 1826):

Jeg bragte det med til Kjøbenhavn, og her læste jeg det op for mine Bekjendte, Nogle hørte paa det for Digtets Skyld, Andre for at more sig over mig og min fynske Udtale, jeg fik hos Mange Roes og hos de Fleste et Foredrag over Beskedenhed . . .

At oplæsning ikke er yndet i Danmark, mærkede han hurtigt (MLE I, 114):

Gjerne læste jeg op for Enhver, hvor jeg kom; læste hvad jeg senest havde skrevet; thi jeg levede og var glad deri, jeg havde ikke Erfaring nok til at vide, hvor sjældent en Forfatter bør gjøre det, idetmindste her til Lands. – Enhver Herre eller Dame, der kan klimpre paa Claveer eller synge nogle Sange, tør nok i hver Kreds, de komme, føre deres Noder med og sætte sig til Claveret – derover gjøres sjelden Bemærkninger; en Forfatter kan ogsaa læse Andres Digterværker høit, kun ikke sine egne, da er det Forfængelighed; det har man udtalt noksom om *Oehenschläger*, der gjerne og smukt læste sine Arbeider i de forskjellige Kredse, hvor han kom. Hvilke Bemærkninger har jeg i den Anledning hørt af Folk, som derved troede at gjøre sig interessante eller Digteren overlegen; kunde man tillade sig det med en *Oehenschläger* og tillade sig det i den Grad man gjorde det, hvorvidt turde man da ikke gaae med kun en *Andersen*.

Om Edvard Collins drastiske reaktion for at hindre Andersen i at gøre sig til grin (engang i 1830) fortæller denne (MLE I, 125):

Det var min Lyst og Lyksalighed at deklamere enten egne eller fremmede Digte; i en Familiekreds, hvor jeg med min unge Ven traf sammen og blev opfordret og var beredt dertil, men hvor han bedre end jeg kjendte Stemningen og Selskabets Forstaaen af mig – jeg var dem unegteligen kun en komisk Figur, – traadte han hen til mig med de Ord: at declamerede jeg et eneste Stykke, da gik han bort! Jeg blev forknytt, og Vertinde og Damer overvældede ham med Bebrejdelser for hans Opførsel. Først senere har jeg forstaaet, hvorledes fra hans Standpunkt og med hans Anskuelse af Øieblikket han just viste sig som den ærlige Ven; men dengang kostede det mig Taarer, uagtet jeg havde en dyb Erkjendelse af hans Interesse for mig.

Det er mod denne holdning hjemme, også til hans oplæsning, at Andersen forsvarer sig i brevene fra udenlandsrejserne. Den 19.12.1845 skriver han fra Berlin (BEC II, 40):

... det er i Tydskland, hvor jeg dog ikke, det siger jo alle Danske, jeg ikke kan Sproget, man begynder at erklære min Forelæsen af Eventyr, som noget mærkeligt! man var om at faae eet eneste Eventyr at høre læst af mig, som var det Jenny Lind, der skulde synge en Romanze.

(5.1.1846, BEC II, 46): Sagen er, jeg har et mærkeligt stort Publicum i Berlin.

Man kunde måske tro, at Andersens succes beroede på, at det han læste, ikke var på vers og ikke var for langt (se f. eks. citatet fra Jahrbücher der Gegenwart 1846, MLE I, 336). Der er jo noget rigtigt i, at et utrænnet publikum lettere fastholder mindre stykker, der er sluttede i sig selv. Andersen blev dog ikke skånet og skånede heller ikke sig selv. Om en oplæsning ved hoffet i Oldenburg fortæller hans dagbog (6.12.1845, BJC III, 157):

Tilsagt i Aften igjen til Arvestorhertugen; ... jeg læste Grantræet, Toppen og Bolden, Nattergalen, Snedronningen ... - De fik endnu Svinedrengen og den standhaftige Tinsoldat. Klokken var halv eet før vi brød op, jeg var meget træt af at læse ...

Nyhederne om hans succes er næppe nået hjem, før Corsaren driller ham med en fingeret annonce (Nr. 277, 9.1.1846, BEC V, 156):

Da jeg for Tiden gennemreiser Tydskland som æsthetisk Probenreuter, anbefaler jeg mig med at oplæse Prøver af Eventyr osv. ved Tydsklands forskjellige Hoffer. - Billigt Honorar og reel Behandling skulle stedse være Formaalet for mine varmeste Bestræbelser.

Ergebenst

H. C. Andersen, p. t. wohnhaft beim Hofe in Oldenburg.

Andersen kan dog trøste sig, f. eks. med komponisten Mendelssohns dom (Leipzig 14.2.1846, BEC II, 64):

... da han hørte mig første Gang læse, fløi han imod mig med Jubel og sagde: »Men De læser jo mageløst, Ingen læser Eventyr, som De!«

Fra Dresden (21.2.1846, BEC II, 66) fortsætter han:

Min tyske Oplæsning af Eventyrene, ja denne er jo ufuldkommen mod den danske og dog vækker den Opmærksomhed saaledes at selv Bladene ... omtaler denne Evne, som noget mærkeligt.

I Mit Livs Eventyr (I, 335) gør Andersen selv en enkelt bemærkning om sin tyske oplæsning:

... idet jeg lagde min danske Sjæl i Udtrykket, og ved Eventyret den bløde Udtale i min Mund maaske bidrog til at forhøje det Naive, som idetmindste er søgt at gjengives i Oversættelserne, fandt man en særegen Interesse i at høre mig selv foredrage disse... Den fremmede Udtale kan bedst tillades ved Læsningen af et Eventyr, det Fremmede grændser her til det Barnlige, der giver Forelæsningen en for denne Digtning naturlig Colorit. Jeg saae overalt de betydeligste Mænd, de meest aandfulde Qvinder med Interesse følge mig.

Naturligvis mangler der ikke en dansker med sans for det mindre romantiske i Andersens tysk. Hos bankier Homberg i Bad Soden læser han op (13.8.1846), og Hombergs svoger, Benny David, bemærker i sine erindringer (BJC III, 192):

Exclamationerne fra det smukke Kjønn vare »wunderschön, göttlich schön«... Hans tyske Udtale af »mik« og »dik« forekom mig egentlig ikke »wunderschön«.

Omsider vender stemningen sig også i Danmark. Thorvaldsen og Christian VIII havde sat pris på Andersens oplæsning allerede i begyndelsen af 1840-erne (MLE I, 263, 314), og siden hyggede han sig med at læse i danske hjem. Chr. Fr. Koch (den senere stiftsprovst i Ribe) fik som student, fra 1845, lov til at overvære oplæsningerne, der ellers kun var for damer, i sin grandonkels, etatsråd Brorsons hus. På Andersens lille læsebord, har han fortalt sin søn (L. J. Koch: Under Præstegaardens Tag, 1948, s. 29), blev der stillet et glas, halvt fyldt med strø-sukker, halvt med vand, og dette »læbede Digteren i sig« under oplæsningen, der iøvrigt var glimrende. Efterhånden som hans ry vokser i det fremmede, bøjer man sig herhjemme. Efter en snes år (!) synes han at være blevet almindelig anerkendt som oplæser. I 1863 skriver den unge Henrik Scharling til sin far fra London (29.4.1863, aftr. i: Teolog eller Digter. Ungdomserindringer og Breve, 1917, s. 354):

Iaftes havde jeg en Nydelse i London, som mange i Kjøbenhavn vilde have betalt i dyre Domme – jeg var henne at høre Dickens fortælle et »Christmas Carrol« og en Episode af Pickwickklubben. Samtalerne gjengav han ofte ypperligt, men i det rent Fortællende eller Beskrivende bliver han langt overtruffen af H. C. Andersen.

Andersen begynder nu at ældes. I dagbogen (23.2.1864, BEC V, 326) noterer han:

Første Gang havde jeg Tand-Rækkerne paa, jeg taler tykt og kan ikke sige S.

Men han fortsætter sin oplæsning og bruger den også som led i sit digteriske arbejde. Om lystspillet: Da Spanierne var her, skriver han (dagbogen 17.1.1865, BEC V, 325):

... ved at læse oftere Stykket høit, vinder Sproget, jeg læser og forandrer efter naturligt Foredrag og naar jeg da kommer hjem gjør jeg Rettelserne.

I 1870 (dagbogen 9/8, BEC IV, 162) noterer han:

For Fru Heiberg har jeg læst Lykke-Peer og den syntes særdeles at interessere hende, hun fandt kun at jeg var for varm deri for Wagners Musik.

En stor sal kunde han også klare endnu, omend med ængstelse. Han blev hyldet ved Studentersamfundets rusgilde 1871 og skriver herom i dagbogen (22/8, BEC V, 487):

Jeg bragte da min Hilsen og Tak, sluttede med at jeg gjerne vilde have læst et Eventyr for dem, men Localet tillod det ikke. »O læs! læs!« bad de. »De vil neppe forstaae det i dette store Rum«; og nu trængte de saa fast om, at Kathederet rystede. Jeg læste »Sommerfuglen«, stormende Jubel.

Et sidste dagbogsnotat skal med af hensyn til det følgende (2.8.1872, BEC V, 442):

Læst for Dr. Georg Brandes og hans yngre Broder, som skriver Kritikker i illustrerede Tidende ... Der var stor Glæde ...

– Såvidt »sociologien«. Om Andersens nervøsitet ved at skulle læse for større forsamlinger vidner de overraskende afslag, han kunde give livet igennem. Om sin næsten hysteriske angst før den første oplæsning for Kjøbenhavns Arbejderforening (16.1.1860, MLE II, 202, jf. noter om A.s fejlhuskning) skriver han:

I de senere Aar er det saa ofte blevet sagt mig, at jeg tilsidst maa troe derpaa, at naar jeg selv foredrager mine Eventyr, komme disse i deres bedste Lys. Jo større Forsamling jeg staaer for, desbedre lykkes Oplæsningen. Og dog

gaaer jeg altid til en saadan med en utrolig Angst. I den første Tid havde jeg forud en søvnløs Nat, og naar Aftenen kom, var jeg som i Feber.

Det er ikke den Enkelte, selv den betydeligste Mand, som Tilhører, der vækker denne Angst, nei, det er Mængden, Massen; den ligesom omtaager og betager mig. Og dog er jeg altid blevet modtaget med Glæde og lydelig Taksigelse.

Hertil kan føjes den kostelige skildring af familien Drewsens noget robuste drilleri ved samme lejlighed og Andersens sejr trods al frygt (H. Topsøe-Jensen: Konferensraad A. L. Drewsens Optegnelser om H. C. Andersen, Personalthist. Tidsskr. 11, IV, 1943, s. 138 ff.).

— Om »tekniken og kunsten« har vi kun få vidnesbyrd. Andersens fri fortælling har nok adskilt sig fra hans mere kræsne oplæsning af de gennemprøvede tekster. Alligevel har det sin betydning at kende den. E. Collin skriver herom (H. C. Andersen og det Collinske Huus, 1882, s. 495 f.):

I flere af de Kredse, hvor han daglig kom, fandtes Smaaabørn, som han gav sig af med; han fortalte dem Historier, som han deels selv lavede i Øieblikket, deels hentede fra bekendte Eventyr; men hvad enten han fortalte sit eget eller gjenfortalte, var Fortællemaaden saa udelukkende hans egen og saa levende, at den henrykte Børnene. Ham selv morede det at give sit Lune dette fric Spillerum, Talen gik ustandselt, rigeligt udstyret med de for Børnene bekendte Talemaader, og med Fagter, som passede dertil. Selv den tørreste Sætning gav han Liv: han sagde ikke: »Børnene kom paa Vognen og saa kjørte de«, men: »saa kom de paa Vognen, farvel Far, farvel Mor, Pidsken smældede smæk, smæk, og væk foer de hei vil du gaae«. De, der senere have hørt ham oplæse sine Eventyr, kunne kun danne sig et svagt Begreb om dette Foredrags eiendommelige Livlighed i Børnenes Kreds.

Om selve oplæsningen hævder William Bloch (Nær og Fjern VIII, 1879, nr. 363/364 — jf. Legouvés tilsvarende påstand i dialogen med Girardin, L'art de la lecture 1877), at virkningen mere skyldtes Andersens personlighed end hans kunst. Han læste egentlig ikke godt op; hans oplæsning var ikke kunstnerisk gennemarbejdet —

... men hans hele Personlighed gik saameget sammen med hans eiendommelige, stærkt udprægede Stil, at man ikke godt kunde være i Tvivl om, at de hørte sammen. (Han elskede at læse, misbrugte sine Tilhøreres Taalmodighed en Smule. Men ved nye og ubekendte Ting var han altid sikker paa et opmærksomt og taknemligt Publikum. Oplæsningen var for ham Prøveklude paa Virkningen). Naar han havde undfanget Ideen til en Digtning, skrev han den ned i den Form og de Udtryk, der just faldt ham ind; derpaa gennemgik han den paany, vejede

og vendte hvert Ord og skrev den om saalænge (undertiden 8 à 10 Gange) indtil han i de mindste Detailler havde faaet den, som han vilde... Tilhørernes Opmærksomhed... (gav ham)... nye Indfald; han anstillede en Slags Generalprøve, hvor han benyttede de intetanende Tilhørere som stiltiende Medarbejdere. ... Naar han trak Manuskriptet... op af Lommen, slog det ene Ben over det andet, støttede den brede Haand paa Knæet og krummede sin lange Ryg, saa behøvede han ikke at forstærke sin bløde, noget tilslørede Stemme for at blive hørt. Der var stille som i en Grav.

Over for Blochs kritik står dog to positive vidnesbyrd. Det ene findes i en tale, som Bjørnstjerne Bjørnson holdt i Den skandinaviske forening i Rom, da den fejrede H. C. Andersens 100-års dag i 1905 (gen-givet i Nulle Finsens Fra Bjørnsons Hjem, 1917, s. 88 f.). Efter at Drachmann har fremsagt et æredigt, går Bjørnson frem, undskylder sin uforberedthed og improviserer:

Hans Stemme... havde en besynderlig hemmelighetsfuld, sløret Klang. – Ordene ligesom følte sig frem i Luften. Naar han sa »Hyldemor«, var det som man saa Træet vokse, skyte Blomster og Blade, – naar han læste Valdemar Daa og hans Døtre – lød hans Stemme som Vindens sagte Susen, – man kjente det som sat man ute paa bare Marken – og naar han fortalte om Andegaarden »talte med Hviskestemme og p-Lyd paa fornemt Chinesisk« blev Andegaarden, og hvad som blev levet innenfor dens Mure – hele Verden for Een.

Som man vil høre, er Bjørnsons skildring mere suggestiv end indgående. Til gengæld har Edvard Brandes efterladt en karakteristik, som fortjener dyb påskønnelse (Forord til H. C. Andersen: Eventyr og Historier, Kunststudgaven, Gyldendal 1930, s. XIII ff.):

Han læste fortrinligt. Det er jo over halvthundrede Aar siden, at hans Røst forstummede, og den Gang gaves der intet Instrument til Stemmens Genfrembringelse, saa kun i ikke manges Øren kan hans Stemme genlyde endnu med Mindets Klang. Andersens Røst var dyb, ren og bøjelig, forstærkedes eller afsvækkedes med Lethed. Hans Oplæsning var ikke helt dramatisk, ikke som en Skuespillers. Han nævnte selv, at Phister gjorde *Kejserens nye Klæder* »til en hel dramatisk Digtning«; han priste med Rette Høedts Oplæsning af *Den lykkelige Familie*, der for Tilhøreren staar i Erindringen som den fineste Udpenslings Mønster. Selv læste han Eventyrene anderledes, ikke rigere eller dybsindigere, men paa en Inderlighedens Undergrund i Lighed med den brune Farve, gamle Malerier faar. Man mærkede, at han havde følt Ordet, Sætningen, Samtalen med sine sarteste Nerver. Det dirrede med en ren og dyb Klokke-Klangers Undertone. At høre ham læse *Den grimme Ælling* – hvad begejstrede Tilhørere

naturligvis ofte anmodede ham om – var ikke, hvad med et dumt Ord kaldes en Oplevelse; for det er nok det meste her i Verden, men en glimtvis Forstaaelse af, hvad denne sjældne og *mishandlede* Menneskesjæl havde gennemført og gennemlidt for at skabe dette lille uforgængelige Kunstværk, der med den engelske Digers Ord om Skønhedsting er en evig Glæde. Man tilgav ham den alt for sødlige Slutning med dens Tilfredsstillelse ved en ringe Hyldest, ogsaa fordi Andersen læste Humor og Alvor i dette ligesom i andre af hans Eventyr med en stolt og værdig Mandighed. Han var et Mandfolk, som havde ført sin Krig imod alle igennem, og han syntes en betydelig og særpræget Aand, som han sad dør i Stolen og bøjede sit pragtfulde Hoved ned over Bogen – hvis Ord han kunde udenad.

Scenesproget i det 19. århundrede

Af KAREN KROGH

Man kan vanskeligt betragte scenesproget som et isoleret fænomen. I teaterkunsten må sproget nødvendigvis være inderligt forbundet med den dramatiske litteratur, med dramaets genrer, vers eller prosa. Det vil da også ofte vise sig, at scenesproget farves af en øjeblikkelig foretrukken genre, og hermed kommer den sceniske talekunst til at hænge nøje sammen med en bestemt teaterpraksis og spillestil. Sprogudviklingen »Udenfor murene« smitter naturligvis også. De store skuespilleres dominans over for sproget er en af de mere uberegnelige faktorer i udviklingen, fordi de ofte – navnlig i tidligere tid – på godt og ondt har virket skoledannende også på senere generationer. I sin egenskab af talekunstner drager en stor forgænger dybe spor efter sig.

En belysning af scenesproget i det 19. årh. vil derfor nødvendigvis gøre korte tilbageblik til det forudgående århundrede.

Netop i slutningen af det 18. årh. modtog vort teater i sproglig henseende en stærk påvirkning af trønderen Michael Rosing. Han rejste til København for at tage artium og kom gennem sit venskab med Rahbek i forbindelse med teatret. En fremragende sangstemme gjorde ham selvskreven til teatrets syngeskole. Hans pragtfulde skabning med det sortlokkede hoved og de store, blå øjne førte ham naturligt ind i elskerfaget.

For rigtigt at indleve sig i den danske sprogtone holdt han sig borte fra sine landsmænd og fik på den måde det norske sådan afdæmpet, at det der blev tilbage gav hans sprog en ejendommelig klang, som harmonerede så godt med det malmsfulde, omfangsrige organ. Sit kunstneriske gennembrud fik han ved den privatforestilling på hofteatret, hvor Johannes Ewalds poetiske sørgespil »Balders Død« blev opført. Kongesønnen Hother var en rolle efter Rosings sind og temperament. Hvis »Balders Død« ikke havde været trykt så tidligt som 1775, kunne man have troet, at Ewald netop havde skrevet med nordmanden Rosing i tankerne.

Man må ikke glemme, at Rosing både var sanger og skuespiller. Gennem sit teaterliv optrådte han i utallige syngestykker, og i den store

opera viste han sig som udpræget heltetenor. En sanger former jo sine vokaler anderledes end den talende, og dette, at han hele tiden var beskæftiget som sanger, har måske bidraget til, at han også farvelagde sine vokaler stærkere som deklamator. Naturligvis har han ikke heller været uvidende om, at den norske accent charmerede et dansk publikum.

Bournonville fortæller i sine erindringer, »Mit Theaterliv«, at den store skuespiller Frydendahl karakteriserede sin norske skuespillerkollegas sprog således: »Rosing taler hverken norsk eller dansk, vi kalder det kattegatsk«. Det »kattegatske« virkede dog stødende i visse øren; Rosenstand-Goiske fandt, at hans sprogtone klang langt fra »reen og urban«. Teaterchef Warnstedt fastslog, at han var og blev en fremmed, men ikke desto mindre virkede hans diktion som et frisk pust på datidens scene, og adskillige ords norske udtale har han vel med vilje heller ikke villet aflægge, fordi de besad større kraft på hans modersmål. Det norske sværd klang malmfuldere end det danske »svær«. Han sagde også jorden, norden, ordet, hårde og gærdet. Der var også mere musik i »skaaven« og »saave« end i det danske skoven og sove. Rosings sprog skabte store traditioner i det danske scenesprog og blev skoledannende for vor opfattelse af tragediedeklamation og den højere stil overhovedet.

Det var ikke mindst gennem sin egenskab af instruktør og elevopdrager, at Rosing fik en enorm indflydelse. Han var i arbejde som lærer så sent som til 1815, hvor han til en »Hakon Jarl«-opførelse bl. a. havde undervist den 10-årige Bournonville, som skulle spille den lille Erlings rolle. Bournonville fortæller selv om denne oplevelse og mindes endnu som gammel mand Rosings malmfulde røst, da han som Auden med stærk trøndersk dialekt råbte: »Dreng! lad mine Graner staa!«

Rahbek slog efter Rosings død fast, at ingen i Danmark havde haft en sådan indflydelse på veltalenheden. Blandt retslærde og gejstlige var der flere, som ikke blot havde taget ham til mønster, men hvis lærer han havde været. Præsten C. F. Brorson ved Garnisonskirken var blandt hans elever i retorik, og han talte med udpræget norsk klangfarve. Werlauff fortæller, at en af hans tilhørere sagde om ham: »Er ist nicht allein Prediger, sondern gewissermassen auch Acteur«, altså et gejstligt ekko af skuespilleren Rosing.

Som alle store scenepersonligheder fik han naturligvis også mange efterlignere. Dette bekræftes bl. a. gennem Blichers »Skibsjournal«,

hvor der står at læse: »En ny Tidsalder lød nu bag min Ryg, en affekteret Theaterstemme, en af de mange Rosingianere, som i denne Periode »norskede« i Thalias Kapeller og stundom i selve Kirkerne«.

Nu må man jo huske på, at Rosing var trønder. Det rullende tunge-spids-r og det tykke trønder-l var vanskeligt at lægge af. Svært var det også at glide ind i den danske sprogmelodi. Trønderen har jo en udpræget hang til stigning i sætningens slutning, således at han, når han får et spørgsmål, svarer i en tone, som om han også spurgte. Dette opadgående i tonefaldet ved en sætnings slutning, således at sætningen stiger til den mest betonedede stavelse for så atter at dale, påstår Peter Jerndorff har huseret i vor tragedie gennem hele det 19. århundrede. Det var endnu føleligt blandt Det kgl. Teaters skuespillere, da Jerndorff var lærer på elevskolen. Herfra skriver sig anekdoten om eleven, som havde fået tildelt Vilhelms rolle i »Axel og Valborg«, og som sagde sin første replik: »Her er da den berømte Trondhjems Kirke« med stigning til sidste stavelse. Men her blev den unge skuespilleraspirant kraftigt irettesat af Jerndorff: »Nej, nu må vi engang få taget livet af det Rosingske tonefald. På dansk skal replikken holdes på samme toneniveau«.

Rosing var i høj grad en tænkende skuespiller; den alvor, hvormed han betragtede sit fag, gav sig bl. a. udtryk i en oversættelse af Herault Sechelles' lille skrift »Om Declamationen«, der udkom 1809 i København, forsynet med indledning og kommentar af Rosing. Heri gør han i en note opmærksom på, hvor uomgængeligt nødvendigt det er at uddanne sin stemme, så den mestrer mangfoldighederne i intonationen. Han foreslår ligefrem at tage musikken til hjælp, »solfegere flittigt, at Stemmen kan komme frem fra Brystet; Solfegegen gjør det samme for Stemmen, hvad Dansen virker til Legemets og Gebærdernes Ynde«. Og han fastslår, at uden øre, takt og stemme kan man aldrig blive nogen god endsige stor taler. Her er det jo tydeligt, at en sanger-skuespiller fra det 18. årh. skriver.

30 års erfaring og tanker om skuespilkunsten berettigede Rosing til at sige sin mening. Han gør dog opmærksom på, at han kun betragter sine oplysninger som simple »Vink og Peg hen til Maalet« i deklamationens kunst – den kunst, der taler fra hjertet til hjertet. Med klædelig beskedenhed anføres, at hans oplysninger intet er værd mod Rahbeks forelæsninger og Sanders »Odeum«. Netop i disse år havde »Niels Ebbesen«s »utrolige Forfatter« holdt forelæsninger ved universitetet over

deklamationen; i 1808 kom hans »Odeum eller Declamerekunstens Theorie« skabt efter tyske forbilleder. Den fulgtes op 1813 med »Polyhymnia, Euterpe og Theone, eller theoretisk Sammenligning af Musik, Rhytmik og Declamerekunst«. Heri fremhæver Sander netop »den fulde velklingende Vokal«, som »danner Sjælen i alle Articulationer«, og skriver endvidere, at vokalerne, »som de tales i nogle af Norges Egne i denne Henseende kunde betragtes som vort Mønster«. Rosing var altså forbilledet; sammen skulle de arbejde på en norm for det dannede talesprog i Danmark.

Sander beskæftigede sig meget med pausens betydning. I hans øvelsesstykker markerer han overalt pausens værdi; anfører hvor det vil være kunstnerisk forsvarligt at anvende 1/2, 1/4, 1/8 eller 1/16 pause. Han har ligefrem siddet og talt takten, når Rosing i sin mesterpræstation som Grev Gert efter længe at have tilbageholdt sin vulkanske vrede med tordenstemme udbrød: »Men — — i Morgen er I fredløs. Hører I? — I Morgen er I fredløs!« Den betonedede pause i denne replik gjorde samme forbavsende virkning som en effektfuld pause i en musik af Gluck. Sander fremhæver også, hvor levende og musikalsk Rosing forstod at variere stemmestyrken; uforglemmeligt for ham var et bestemt sted i »Emilia Galotti«, hvor Rosing som Marinelli benyttede et betydningsfuldt crescendo i den gentagne replik: »Just hende, — just hende«.

Det norske sprog og dets sprogtone har ikke bare klinget for Peter Jerndorffs øre, men har været en realitet hos Vilhelm Wiehe, bror til Michael og dattersøn af Rosing. I vuggegave havde han fået en ualmindelig dejlig stemme, som ikke bare rummede smukke toner, men også rige farver i sit register. Sin egentlige debut fik han som Einar Tambeskjelver i »Hakon Jarl« (19. april 1844). Oehlenschläger var ovenud lykkelig for hans præstation. I en mellemakt gik digteren op til ham og sagde: »Nu er jeg ikke bange for, hvorledes Eftertiden skal forstaa mig. De har min Aand i Dem, og De skal forklare mig for kommende Slægter«. I ni sæsoner var han engageret ved de unge talenters scene i datiden, Kristiania Teater, og her spillede han et stort repertoire spændende fra Oehlenschlägers Axel til Holbergs Troels. Peter Jerndorff mindes netop den »gennemnaturlige« Wiehe, der bl. a. sagde H-a-v med langt a og v. Det er jo ikke uden interesse, at Oehlenschläger, som skrev sin »Hakon Jarl« med Michael Rosings sprogtone og deklamationsteknik i tankerne, var så betaget af det norske

malm i sproget, at hans begejstring gik videre til Wiehes Tambeskjælver; han associerer ligefrem klangen i Wiehes sprog med sin kunstvilje: »De har min Aand i Dem«.

Det store flertal af publikum hyldede Wiehe stærkest, når han optrådte i panser og plade. Et mindretal, deriblandt Ed. Brandes, følte dog ikke, at Wiehes tidlige bortgang fra scenen betød et tab for jamben og det tragiske vers, men snarere et uerstatteligt tab for det nye drama. Det var Steensgaards og Tjældes fortolker, man ville savne, ikke Axels og Hakons fremstiller. I sit essay om Vilhelm Wiehe i »Dansk Skuespilkunst« skriver Ed. Brandes i anledning af Wiehes optræden i »Axel og Valborg«, at hans »sonore Stemme fyldte Theatret med de skønne Oehenschlägerske Vers i en bred og følt, men karakterløs Declamation«. En prægtig strøm af ord, forekom det ham, men samtidig en tilbagegang for skuespilkunsten til romantiske efterklange. Wiehe havde jo været i Norge netop i de år, hvor Høedt og Michael Wiehe gjorde forsøg på at bringe den tragiske fremstilling ind i andre baner, og stod således helt fremmed for det krav, at talens sandhed skulle gå forud for dets skønhed. Wiehes musikalske, norskprægede deklamation havde en taktfast rytmisk karakter. Ingen sønderflængende lidenskab piskede ham op, så ordet blev forvandlet til skrig. Man fornam deklamationen som klingende musik, men hovedindvendingen i den nye tid måtte blive, at talens inderste mening blev uforståelig. Tankens klarhed og stemningens prægnans druknede i skønhed. I Vilhelm Wiehes tragedie-deklamation har man netop et eksempel på, at scenesproget hører intimt sammen med en afgrænset teaterpraksis og konvens; han tilhørte et forældet teatersystem, hvis sprog ikke kunne tilfredsstille en nyere tids kunstdommere. På Ed. Brandes' tid var det ikke deklamation, man forlangte, men den dagligdags tale, som Ibsens personer benyttede sig af. Ja, man gik endog så vidt, at den naturalistiske konversationstone smittede kendeligt af på den højere stil, et onde, som vi den dag i dag endnu vander os over.

Der er ingen tvivl om, at scenesproget i det 19. årh. ved siden af den norske indflydelse har modtaget sine stærkeste impulser fra de store celebriteter. I periodens første halvdel kendte man ikke til begrebet instruktør i vor forstand; en sceneleder overvågede, at entreer og sortier samt et nødtørftigt arrangement blev overholdt, og at man ikke sagde mere, end der stod i rollen. Det egentlige arbejde med udformningen af rollen kunne ikke foregå på de få prøver, hvis antal sjældent

oversteg fem; tre var det almindeligste. Nogen særlig form for korrespondance i opfattelserne eller samspil i vor forstand kendtes naturligvis ikke. De store virtuoser foretog da også hovedsageligt instuderingen hjemme og mødte så op ved premieren og forbløffede publikum, men så sandelig også de medspillende, med nye og forbavsende intentioner, ofte en præsentation af spillemæssige numre og sproglige kunststykker. Hvordan man kom frem til resultaterne, hørte til fagets hemmeligheder. Ihvertfald vågede man over fiduserne, ganske som tryllekunstneren over sine trick. Naturligvis var dette system velegnet til at give den virtuose skuespiller en æresrunde, men havde til gengæld en temmelig skadelig indflydelse på den samlede kunstneriske disciplin.

I en beskrivelse af det 19. årh.'s scenesprog spiller Joachim Ludvig Phister – ligesom på scenen – en af hovedrollerne. Med et øre som professor Higgins' og en virtuos måde at koordinere munddelene på, evnede han at frembringe det hørte præcist. Hans dialektkundskab var bl. a. efter Ed. Brandes' udsagn legendarisk. Med tydelighed skelnede han mellem adskillige sjællandske dialekter, således Roskilde-, Fredensborg-, Kalundborg- og Køgeegnens sprog. Målene fra Skagen til Gedser beherskede han i den grad, at Jerndorff påstod engang at have hørt ham fortælle en lang historie, der begyndte på kronjydsk fra Randerseggen, og derpå gik over i dialekterne sydpå, horsenssk, koldingsk, sønderjydsk i flere nuancer, for så gennem plattysk at ende i højtysk. En genial Jeppe var han, hans figur var et under af liv og hans sprog så gennemført, at Emanuel Hansen satte sig ned og fastholdt det meste af rollen på papiret, både hans handlinger og sprog, som er gengivet i lydskrift, så minutiøst, at dialekten toner i vores øre. Af disse »Dramaturgiske Optegnelser« fra 1863, som findes på Det kgl. Teaters bibliotek, er flere afsnit meddelt i Danske Studier 1954 (En stor Holbergskuespiller). Dog skal yderligere her tilføjes en lille skildring af III akts 3. scene, hvor Jeppe i sin tiltagende rus bliver stillet over for ridefogdens kone, der dengang havde samme fremstiller som Erik (P. Knudsen).

»Æest Du Rifiuens Koune?« Derefter tog han Knudsen på de stærkt udstoppede bryster. – »Dou æ køn«, (hvisker) »Ve Du saau hos mæ i Nat?« I stedet for at sige til fogden: »Vil Du tilstede, at jeg ligger hos Din Kone i Nat?« – sagde Phister: »Du haar vel ette Noued cmo a jæ – – – – –« Her klappede han manden på skulderen, resten måtte man så tænke sig til. Denne intention havde han fået foræret af sin

forøgenger, Lindgreen. »Se hær! Sæt en Stoel te hinne, hun ska ha sin Daure mæ mæi«. Han får hende placeret ved sin side og er så ved at kvæle hende i mad og drikke. Yderst nedladende og forekommende tyller han i hende af sit eget glas; af og til tager han sig dog en lille tår selv. Tilnærmelserne bliver voldsommere; heden får luft i følgende sang:

Aau hører, men søde Piige
 Jæi hæver dæi saa kæer!
 Jæi kan Dig ente siige
 vaar ælskaausful jæi . . .

pludselig standsede Phister op, da han så, at sekretæren betragtede ham og greb et stykke kage, som han kastede i hovedet på ham. — »Dou ska faae en Ueløkke, dærsom Du seer paa hinne«. Herefter vender han sig til konen og fortsætter:

Vaar ælskaausful jæi ær!
 Di Øine blaae,
 Di Hænder smaae,
 Den Monn saa røddd . . .
 Dæn ærr saa søddd . . . (kysser hende) . . . d d d
 aau hører, men søde Piige,
 jæi hæver dæi saa kæer.

Emanuel Hansens dybe respekt for denne »Jeppes sande Defensor« lyser ud fra de sirlige og nøjagtige optegnelser.

Hos Phister havde hver rolle sit sprog og sin stemme. Da han spillede Lord Hastings i »Ninon«, blev han komplimenteret af den engelske gesandt for sin excellente udtale. Phister spurgte, om han da ikke havde lagt mærke til, at det ikke var londonsk udtale, han benyttede, men vestindisk, fordi han mente, at denne accent var blødere og passede bedre til rollen.

Men dialekterne var dog langt fra det eneste middel, hvormed han sprogligt karakteriserede sine roller. Ligesom Fru Heiberg spidsede sine læber for at opnå en lettere sprogbehandling i konversationstonen, så varierer Phister sine stemmer ved at omstille munddelene på forskellig måde. Han havde bl. a. en særegen stemme, frembragt ved at han trykkede underlæben og tungebenet frem, mens han sænkede strubehovedet; derved blev svælget større og munden videre. På samme tid gjordes tungen bred og bevægedes kun lidt, og tænderne holdtes tæt

sammen, uden at tungespidsen nåede helt hen til dem. Stemmeklangen blev på den måde mørk og lignede den såkaldte sombrerede sangstemme, ved hvilken det udsungne a lyder som et o; heller ikke Phisters a var ganske rent. Ved denne mundstilling opnåede han bl. a. en overordentlig volubilitet i talen; ordene flød fra ham med en forbavsende hastighed, mens den på samme tid tillod enhver art af moduleren i ordet og sætningen. Man berømmede ham netop for, at han talte hurtigere end nogen fransk skuespiller, når denne talte allerhurtigst. Og det var man jo ikke altfor forvænt med i Fru Heibergs epoke.

En særlig mærkværdighed i sproglig henseende, der kan minde noget om konstruktioner, var at hans s ofte antog klangen »sch«. Antagelig havde dette en fysiologisk årsag, men fremkom også ved den ovenfor nævnte mundstilling, hvor over- og undertænderne nærmede sig til hinanden, uden at tungen kom helt hen til dem. Men efterhånden, som han mærkede, at sch-lyden havde en uventet komisk virkning, kælede han – som en beregnende artist – for sin lille »skavank«. Apropos dette ord sagde Phister altid »Schkavank« i »Henrik og Pernille« (Henriks monolog, akt I, sc. I), hvor der står: »Jeg blev skamfuld og begyndte at hænge med Hovedet som et Æsel, men redede mig dog derfra, idet jeg lod, som jeg saa en »Schkavank« paa Himmelen af Vognen«. Han udtalte også skubbet som »schkubbet« i replikken i »Scapins Skalkestykker«: »Det er jo hans Skæbne, som har »schkubbet« ham ind i det«, hvor det blev så meget mere påfaldende, fordi Argante, som spilledes af Valdemar Kolling, straks efter greb morsomheden og i hidsighed kopierede hans ord. I »Den Stundesløse« efterlignede Pernille ham også, når han sagde: »Men eftersom Magdelone er noget til Alders, kan han maaske ikke fatte »Elschkov« til hende«. I Holbergs tekst står der nu ikke elskov, men kærlighed, og her har Phister, som ellers var uhyre streng, når det gjaldt at være tro mod teksten, tilladt sig at sælge nøjagtigheden for en trestjernet træffer.

For at opnå komiske og overraskende virkninger benyttede Phister ligefrem at gå imod sprogets naturlige stigning og falden. Han kunne jage en hel sætning igenem for så pludselig at gøre et ganske umotiveret ophold ved et betydningsløst ord, blot det lød morsomt. Ofte lod han hånt om den logiske sammenhæng og sagde f. eks.: »Hillėmænd, saȧ kaṅ Forgyldningēṅ værė gaȧcṫ aḟ hendė i̇ saȧ – lanġ Tiḋ«. Da han var en mester i tungeraphed, blev opregninger eller lange remser til sande

virtuosnumre. Hvis remsen var kort, nøjedes han med den komiske kraft, der lå i den blotte hurtighed – var den længere, forstod han, at der måtte være forandringer, og han steg så med rivende fart op til et enkelt tilfældigt ord, som han faldt ned fra ligeså hurtigt. Da Oldfux i »Den Stundesløse« forklædt som tysk pedant remser alle de byer op, hvor han har studeret – gjorde Phister en komisk standsning ved Frankfurt an der Mavse (an der Mose), idet han samtidig vakte munterhed ved den særlige udtale. Hvis et enkelt ord ejede noget komisk eller særegent i sin lyd, fremhævede han det; det kunne også falde ham ind at ændre udtalen ved at lægge trykket forkert. Han sagde i »Henrik og Pernille« ikke *Vomitiv*, men *Vomitif*. Som Scapin udtalte han ordet »maaske« som »*maaske*«.

Traditionen tro broderede Olaf Poulsen videre på sin lærers komiske opfindelser. Som Vinter i »Et Eventyr i Rosenborg Have« sagde han: »Ja, af min Pension kan jeg ikke leve med Kone og *maaske*-Børn«. Hvortil Peter yderligere udvider morsomheden: »*Maaske*-Børn? hvad er det for et Slags Børn?«

Phisters særlige gaver passede ind i tidens skuespillersystem; i virtuositet var han Fru Heiberg jævnbyrdig. Det er betegnende for skuespil-kunsten dengang, at man i høj grad benyttede sig af disse voldsomme ydre karakteristika og sproglige numre. I dag ville vi jo givet – fordi naturalismen har tvunget skuespilleren til at arbejde i højere grad indefra og psykologisk – karakterisere noget sådant med, at skuespilleren »tog stemme på«, at han var »en skuffeskuespiller«, for at bruge en betegnelse fra Stanislavskijs terminologi.

Det sprog, som taltes fra Det kgl. Teaters scene i det 19. årh., var af meget forskellig karat. Dannelsesniveauet blandt skuespillerne var ikke altfor højt. Nødtørftig undervisning og sparsomme sceneprøver var også medvirkende til den manglende egalitet i sproglig henseende.

Fru Heiberg, vort teaters primadonna assoluta, gik i spidsen for at skabe et såkaldt dannet scenesprog, et kunstsprog kunne man sige, hvis »blomster« undertiden var af tvivlsom skønhed, og hvis duft fortalte om Fru Heibergs hittepåsomhed og livslange bestræbelser for at beherske en dannelse, som hun til stadighed måtte erobre. Der er ingen tvivl om, at der bag hendes specielle scenesprog har ligget et intenst arbejde. Som barn af forældre, der talte med udpræget accent, og opfødt i et miljø, der næppe kan have bidraget til hendes sproglige uddannelse, har hun måttet kæmpe sig til at tale et rent dansk. Adolf

Fibiger, en ung officer, har i et brev til sin mor fra 1831 fortalt følgende om Fru Heiberg: »Hun taler meget langsomt og correct, næsten med samme Opmærksomhed, som man taler et fremmed Sprog. Hendes Stemme er derhos noget syngende, men naar hun bliver munter, da bliver Tonen raskere og højere«.

Den langsomme og distinkte udtale med en smagen på hvert enkelt ord var en teknik, hun særlig anvendte i det alvorlige repertoire. Fru Heiberg havde den ganske bestemte opfattelse, at tragedien skulle fremføres i en statuarisk stil; ikke blot kroppens bevægelser skulle være langsomme og værdige, men ansigtet skulle holdes i en marmorlignende ro. Heri støttede hun sig på Lavaters fysiognomiske studier, hvis terminologier den unge Rosenstand-Goiske allerede i 1770erne irriterede de danske skuespillere med. Tragikeren skulle virke ved overansigtet, ved øjnenes spil, mens underansigtet måtte holdes i ro, »thi Ro i Blik og Miner er Betingelsen for at fremstille den tragiske Højhed«; hun gik endda så langt, at man ikke måtte vige tilbage for monotoni, »for i Begrænsningen ligger Betingelsen for, at det hele bliver harmonisk skjønt«. Som Lady Macbeth havde hun netop opøvet en teknik, der tog sigte på at holde læberne i ro, så ordene klang som fra en grav. Det var altså det 18. årh.'s antikke skønhedsideal, som spøjte. Men til trods for hendes bestræbelser og det alvorlige forarbejde, hun lagde i disse roller, kan man ikke skjule, at hun i disse tragiske partier havde betydelige vanskeligheder med sit sprog. Det var da heller ikke i dette repertoire, at hun blev toneangivende i sproglig henseende. Selv Clemens Petersen, som dog ellers er Fru Heibergs ærbødige ridder, må med sorg notere, at den moderne diktion eller tonefaldet fra de finere lystspil »stikker upassende frem, naar det ikke ligefrem drejer sig om de mest dramatiske Scener«. Det var denne tone fra salonernes verden, denne dannede leg med ordene, som Fru Heiberg havde opøvet indtil virtuositet i de Scribeske lystspil, der åbenbart var blevet i den grad en del af hende selv, at den har været vanskelig at ryste af, når hun bevægede sig inden for andre genrer.

Scribe var en af de mest spillede dramatikere på den danske scene, og hans komedier fik – ikke bare her i landet – en umådelig indflydelse på iscenesættelseskunsten, på skuespillerens teknik og derigennem på sproget. Der er en dyb sammenhæng mellem de æstetisk dramaturgiske synspunkter, dannelsesidealet, den almindelige teaterpraksis og den konversationsteknik, skuespillerne udviklede i de Scribeske komedier,

og som fik vide konsekvenser og virkede som en sand forberedelse til det senere naturalistiske drama.

Det nyere franske lystspil fordrede bl. a., at skuespillerne ikke blot skulle synes, men også være »dannede«. Fru Heiberg udtaler, at man ligefrem er i stand til at gennemskue en persons dannelsesstrin og hele åndelige standpunkt, bare ved at sætte ham til at spille en rolle i et sådant konversationsstykke. Og hun tilføjer: »Den Skuespiller, der ikke til daglig forstaar eller har Evne til at føre en dannet Conversation, vil aldrig i de Scribeske Stykker kunne udfylde sin Plads«.

Den letløbende konversation, de perfekte manerer, de skarpe pointeringer, hastige overgange og nuancer krævede et uhyre arbejde, når skuespilleren skulle foretage indstuderingen selv. Memoreringen måtte bl. a. være perfekt, ellers gik den elegante leg i stykker. Der er heller ingen tvivl om, at den artistiske disciplin, som disse stykker krævede, og som Fru Heiberg gik i spidsen for at hævde, betød overordentlig meget. Man ved jo, hvor hårdt hun arbejdede med sig selv, men også, hvor meget hun hjalp andre og i særlig grad den 8 år yngre Michael Wiehe, som blev hendes uerstattelige partner igennem en hel periode. Wiehe havde været fem år ved teatret, før han slog igennem i Dumas' »Et Ægteskab under Ludvig XV«. Til denne forestilling fortæller hun selv, hvorledes hun gennemgik rollen med ham replik for replik, ganske vist hemmeligt af hensyn til personalets misundelse.

I anledning af indstuderingen af Scribes »Kvækeren og Danserinden« fortæller Fruen, hvorledes skuespillerne var uvante med at spille i denne lette genre; de havde ondt ved at lade ordene løbe så hurtigt over læberne og i denne hurtighed nuancere skarpt, klart og bestemt. Hun påstår selv, at hun angav dem den tone, hvori disse stykker skulle spilles, og gav dem praktiske råd. For at frembringe konversations-tonen må man kunne tale med læberne – brysttonerne hører nemlig tragedien til! Ved udelukkende at benytte læberne bliver talen let, hurtig og flydende, og kun gennem denne teknik kan den tilspidsede replik komme til sin ret. Fru Heiberg antyder også, at tonen i disse franske stykker bidrog væsentlig til at vænne skuespillerne til at udtale modersmålet smukkere og mere korrekt, og hun tilføjer ligefrem, at dette var stykkernes væsentligste fortjeneste. Her er det nu den pædagogiske professorfrue, der taler, for Scribe gav rigtignok primadonnaen en række uovertrufne paraderoller.

I sproglig henseende er der ingen tvivl om, at Fru Heiberg ofte tog

sin mand til mønster. Efter hendes udsagn havde han »en ualmindelig blød, klar og klangfuld Stemme, og en Diktion, der i Renhed, fin Nuancering og Flugt i lyriske Udbrud overgik alle datidige Skuespilleres«. At hun også kan have været smittet af den levedygtige norske tradition, er tænkeligt; men dette gælder dog kun hendes anvendelse af de udpræget lukkede vokaler. Hun sagde: Smykke, Kyst, forundret, *kun* og *hindre* med udpræget rent y, u og i. I vekselsangen fra »Nei«, »Erindrer De, det var i Kongens Have?«, sang hun altså: »Jeg i mit Fjed bestandig skimted Dem«. Når Fruen i »Kong René's Datter« s. 4. sc. bad Tristan forklare hende, hvad synet er, udtrykte hun det således: »Er det Noget, man undersøger med? Et Instrument af kunstig Bygning (med blødt g), eller simpelt Redskab?«

Hun udtalte ligeledes ord, der ender på d, f. eks. spyd, skød, som spydd, skødd, kvadd, skrudd, sydd.

Når Fru Heiberg i de franske lystspil skulle indføre den dannede franske tone på vort lille teater, yndede hun ligefrem at låne franske udtryk; hun sagde ikke: »Det vil sige«, men »det er at sige«, altså en direkte oversættelse. Danske ord, som kunne udtales på fransk, blev det. Hun sagde ikke skafot, men valgte at ophøje den frygtelige genstand til »échafaud«. For yderligere at lægge vægt på sin franskkyndighed, sagde hun: »præsangtere«, »prængcip«, »sinjalcemang«. I »Den Vægel-sindede«, hvortil vi er så heldige at eje Emanuel Hansens optegnelser, talte Lucretia med de 16 sind om dagen mange gange om at være i godt eller slet »hymør«. Da Fru Heiberg i II, 12 havde læst brevet og leende fastslået, at ekspressionerne var taget fra Else Skoleholders Magaziner, krøllede hun brevet sammen som en let trykket snebold og kastede det fra sig, idet hun med foragt sagde: »Fi, for Ulykke«.

Det er ikke utænkeligt, at de mange danske oversættelser af franske konversationsstykker fra denne periode, som undertiden kan forekomme os noget lattervækkende i deres tilsyneladende hjælpeløshed, måske i flere tilfælde afslører oversætterens bevidste forsøg på at give den franske dannelse i Fru Heibergs specielle fortolkning en ekstra understregning ved at klamre sig til franske vendinger og gloser. Goldschmidt er i høj grad opmærksom på denne ejendommelighed og kritiserer ud fra dette synspunkt bl. a. »Qvindens Vaaben« af Scribe, som både blev opført på Casino og Det kgl. Teater. Om Casino-oversættelsen skriver han, at den indeholder altfor mange franske ord, der ikke rigtigt gengiver den »lette, fine, livlige Dialog i dens Nuancer«. Fr. Høedts be-

arbejdelse til Det kgl. Teater kan dog heller ikke stå for kritik. I 1. akts 2. sc. lader han således Leonie gentage de ord, som Henri tidligere har sagt til hende: »Min naadige Frøken! Lad Deres legitime Stolthed ikke blive allarmeret over min Dumdristighed. Den, som har vovet at række Frøken Villegontier Haanden, er ikke Tjeneren Pierre, men den prosciberede Henri de Flavigneul«.

Selv om man på teatret bestræbte sig på at lære af Fru Heibergs franske udtale, kneb det undertiden for de mindre sadelfaste at følge med i de francofile bestræbelser. Anmelderen i Fædrelandet (1857 nr. 9) har således i »Salomon de Caus« hørt ikke mindre end tre udtaler af det vanskelige navn, Richelieu. Nogen enighed med hensyn til ord som : interessant, brillant, charmant, var der heller ikke; nogle udtalte dem med nasallyd, andre uden.

Det kunne også føre til mindre heldige resultater at følge Fru Heiberg for slavisk; som skuespillerinde havde hun en udpræget maner, der var farlig at efterligne. Da hun i 1855 spillede den kokette hertuginde af Langeais i det franske lystspil »Frieren og hans Ven«, fik hun i Fædrelandet at vide, at mens hun i de følelsesfulde partier »messede paa een Tone«, så talte hun, når hun skulle være koket, dansk med et fransk tonefald. Anmelderen anker over, »at denne Mode har bredt sig« til de mindre aktører og aktricer. Det var efterhånden blevet til, at de i et fransk konversationsstykke ikke kunne tale menneskeligt dansk. »Jo fornemmere de skulle være, desto franskere blev de, saa at Hr. Nielsen paa Hofteatret er fuldkommen consequent, naar han som Konge (i »Kærlighed i Versailles«) er næsten uforstaelig«.

Også Phister har afgivet vidnesbyrd om den franske »salon-epidemi« blandt danske skuespillere. Til Anna Poulsen har han engang fortalt følgende: »Jeg var i Paris og saa »Slottet i Poitou«, paa Fransk ogsaa kaldet »Mlle. de la Seiglière«, spillet paa Théâtre Français af dets ypperste Skuespillere. Men jeg maatte spørge mig selv: »er det dem eller os, der er Franskmand?« — Fru Anna Poulsen underskrev ganske Phisters kunstneriske dom.

At Fru Heiberg også gjorde brug af den mere folkelige mundart, kan ses af Emanuel Hansens optegnelser til »Den Vægelsindede«. I slutningen af sc. 12, efter at Lucretia har smidt brevet på jorden og ledsaget sin udkældten med små rasende fodspark, siger Pernille, at Madammen går for vidt. Hertil svarer Lucretia: »Snik, Snak«, mens hun betragter Pernille, der ligesom Henrik står med hænderne i skødet;

hun giver hende et puf og siger: »Ind og luk Bo'en«. Hos Holberg står der kun: »Lar os gaae ind«. Denne lille københavnske bemærkning med særligt tryk på »Bo'en« understreges af et påfølgende teaterspil, idet Pernille lader meldingen gå videre til Henrik med et puf så kraftigt, at det næsten får ham til at stå på hovedet. »Ind og luk Bo'en«, gentager hun, hvorefter Fru Heiberg gik helt hen til rampen og sagde ned til tilskuerne: »Denne Pige er forbandet vægelsindet«. Fru Heiberg syntes udtømmelig, når det gjaldt at skifte luner. Hun regerede suverænt med Henrik og Pernille, og hendes: »Slidder og Sladder, Henrik« med i'et i slidder og a'et i sladder langt udtrukket, var berømt og meget omtalt i København.

At Fruen selv for sin egen tid havde flere ejendommeligheder i sprogbehandlingen, derom vidner de nærgående parodier, som Høedt under stor jubel gav til bedste hos N. P. Nielsen og Anna Nielsen i hjemmet på Frederiksberg. Høedt havde rige gaver for at efterligne. Det gik både ud over Martensen, Madvig, Andræ, Hall og Heiberg, som han evnede at give præcist i små træk. Men morsomst var han dog, når han sang som Fru Heiberg. Der boede som bekendt en meget lille sangfugl i hendes bryst. Det kneb med de høje toner. Bedst kvidrede hun, når kun strygerne akkompagnerede og da helst i b-tonearter. Når Høedt således havde givet fruens sangkunst til bedste, plejede han at afslutte sit one-man show med et af hendes karakteristiske udbrud: »Skal vi trotz alt gaa en Tur i Haugen?«

Det ejendommelige ord »Hauge« skabte tradition og blev fortsat i komisk ånd af Olaf Poulsen, der skaffede sig megen latter, når han som birkedommer Krans i »Eventyr paa Fodrejsen« sagde: »Haugekarl« udtalt, som det er skrevet.

I anledning af Clemens Petersens kritik af »Tycho Brahes Spaadom« farer Erik Bøgh i »Dit og Dat« 1866-68 hårdt frem både mod anmelderen og hans æreskunstnerinde, Fru Heiberg. Beklagelserne vedrører en ung debutantinde på Det kgl. Teater, en elev af Fru Heiberg, Jfr. C. Jensen, der allerede efter få ugers instruktion havde lært at tale så affekteret, at hun gav y'et i ordet »Smykke« den samme spidse lyd som i ordene »Hygge« og »Skygge«. Erik Bøgh slår her fast, at enhver dannet dansker, der ikke er bundaffekteret, udtaler samme vokallyd i »Smykke« som i »Stykke«, »Lykke« og »Nykke«, det vil sige med et dybt ø. Fru Heibergs kamp mod den gængse københavnske udtale, den, der forøvrigt var Høedts norm for hans naturlighedsbestræbelse med

hensyn til scenesproget, havde nu gennem elevens mund nået sin parodiske grænse. Høedt sagde nemlig »Smøkke«, og Fru Heiberg lærte derfor netop sine elever at sky dette plumpe hverdagsdanske og hellere udtrykke sig i et kunstsprog, som Bøgh karakteriserer som »Søndagsamagersk«. Clemens Petersen hævdede, at alt hvad der faldt naturligt på Fru Heibergs læber havde mere adkomst til at slås fast som sprogbrug end noget andet. Erik Bøgh finder dog denne opfattelse utilgivelig. Hvorfor egentlig understøtte kunstnerindens største fejl? Med megen malice fremmaler han, hvorledes sproget ville komme til at lyde, hvis man fulgte Fru Heiberg konsekvent. Så skulle alle lære at sige: »Lyst«, »Bryst«, »flytte«, »Nytte«, »tynde«, »Synder«, »Flynder« og »Spyttegjøg«. Og hvorfor egentlig indskrænke reformen til denne vokal? Hvorfor ikke sige: »Gulv«, »tilbunds«, »Buksetrøld« eller »Rottekonge« og »Drillepind«. Hvorfor ikke også medtage de stumme d'er, h'er og j'er og sige: »Hvede«, »Hjort«, »Hjerte«, ligeså »korrekt« som mange jyder gør det. Man kunne også tænke sig at udtale det stumme d efter l, som f. eks. i »Held«, »Guld« og »Byld«, så kunne de personer, som havde vanskeligt ved at udtale d efter l, sætte t i stedet, således som man ofte havde hørt i »Væringerne i Miklagard«, hvor man sagde »Haralt« i analogi med Fru Heibergs »Kongens-Nytorvsk alhambra-ske« ord: »trozt«. Naturligvis skulle ord som »Skjæg«, »Skjebne« og »Skjørter« være forsynet med lydelige j'er. Eller bedre, man kunne indføre de gamle i'er i »Siel«, »siaske« og »siokke«. Men især skulle det velklingende ord: »Hauge« være norm, det klang så kønt på Fruens læber. For rimenes skyld måtte man så naturligvis »lauge« nogle andre ord om, så »Slave« eller »Mave« kom til at hedde »Slauge« eller »Mauge«. Erik Bøgh slutter sin belæring med, at »hele det litterære Vartou vil synge Amen dertil, og de Vantro udenfor vil ikke kunne sige andet end, at den store Clemens Petersen akkurat har ligesaa megen Sprogsans, som han har Tonesans, Kunstsans og sund Sans i det hele taget«.

Fru Heibergs sprogbestræbelser resulterede ofte i en manieret ud-penslen af hvert ord og fik til følge, at mange forestillingers spilletid blev unødigt trukket ud. I Dagbladets anmeldelse 15. jan. 1855 hedder det om spillet i »Et Eventyr i Ørkenen«: »At fremsige en Replik paa en naturlig og ukunstlet Maade er efterhaanden bleven en Umulighed for Fru Heiberg, og den naive Beduinerinde forvandler sig derfor under denne Kunstnerindes Hænder til en blaseret og raffineret Markise

fra Civilisationens Centrum, i den Grad bliver ethvert Ord oversukret og smagt paa, inden det udflyjtes af de spidse Korallæber, og i den Grad gøres der bestandig Stillinger og jages der efter Effekt, som om man befandt sig i en europæisk Salon og ikke i en syrisk Ørken.

På baggrund af dette forekommer det naturligt, at Fr. Høedt ved siden af sine mange andre scenereformatoriske bestræbelser også måtte medtage sproget. Her fik han stor indflydelse – ikke alene som skuespiller og instruktør, men også som elevlærer. Michael Wiehe modtog en livslang og stærk påvirkning fra sin ven. At han også blev kritiseret, fordi han under Høedts påvirkning ændrede sit linierene, smukke dansk i bestræbelse for at nærme det til det almindelige talesprog, det ved man. I Dagbladet, okt. 1860 ankede man over, at han som Henrik i »Alferne« 4. sc. sagde:

En Aften eensom gik jeg nys,
Stjernerne funkled,
Den halle Maane med sit Lys
hal' dem fordunkled.

Offentligheden var i denne periode i det hele taget meget optaget af scenesproget og dets betydning. Man ønskede, at Det kgl. Teater i lighed med Théâtre Français i denne henseende skulle være et mønster. Det har sikkert også været en af Fru Heibergs bestræbelser med sit ejendommelige og konstruerede kunstsprog at søge tilvejebragt en enhed, som langt fra var tilstede dengang. Under mærket »A« har en recensent i Fædrelandet med største nidkærhed gennem en længere periode samlet en række sproglomster, som alle er hørt på scenen. Det kneb gevaldigt med fremmedordene: Paraply blev til Pareply, Reol til Riol, Auktion til Aktion, Banquieren til Bankien, Terrin blev til Tarin, Pager til Pasier. Paladsvagten blev til Paladsvagten, Napoleon til Napolion, code de Napoleon til codé de Napolion, Katholiker blev til Katoleker og Desserten til Des-er-ten. Vulgærsproget har åbenbart været stærkt udbredt blandt scenekunstnerne, for der klages over den uforsvarlige omgang med vokalerne. Følgende liste kan give et indtryk af det sproglige sjuskeri:

virkelig	blev til værkelig	Kirke	blev til Kærke
vittig	– – vættig	Historie	– – Hestorje
flittig	– – flettig	Musik	– – Mosek

Butik	blev til	Botek	Begrebet	blev til	Begråbet
intet	- -	entet	dobbelt	- -	dauvelt
Skilsmisse	- -	Skelsmesse	Æble	- -	Ævle
Villie	- -	Vellie	Skab	- -	Skav
Tromme	- -	Tråmme	farvel	- -	fa'vel
Monument	- -	Monement	med det	- -	mæ'tet
undskyldte	- -	ondskølle	gavmild	- -	gavnild
kunne	- -	konne	Kjøkken	- -	Kykken
skulle	- -	skolle	synes	- -	sønnes
Minut	- -	Minot	Bygning	- -	Bøkning
Ludvig	- -	Lodvig	Spekhøker	- -	Spekhygger
Studenten	- -	Stodenten	lovet	- -	loft
reel	- -	riæl	inden	- -	inte

Man havde desværre også alvorlige vanskeligheder ved at anbringe »ligge« og »lægge« på de rigtige steder. Anmelderen påstår, at han har hørt: »Jeg har ligget i Kakkelovnen«.

At vulgærsproget også blev plejet og dyrket, når de store virtuoser skulle kaste lys over en figur, kan ses af Emanuel Hansens optegnelser til Phisters Kandestøberdreng, som udtrykker sig i en djærv københavnerdialekt, f. eks. i replikkerne: »Uh, de to Baarkere er i Haar sammen!« – »Aa Herre! la' dem slas, desfør blier de goe Venner!« – »Vil Bormester ha'e Senep og Smør te?« – »Matrodser er ente saa delekat«.

Det var heller ikke ualmindeligt, at en alvorligt arbejdende skuespiller undertiden måtte lave om på digterens tekst, for at den sproglige karakter kunne blive mere dækkende for rollen. Fru Sødring »forbedrede« således i høj grad Hertz' sprog, da hun skulle spille Mad. Rust i »Sparekassen«. Sammen med sine forældre havde hun en tid boet i Adelgade, og her haft rig lejlighed til at gøre studier i marke. Lotterimadammen, Mad. Rust, simpel i tanke og tale, med kællingen lurende bag en tynd fernis af dameanstand, blev udstyret med et sprog, præcist aflyttet og lattervækkende komisk med fordærvet københavnsk afsnubben af slutningskonsonanterne. Hun foretrak ofte at indlægge fremmedord. Når der f. eks. hos Hertz står: »Aa, den stakkels Mand var som ude af sig selv. Jeg maatte naturligvis efterhaanden forberede ham«, kom replikken i Fru Sødrings version til at lyde: »Aa, den arme Been be' som ude af sig selv. Jeg maatte naturligvis etterhaanden præparere ham«. Hun understregede på ingen måde; let og naturligt i sikker bevidsthed om sin »dannede« tale, lod hun

ordene strømme over sine læber, afbrudt af det skingrende »møjet godt«, som Ed. Brandes fremhæver. Som kobbersmedemadammen i »Genboerne« mindes han også hendes mange æ-lyde og den slæbende jargon.

I 1875 spillede hun for sidste gang Geske Klokkers i »Barselstuen«. Ikke som grædekone, men som en hyggelig, trivelig, lille madam fra Laxegade med et sind, der hurtigt rørtes til tårer og ligeså hurtigt klareredes op igen. Da hun er helt opslugt af gråd over søstersønnen Andreas, der »rev sine nye Klædesbukser itu, som Madammen nok kender«, og hun endnu med tårer føjer til: »men Vorherre var dog saa god og konserverede —« her kom pigen og bød hende en kop kaffe, hun så op og ansigtet strålede, idet hun fortsatte i den lykkeligste tone: »hans Vest!« Så nød hun med velbehag sin kaffe, hældte fra overkoppen i underkoppen, strøg overkoppen omhyggeligt af på kanten af underkoppen, så ingen dråbe blev spildt; jo, der hang alligevel en på nederste rand af overkoppen; den blev slikket af. Da hun så var færdig med kaffen, satte hun overkoppen med bunden i vejret oven på underkoppen, lagde teskeen på tværs ovenpå og leverede den til pigen med det sødeste nik. Altimens fortsatte hun samtalen under skiftende gråd og smil. Da hun så kom til beretningen om »Kydet«, der var så »mavert«, at »man ikke saa den mindste »Pille« Fedt derpaa«, og hun med tårer meddelte, at hun for at bøde derpå, måtte komme et stykke flæsk i suppen, og Barselkone spurgte hende, om suppen da blev god, lyste hele ansigtet op, og hun svarede: »Ja, hun bée dejlig, Madam«, som om hun endnu engang nød dens velsmag. Efter at hun så havde sukket over de dyre tider, hvor de tør begære 5 skilling for »et Pønde Oksekyd«, og hun mindedes moster Birthe, smeltede hun hen i tårer over, at »nu er den kære Kone død og hensoven«, men tørrede hurtigt næsen med kanten af det sammenlagte bomuldstørklæde og fortsatte begejstret beretningen om, hvad samme moster Birthe havde fortalt, »at i hendes Ungdom kunde man faa det bedste Oksekyd for ½ Skilling« — »og var der end ikke engang Politimester i Byen«, føjede hun imponeret til.

Når man betragter Fru Sødrings rollegalleri, vil man se, at det kunstneriske område, hun beherskede, ofte på teatret bliver betragtet som retrætefag for skuespillerinder, hvis ungdom er forbi. Men Fru Sødrings indsats var en levende protest mod denne opfattelse. Hendes borgerkoner, husmødre og komiske pebermøer var følt indefra. Sproget og

karakteristiske træk var resultatet af et mosaikarbejde af høj rang. Den rammende betoning og accentuering var for hende det væsentligste i skuespilkunsten; derved gjorde hun ofte ubetydelige skikkelser interessante. H. C. Andersen, Hertz og Hostrup stod i stor gæld til hende. Hostrup beklager sig i sine erindringer over Anna Nielsen, som spillede Mad. Mortensen i »Tordenvejr«, og i sine bestræbelser for at virke som en jævn, jydsk kone, talte langt mere tysk end jydsk. Alle hendes scener, som hører til skuespillets virkningsfuldste, faldt matte til jorden, skriver han, men da Fru Sødring senere kom til at spille Mad. Mortensen, sejrede stykket.

Ikke alle skuespillere udmærkede sig som Fru Sødring ved ægthed og naturlighed. Martinius Nielsen beskæftigede sig også med scenens sprog, men blev tidligt beskyldt for, at han satte velklangen over det sande udtryk for de skiftende stemningers liv. Da han spillede »Hamlet« på Dagmar-teatret i 1902 – en af de gedigne teaterskandaler med uroligheder og pibekonzert – beskyldte man ham for at have forslugt sig på den franske skuespiller Mounet-Sully, som i 1899 havde rystet teaterpublikummet med sin »Hamlet« og »Ødipus«. Det, som faldt naturligt for den galliske fremstiller, blev i Martinius' udgave til en manieret og urimelig diktion. Spillet var præget af en affekteret, prætentios holdning, en udstillen af sine midler i kunstlede »gladiatorpositioner«. Men forsyndelserne mod det danske sprog var dog det mest alarmerende. Talens rytmik, stemmens modulation og udtalen af konsonanterne fjernede sig milevidt fra et harmonisk højdansk. Med lynende øjne og rullende r'er talte han dansk som en preusser. Sætninger og ord udstødtes, så det klang som kommandoråb. De ulogiske accenter og meningsløse pauser mindede en kritiker om det berømte vers hos Homer, hvor Sisyfos-stenen omtales og lyden af dens fald er efterlignet i heksametret: »Atter nu rulled' og rasled' den bandsatte Sten nedad Bjerget!« Der blev pebet i Dagmar-teatret af teaterpolitiske årsager, og der blev pebet på grund af Martinius. Vilh. Andersen konkluderede i sin sæsonoversigt i Tilskueren: »Denne Udpibning forekom mange brave Folk en Skandale. Det havde unægtelig været en større, om den var udeblevet«. Martinius' diktion blev ligefrem kaldt »Fornærmelse mod Modersmaalet«.

Det norske malm, hvormed Michael Rosing havde præget det danske sprog, er føleligt den dag i dag. I Adam Poulsens skønne scenesprog er der reminiscenser af den Rosingske klangfarve. Det smukke organ har

han fået i arv, men han har også tidligt lyttet til sin faders stemme og fastholdt den musikalske velklang i Emil Poulsens sprog. At Emil Poulsen for sin tid talte det smukkeste dansk i landet, er skrevet mange gange. Skøntklingende og rytmisk båret lød hans sprog med fuldtonende vokaler og store tonebevægelser. Som prinsen i »Der var engang«, der netop hørte til hans særlige »sprogroller«, har man følt den dybe samhørighed mellem Drachmanns digtning og Emil Poulsens sprogbehandling. Inden hans død blev stumper af hans præstationer bevaret på fonograf, således Dødens monolog af »St. Hansaften-Spil«, hvor en lang ansats på *r* får ordet »ranglende« til ligesom at male benraden frem, mens tonespringet op til den »blinkende le« får klingen til at stråle i måneglans. Ed. Brandes skrev engang: »Maaske kan kun den, der i sine egne Replikker har hørt denne Mester – thi i saa Henseende er han en Mester – forstaa og forklare Ordene, maaske kun en Forfatter vil fuldkomment paaskønne Emil Poulsens uforlignelige Diktion«. Thor-kild Roose, vor tids fineste tolker af det danske sprog, mindedes sine to store forgængere på dette område med følgende karakteristik: »Peter Jerndorff havde det fineste Øre for det danske Sprog, men han talte ikke selv saa smukt som Emil Poulsen«. Emil Poulsen virkede i høj grad skoledannende, først og fremmest på Anna Poulsens nevø, August Liebman, hvis Drachmannske prins stadig findes, overført på bånd, men også på Johs. Nielsen, Adam og Johs. Poulsen og Nic. Neiiendam.

Augusta Blad sagde ganske tydeligt, når hun deklamerede: »Bund«, »Lund«, »Sund« med udpræget *u*. Da Fru Blad spillede Athalie i Racines tragedie af samme navn ved en opførelse i Nationalmuseets festsal, havde jeg den ære at medvirke som koranførerske, og jeg blev gentagne gange rettet med hensyn til ordet »af«; instruktøren, den nylig afdøde og dybt savnede skuespiller, Svend Fridberg, der så smukt havde oversat Racines tragedie, sagde gentagne gange, sekundret af fru Blad: i denne stil må det absolut hedde »av«. Her fortsattes altså traditionen fra Emil Poulsens versfremsigelse.

At traditionerne i scenesproget har været så konservative, er måske ikke så mærkeligt endda. Skuespillernes uddannelse – ihvertfald helt op i det 20. årh. – har i høj grad været baseret på at efterligne store forgængere. Man lærte at spille de klassiske roller ved at kopiere. Molière blev opdraget af den berømte Scaramouchefremstiller, Tiberio Fiorilli, og vort eget komiske geni Olaf Poulsen måtte artigt træde i

Phisters fodspor, lære hans dialekter, betoning og pauser nøjagtigt. Det tog ham mange år at sprænge de Phisterske rollemønstre og blive sig selv bevidst.

I dag vil dette problem næppe spøge. Tiden rinder hastigt. Repertoiret spænder fra Aischylos til Pinter, og skuespilleren skal hurtigt lære at bestride teater-, film-, radio- og TV-teknik. Ingen ung aktør ville finde på at trække i Henrik Bentzons sprogdragt eller opøve sig i Poul Reumerts diktion, medmindre han da skulle leve af at parodiere.

Om 50 år vil man kunne skrive sprænglærde afhandlinger om scenesprogets udvikling og særegenheder. Man vil da – forhåbentligt – råde over et dramatisk båndarkiv, der omfatter alt, hvad der er spillet på danske scener. Knud Hegermann-Lindencrone, som med stor idealisme er gået i spidsen for hele dette arbejde, har optaget alle forestillinger på Det kgl. Teater fra 200 års-jubilæet til idag. Dette materiale beror foreløbig i hans private arkiv sammen med et vældigt pladestof og fonografoptagelser fra ind- og udland, men vil i nærmeste fremtid blive overspillet og indlemmet i National-diskotekets samling. Danmarks Radio, der optager alle forestillinger for at kunne bringe glimt af disse i Dramatisk Forum, vil forhåbentlig inden alt for meget er gået tabt, også blive opmærksom på værdien af at gemme de optagne teaterforestillinger uden hensyn til den øjeblikkelige kvalitetsbedømmelse. Med et sådant materiale vil man virkelig være i stand til på bred basis at skildre teatrets stil- og sproghistorie.

Gottfried Keller og hans danske oversættere

Trekanten Brandes-Keller-Drachmann

Af FINN FRIIS

Blandt det tysktalende Schweiz' digtere indtager *Gottfried Keller* (1819–90) nok stadig førstepladsen. Flere af hans bøger – navnlig *Seldwyla*-fortællingerne og de øvrige schweizernoveller – som allerede havde et stort publikum, medens han levede, har kunnet bevare deres friskhed og kan endnu så længe efter hans død stadig fastholde læserens interesse.

I sin personlighed forenede Keller kunstneren og embedsmanden; han var fortæller, lyriker, pædagog og samtidig en stærkt politisk interesseret og kampglad borger i sin fødeby Zürich. Keller var en ener, men hans værker giver udtryk for mange meget karakteristiske sider af det schweiziske folks liv og psyke. De indeholder ofte kritik og ironi men er samtidig præget af ægte humor og dyb menneskelig forståelse.

Også i udlandet har Keller fundet en stor læserkreds.

En stor del af hans produktion er oversat til dansk (se listen s. 74) og det er værd at nævne, at så forskelligartede personligheder som Georg Brandes, Emmy Drachmann, Alfred Ipsen, Johannes Magnussen og C. V. Østergaard har været blandt oversætterne.

For Georg Brandes stod Keller som »den første Digter i Nutidens tyske Sprog« og »det tyske Schweiz's ypperste Aand«. Både i »Samlede Skrifter« og i Brandes' breve til danske og udenlandske forfattere omtales Keller adskillige gange med ærbødighed og beundring¹.

Af andre fremtrædende personligheder indenfor den danske litteraturverden er Keller blevet bedømt ret forskelligt. Den unge Henrik Pontoppidan glædede sig over hans noveller. J. P. Jacobsen udtalte sig meget kritisk om »Der grüne Heinrich«, som han fandt yderst kedsommeligt².

– I det store Kellerarkiv, som opbevares i det schweiziske Centralbibliotek i Zürich, findes en række breve, som ikke alene kaster lys over forbindelsen mellem Keller og hans danske oversættere men også

over det indbyrdes forhold mellem Georg Brandes og Holger Drachmann og over datidens litterære polemik i Danmark. En del af det stof, de indeholder, har tidligere været omtalt både i Schweiz og i Danmark men ikke udførligt og i sammenhæng.

Et fyldigt udvalg af brevsamlingen er offentliggjort i Gottfried Keller: »Gesammelte Briefe I-IV«, som i 1950-54 blev udgivet af Carl Helbling med udførlige noter. I det følgende er forkortelsen GKB anvendt ved henvisninger til denne brevuudgave, medens forkortelsen KAZ angiver, at vedkommende brev findes i Kellerarkivet men ikke er medtaget i brevuudgaven, hvor der først og fremmest er lagt vægt på fuldstændighed m. h. t. breve fra Keller.

Georg Brandes og de to schweizernoveller (1875)

I sin indledning til det afsnit af brevsamlingen, som indeholder korrespondancen med Brandes, skriver Carl Helbling bl. a.³, at denne brevsveksling »spiegelt Brandes' Ringen mit den Dunkelmächten im Willen zum Aufstieg, der ihm in Dänemark so schwer gemacht wurde. An Keller, den zu übersetzen ihn Heyse angeregt hatte, zog ihn das Freiheitliche an, das er zeitlebens gesucht und gelehrt hat. Wie sehr ihn Keller schätzte, zeigt die Kenntniss seiner Werke und seine Aufsätze in der »Deutschen Rundschau««.

Den 30. juni 1875⁴ præsenterede Georg Brandes, som dengang var 33 år gammel, sig selv for Keller: Tyske venner – digteren Paul Heyse og professor Lazarus – har gjort ham bekendt med Kellers værker, som endnu ikke er kendt i Norden, og han vil gerne have tilladelse til at oversætte nogle af Kellers noveller til det »dansk-norske sprog«. Brandes foreslår selv at begynde med »Romeo und Julia« og »Das Fähnlein der sieben Aufrechten«. Han tilføjer:

Ich bin sonst nicht Übersetzer, ich bin Schriftsteller im litteraturhistorischen Fache, aber da ich meine Sprache beherrsche, meine ich, dass Sie mir geträst die Erlaubniss geben können. Wenn Sie dies wollen, bitte ich Sie zugleich, wenn später irgend ein anderer Däne sich an Sie in derselben Angelegenheit wenden sollte, ihn abzuweisen; man ahmt hier oft auf eine mich störende Weise was ich anfangen nach. Es thut mir leid Ihnen nicht Honorar für die Erzählungen anbieten zu können; ich bekomme selbst nicht mehr dafür als dass meine Zeit mir bezahlt wird, und dies ist ja ein erster Versuch. –

Erst wenn man Ihre Sachen übersetzt, sieht man recht ein, wie sie es verdienen Zeile für Zeile studiert zu werden.

Georg Brandes lovede senere at sende Keller fjerde bind af den tyske udgave af »Hovedstrømninger«, »Naturalismen i England«, som med det allerførste skal udkomme i Berlin; det vil være ham en glæde at kunne regne Keller blandt sine læsere.

— Brandes fik tilladelsen⁵ og den 13. december samme år sendte han et eksemplar af bogen med et følgebrev til Keller⁶.

I forordet til sin oversættelse af »Romeo og Julia i Landsbyen« og »De syv støtte Mænd og deres Fane« havde Brandes skrevet:

Det er to smaa simple Noveller, jeg her byder den nordiske Læseverden; men det er sande Kunstværker, hvis Frembringer staar i første Række blandt de nulevende Digttere i Europa. Jeg har længe beundret dem, og jeg har oversat dem *con amore*. De bringer Hilsen fra et Land, som der er al Grund til at besøge for dets Skønheds og lykønske for dets Friheds Skyld, og som trods sin Lidenhed ved sin poetiske Literatur hævder sig en værdig Plads ved Siden af sine store Nabolande. Kellers Noveller giver et anerkendt tro Billede af Maaden at føle og tænke paa i Schweits, af Landets kulturhistoriske og politiske Standpunkt . . .

For Schweits har Keller som Digter en lignende Betydning som Ibsen og Bjørnson i Forening have for Norge . . .

Fortalen indeholder endvidere en kort karakteristik af Keller som litterær personlighed og en omtale af nogle af hans værker.

Dertil føjede Brandes nogle ord om hver af de to oversatte noveller. Om »Romeo og Julia i Landsbyen« sagde han:

Forfatteren har vovet at kalde den første med Romeo og Julia's Navn, og hans Dristighed har ikke været for stor. Der er en erotisk Inderlighed og Ild i denne Fortælling, som ikke brænder renere og stærkere i de største Mesterses Værker, og det er et kun alt for sandt moderne Træk, at Hindringen for de Elskendes Forening her ikke fortrinsvis er de stridige Familiers Fjendskab men de Unges Udsigtsløshed med Hensyn til at tjene deres Brød.

Om den anden novelle »De syv støtte Mænd og deres Fane«, en humoristisk idyl, der er udvalgt som en fuldstændig modsætning til den første, sagde Brandes:

Dens Kærlighedshistorie er endelig ligeså borgerligt tugtig og ærbar som Sali's og Verenas' Lidenskab var glødende og hensynsløs; saa strængt er i den god Schweitserskik iagttaget, at de Elskende end ikke i Slutningsøjeblikket på Festaften blive alene.

I det ovennævnte brev af 13. december 1875, afsendt seks uger efter bogens udgivelse, fortalte Brandes om den storm af forargelse, der rejste sig – eller blev rejst – i anledning af »Romeo og Julia«s fremkomst på dansk:

Einige unserer bigotten Presse-coryphäen haben sich mit einem Geschrei über die »Unsittlichkeit« der ersten Erzählung »Romeo u. Julia« über das Buch geworfen und den Verkauf fast vernichtet. Hätte *ich* nicht das Buch übersetzt, dann hätte man vielleicht nicht jene Unsittlichkeit gefunden; jetzt fand man sie und machte einen Höllenlärm. Sie seien »wie Paul Heyse« »Prediger des Evangeliums des Genusses« u.s.w. Endlich hatte man in Vapereau⁷ nach Ihrem Namen, den man nicht kannte, gesucht und da man da zu finden glaubte, dass Sie am 9ten September 1860 gestorben seien, fing erst *ein* Blatt an mich der Lüge zu zeihen, weil ich gesagt hatte, Sie hätten mir das Übersetzungsrecht übertragen. Ich war eben im Auslande und sah nicht gleich den Artikel; darum nahm ein anderes einflussreiches Blatt die Beschuldigung der Lüge gegen mich auf mit dem witzigen Zusatz, Sie hätten mir wohl par Testament jenes Recht übertragen, bis ich alles dies endlich wiederlegen konnte. Es thut mir sehr leid, dass der Hass unserer Frommen gegen mich so auf Sie überführt worden ist; nun, sie sind hier zu Lande allmächtig und der Kampf gegen sie muss sehr hartnäckig und zähe geführt werden. Der Bischof Seelands hat eben in diesen Tagen persönlich verhindert, dass ich eine Professur bekäme, wozu ich vom Minister empfohlen war; aber der Bischof hat des Königs Ohr. Die Beruhigung können Sie aber wegen der Novellen haben, dass selbst die Blätter, die sie am gehässigsten getadelt, haben gestehen müssen, dass die Übersetzung »sehr gut« geraten sei, ja einige haben sie selbst in viel stärkeren Ausdrücken gelobt.

At Brandes ikke overdrev, da han refererede den holdning, som en del af pressen indtog, kan man se ved en gennemgang af anmeldelserne, hvoraf flere, både i hovedstads- og provinspressen, var præget af en meget fjendtlig stemning. Et par steder fik oversættelsen – hvad Brandes ikke fortalte Keller – en hård medfart.

Den første anmeldelse kom i *Berlingske Tidende* for 17. november 1875 og var delvis velvillig. Selv om den kunstneriske behandling vel var værd at lægge mærke til, fandt anmelderen det dog urimeligt at stille værket i klasse med Shakespeares »Romeo og Julie«. Om slutningsscenen – hvori de to unge: Sali og Vreneli går i døden sammen efter deres elskovsnat – bemærkede han, at parret ikke havde nogen fuldgyldig grund til at søge døden. – Oversættelsen var smagfuld og viste fortrolighed med originalen.

I en afsluttende bemærkning blev der spurgt om, hvordan det egent-

lig forholdt sig med tilladelsen til oversættelsen. Anmelderen havde slået op i Vapereau: Dictionnaire des contemporains og der set, at Keller allerede var afgang ved døden i 1860. Var dette måske en fejltagtig angivelse?

Dette sidste punkt blev fulgt op af *Fædrelandet*, som ironisk spurgte, om Brandes muligvis havde fået oversættelsesretten ved testamentarisk bestemmelse. I næste nummer af dette blad kom en indsender V. M. (Vilhelm Møller) dog straks med et dementi af meddelelsen om, at Keller skulle være død, og i Berlingske Tidende meddelte Brandes, at han havde hørt fra Keller så sent som i juli 1875. Meddelelsen om, at det var Kellers udtrykkelige ønske, at Brandes skulle oversætte hans noveller på dansk, var selvfølgelig fuldt korrekt⁸.

Fædrelandet (nr. 270, 1875) bragte iøvrigt en meget lang anmeldelse af C. P. (Carl Ploug). Den strakte sig over 5–6 spalter på første og anden side og var særdeles kritisk.

»De syv støtte Mænd« var ikke nogen synderlig god historie. Bendix Hansen og Thyregod – to af datidens folkelige forfattere – kunne have gjort den omtrent lige så godt.

»Romeo og Julia« refererede anmelderen meget indgående for at demonstrere for bladets læsere, at selv om fortællingen var skrevet med stor kunst måtte den betegnes som en indvendig rådden frugt. En forfatter må holde sig indenfor den sømmelighedens grænse, som er almindelig anerkendt af hans samfund og tidsalder. En episode som den mellem Sali og Vreneli må fremtræde som et brud på reglerne, et fejltrin. Der var ingen undskyldning for de to pjalte, som forfatteren vovede at stille ved siden af to af Shakespeares rigeste og skønneste skikkelser.

Brandes fik til sidst den salut, at det var et betænkeligt program for en universitetslærer i æstetik, når han i fortalen prædikede nydelsens evangelium og derved bidrog til at fordærve og udmarve ungdommen.

Til denne skarpe bedømmelse føjede en indsender (h.) i et senere nummer (302) en streng kritik af oversættelsen, som i ingen henseende hævdede sig over det håndværksmæssige og som indeholdt en række grove fejl.

Også i *Nær og Fjært* (nr. 186, 1876), der iøvrigt roste Keller men kritiserede Brandes for hans forord, fik oversættelsen en hård medfart. Den bar »Præg af Hastværk eller af Mangel paa Øre for dansk Sprog,

der stiller den i højt betænkelig Nærhed af almindelig Lejebiblioteks-oversættelse«.

*Dags-Telegraf*en (21.11.1875) offentliggjorde en ret spydig anmeldelse, der sluttede med en beklagelse over, at en ung mand med så megen læsning, så skarp en hukommelse og en sådan evne til at analysere kunne være så forunderlig usikker i sit omdømme som Brandes var.

»De syv støtte Mænd« kunne nok læses med fornøjelse, selv om der ikke var nogen grund til Brandes' højrøstede begejstring.

I »Romeo og Julia« havde Keller fremhævet den frie kærlighed og skildret to unge livskraftige mennesker, der skyndte sig at nyde deres elskovslyst før de kunne sætte bo; de tænkte ikke på at arbejde sig frem i verden, hvad de sikkert ville have været i stand til. Det pikante i situationen var blevet udnyttet, og det var ganske urimeligt, når oversætteren i sit forord sammenstillede denne novelle med Shakespeares værk. Men Brandes kan jo »ikke modstaa en nogenlunde god Forfatter, som paa et eller andet Punkt forkynder de Ideer, hvori han er forelsket: Den fri Tanke, den frie Kærlighed, den frie Nydelse og det frie Selvmord«. Dette var et udtryk for hans doktrinære fanatisme.

Dagbladet (nr. 290, 13.12.1875) skænkede »De syv støtte Mænd« en del ros og kunne aldeles ikke slutte sig til dem, der havde sagt, at den kunne være skrevet ligeså godt af flere folkelige danske forfattere. »Om der for Tiden er nogen dansk Forfatter, der er i Stand til at give Situationerne et saadant Liv og en saadan Anskuelighed som Keller turde være tvivlsomt.«

Også i »Romeo og Julia« var alle billeder malet med det virkelige livs farver. Replikkerne faldt helt naturligt, og indholdet var fuldblods realistisk. Historien om Salis og Vrenelis sidste timer var malet med feberglød og udpenslet til man stod overfor et koloristisk mesterstykke, »om hvis Saftighed man skal have ondt ved at bruge for stærke Udtryk«.

Men hvorfor indfører Keller situationer, hvori det seksuelle danner hovedmomentet? Han stiller ikke blot de to hovedpersoners færd op som noget naturligt og berettiget men også som et nødvendigt og herligt udslag af deres inderlige og rene elskov – et sidestykke til »Romeo og Julie«. Dette er en råhed, som man ikke skulle tiltro en mand, der havde Kellers kunstneriske dannelse.

Hvis Brandes skulle indføre flere noveller, der var skrevet i denne ånd, ville det ikke være nogen vinding for den danske læseverden.

Der er dem, der har kaldt Brandes en rodløs plante. Dette er ikke rigtigt. »Men der gives Planter, som er endnu værre farne end de rodløse; det er dem der have fæstet Rod i Urenhed og Raaddenskab – en Jordbund, der lader Fænomener som Romeo og Julie i Landsbyen faa Vækst og Trivsel«⁹.

Af de blade der ikke var så kritiske eller negative, kan nævnes *Dagens Nyheder* (nr. 320), som fandt, at oversættelsen af »de to nydelige Fortællinger« var ypperlig og takkede Brandes, som havde skaffet den danske læseverden dette nye bekendtskab.

Folkets Avis (nr. 329) glædede sig også over bekendtskabet med de to noveller. Der var ingen grund til indignation i anledning af »Romeo og Julia«. »Historien er rørende simpelt fortalt, og der er ikke mindst Fare for, at den vil forlede noget ungt Par til Efterligning.« Det der skete var en uheldig konsekvens af hovedpersonernes sørgelige barndom og mangel på opdragelse.

Social-Demokraten (nr. 296) vendte sig skarpt mod »vore national-liberale Dydsdragons Overfald«; de mente åbenbart, at alle nye bøger inden udgivelsen burde censureres af biskop Martensen eller en anden »etisk« personlighed. Overfor en sådan indstilling hævdede bladet, at litteraturen bør give en sandhedstro skildring af det virkelige liv med dets fristelser og farer, dets kampe og nederlag. En bedre skildrer af Schweizerfolkets særegne samfundsforhold end Keller kan vanskelig findes; hans kendskab både til sine landsmænd og til det menneskelige hjertes stemninger er bemærkelsesværdigt. Anmelderen sluttede med at anbefale bogen som »en særdeles heldig Julelæsning«.

Men det var nok alligevel *Fædrelandet's* og *Dagbladet's* skarpe angreb, der blev lagt mest mærke til.

I et brev til sin tyske forlægger Ferdinand Weibert skrev Keller lige efter at have hørt fra Brandes¹⁰:

Georg Brandes hat die Erzählung (Romeo und Julia) . . . ins Dänisch übersetzt und in Kopenhagen erscheinen lassen. Nun sind die Frommen über ihn hergefahren als Verbreiter eines *unsittlichen* Buches, und eine förmliche Verfolgung wurde in der Presse gegen ihn losgelassen, so dass der Absatz des Büchleins geradezu verunmöglicht sei. Natürlich gilt der Unsinn dem freien Geiste mit dem seine eigenen Bücher geschrieben sind.

44 år senere skildrede Brandes i 1919 i forbindelse med Kellers hundredeårsdag denne episode i en artikel i *Neue Zürcher Zeitung*

og nævnede, at digteren selv havde udtalt, at den danske presse var den første, der havde karakteriseret »Romeo og Julia« som usædelig¹¹. Men i en redaktionel bemærkning tilføjede N. Z. Z., at dette måtte bero på en erindringsforskydning hos Keller; han havde tidligere måttet forsvare sin novelle mod angreb, der var rettet mod den tyske udgave¹².

– Fra de nærmeste følgende år foreligger der enkelte beviser på forbindelsen mellem Brandes og Keller. I 1878 meddelte Brandes, at han nu var blevet medarbejder ved det engelske litterære tidsskrift »Academy«, hvor han skal skrive om ny tysk litteratur. Da han gerne vil omtale et netop udkommet bind af Kellers noveller, beder han forfatteren om at få et eksemplar tilsendt; en direkte henvendelse til forlæggeren har ikke givet noget resultat¹³. Keller beklagede dette, sendte ham straks sit eget eksemplar af »Zürcher Novellen« og satte sig samtidig i forbindelse med Weibert, til hvem han sagde: »Ich habe . . . Herrn Brandes nur berücksichtigt weil er ein ernsthafter und bedeutender Schriftsteller ist«¹⁴. Ved samme lejlighed sagde Brandes til Keller: »Es war mir eine Freude, dass wir in der Deutschen Rundschau uns neulich unter einem Dache befanden. Möchte es einmal in der Wirklichkeit geschehen.« Så vidt vides gik dette ønske dog ikke i opfyldelse, og det ser ikke ud til, at Brandes og Keller traf hinanden.

Alfred Ipsen og »Folkene i Seldwyla«

I sit forord til »Schweitsernoveller« havde Brandes skrevet: »Hvis disse noveller er så heldige at finde læsere, er det min agt at lade flere af samme forfatter følge; det er undertiden et vanskeligt men aldrig et utaknemmeligt arbejde at oversætte ham, han tåler at gennemgås linje for linje. Endnu kun et – det er Kellers udtrykte ønske, at ingen anden end jeg overfører hans noveller på vort sprog.«

Det fremgår dog ikke umiddelbart af korrespondancen, at Kellers breve giver Brandes grundlag for at udtale sig så kategorisk om oversættelsesretten. I hvert fald fortsatte Brandes ikke sin virksomhed som Kellers oversætter. Om dette var på grund af angrebene i 1875 eller af andre grunde skal ikke søges udredet her. Men andre tog opgaven op.

Den 1. juni 1881 henvendte *Alfred Ipsen* (1852-1922) – der på dette tidspunkt endnu var en begejstret tilhænger af Brandes, men se-

nere blev en af Brandesianismens skarpe modstandere – sig til Keller og bad om tilladelse til at oversætte »Folkene fra Seldwyla«. Han tilføjede:

Es ist mir gar wohl bekannt, dass einer meiner Landsleute, für den ich die grösste Hochachtung hege, früher mit Ihrer Erlaubniss zwei kleine Erzählungen von Ihnen übersetzt hat. Aber ich bin darauf ganz sicher, dass er, der nun in Berlin seine Wohnung gefunden hat, nicht mit dem Gedanken umgeht weiter in dieser Richtung zu gehen¹³.

Oversættelsen udkom i 2 bind hos »Nyt dansk Forlagskonsortium« 1883–84. I forordet til *anden del* skriver Ipsen:

»Idet jeg herved udsender anden og sidste Del af Gottfried Kellers: »Folkene i Seldwyla«, griber jeg Lejligheden til at indhente, hvad der blev forsømt under Travlheden med Udgivelsen af første Del, idet jeg bringer Dr. Georg Brandes min Tak for Tilladelsen til at omplante disse Noveller paa Dansk.« Iøvrigt anbefaler Ipsen fortællingerne til de »Kredse, der i sin Tid fandt deres bedste Glæde i Bjørnsons Fortællinger, og som maaske nu og da have flakket en Smule fremmede om i vore Dages realistiske Produktion... Hvis det skulle lykkes Højskoleungdommen at finde Vej til Keller, vilde den ikke let slippe ham igen...«

»Den grønne Henriks Roman« – og hvad dermed fulgte

I Illustreret Tidende for 17. december 1882 skrev forfatteren Rudolf Schmidt en artikel, hvori han hævdede, at det var på tide, at den danske læseverden erkendte, at Gottfried Keller var Tysklands betydeligste digter i nyere Tid. Keller overgår – siger Schmidt – Spielhagen m. h. t. »Skikkelsernes Runding og Friskhed«, Paul Heyse i »Tanke og ideel Kjerne« og Auerbach i »Tankeindhold og Fuldblodighed«.

Derefter gik Rudolf Schmidt over til en omtale af Georg Brandes som den, der syv år tidligere havde introduceret Keller:

Det turde være paa Tiden, det blev den danske Almeenhed bevidst, at den Maade, hvorpaa Dr. Georg Brandes i 1875 indførte Gottfried Keller i vor Litteratur – hvad Valget af de oversatte Digtninger angaar – ubetinget var den smukkeste og værdigste, som kunde tænkes.

Alligevel mangler den danske Kritik ikke Undskyldning for sin ublide Modtagelse af den betydelige Schweizer-digter. Den simple Sandhed er, at man havde Uret overfor Digteren og Ret overfor Oversætteren og hans Fortale.

»De syv støtte Mænd« er – siger Rudolf Schmidt – en kysk, af schweizisk samfundsånd gennemtrængt lille fortælling. »Romeo og Julia

fra Landsbyen« skildrer derimod et par uerfarne, af dannelse og samfundets påvirkning aldrig berørte naturbørns magtesløshed overfor en stor og mægtig lidenskab. Keller har her med forsæt skildret en undtagelse, et særegent tilfælde. Men Brandes gjorde i sin fortale det særegne til det almene, idet han som almenyldig sandhed docerede, at når livet stiller skranker i vejen, gør man vel i at tage et drag af nydelsernes bæger og så gå på hovedet i floden.

Brandes' oversættelse var, bortset fra nogle germanismer, fortrinlig, men »Romeo og Julia«s pointe havde som sagt undgået ham. Den københavnske bladkritik rettede smed for bager og hudflettede digteren.

Når Brandes havde forplumret sagen, hang dette nøje sammen med hele hans foregående optræden, »hvori vistnok en af tidlig Medgang forkjælet Tro paa, at han *ad libitum* kunne sige hvad han vilde, havde den væsentligste Del«.

Rent litterært var Brandes' indførelse af Keller i den danske læseverden derimod digteren værdig, og »hvis den Gyldendalske Boghandel ville bringe det lille Hefte ud paa Bogmarkedet paa ny uden Fortale, vilde denne Henvendelse til Publikums menneskelige Instinkt og sunde Forstand vistnok blive honoreret«¹⁶.

I en afsluttende bemærkning omtaler Rudolf Schmidt den netop udkomne »Syv Legender« (»Autoriseret Oversættelse«, uden oversætternavn, udgivet i 1882 på Eibes Forlag). Denne bog fortjener at blive modtaget med tak som »en frisk lille Bouquet til at lægge paa Julebordet«, men den giver ingen forestilling om, hvad Keller kan yde.

Hvis man ville oversætte mere af den schweiziske digter, tilrådede Schmidt at gøre et forsøg med nogle af hans noveller eller »vel endog med hans besynderlige Roman »Der grüne Heinrich«, som ved sin Fremkomst ikke blev anset, men som i sin nye omarbejdede Skikkelse har vakt megen Opmærksomhed i Tydskland«¹⁷.

– Tanken om en dansk oversættelse af »Der grüne Heinrich« blev direkte omtalt et par uger senere, idet Holger Drachmann den 18. januar 1883 henvendte sig til Keller.

Hvis man ikke havde andet at holde sig til end artikel og brev, kunne man gætte på en årsagssammenhæng; men det kan dokumenteres, at Holger og Emmy Drachmann i et par år havde syslet med tanken om en oversættelse af bogen og havde påbegyndt en sådan oversættelse. Allerede i 1881 havde Holger Drachmann i et brev til Georg

Brandes¹⁸ omtalt »min Kones og mit Fællesarbejde« og nævnt, at den danske udgave af Kellers bog nok ville blive forsinket på grund af Emmy Drachmanns svangerskab. Samtidig havde han bedt om Kellers adresse. Men det er muligt, at Schmidts artikel har fået Drachmann til nu hurtigst muligt at sikre sig fortrinsretten. Her er ordlyden af Drachmanns karakteristiske brev til Keller¹⁹:

Hochgeehrter Herr.

Schon lange habe ich Ihnen schreiben wollen, indem ich voll Bewunderung Ihrer Arbeiten mich vorgenommen habe mit meiner Frau zusammen, deren Erziehung hauptsächlich deutsch ist, Ihren Roman »Der grüne Heinrich« ins Dänische zu übersetzen. Erst kürzlich habe ich einen Verleger gefunden, der sich nicht durch den geringeren Erfolg Ihrer zwei ersten Novellen – unter der Herr. Dr. G. Brandes' Auspicien – habe abschrecken lassen Sie aufs Neue, und zwar mit Ihren so bedeutlichen Werke, bei unserem kleinen mit süddeutschem Sinn und Gemüth nahe verwandte Volke einzuführen. Ich bitte Sie mir Ihre Autoritation zu der Übersetzung mitzuteilen.

Unsere Verhältnisse sind so diminutiv verschränkt, dass es kaum ein Verfasserhonorar für den Dichter übrig wird. Indessen hoffe ich, dass »Der grüne H.« sich einen so grossen Leserkreis gewinne, dass eine zweite Auflage der Übersetzung erscheinen wird. In diesem Falle werde ich mich jedenfalls für Sie bei meinem Verleger ein Verfasserhonorar bedingen; freilich wird dies Ihnen nicht so viel Gold einbringen, wie treue Freunde Ihres Genius hier im dänischen Liliput-Lande es wünschen möchten.

Ich weiss nicht, ob Ihnen mein Name vielleicht durch den Herrn Dr. G. Brandes bekannt ist. Man beehrt mich in literarischen Kreisen mit dem Titel *Der grösste jetzige Lyriker im skandinavischen Norden, einen Titel, den ich mir mit Deutschlands jetzigen grössten Prosaisten Gottfried Keller vertauschen möchte.*

In Erwartung einiger Zeilen von Ihnen, verbleibe ich mit Bewunderung und Hochachtung

Ihr ergebener

Holger Drachmann.

An den Dichter Gottfried Keller, Zürich.

Keller gav med glæde sit minde til oversættelsen men udtrykte i svaret til Drachmann sin forundring over, at man i Danmark virkelig turde binde an med »dette 4 binds romanuhyre« efter de triste erfaringer, Brandes havde haft med sin udgave af novellerne²⁰.

Som det kan ses i det Schubotheske arkiv sendte Drachmann den 4. maj 1883 forlaget slutningen af 1. halvdel af Kellers værk, som i

Danmark blev udgivet i to halvbind, medens originaludgaven er i fire bind.

Både selve oversættelsen, som blev udført af Emmy Drachmann med bistand af hendes mand, der blandt andet fordanskede de lyriske dele, og Holger Drachmanns eget forord krævede meget arbejde. Oversættelsen var ikke let, og den blev foretaget med stor grundighed.

I et brev af 19. juni 1883 til forlaget siger Holger Drachmann, at fortalen »som jeg for tredje Gang har omarbejdet efter at have ventet paa skriftlige Notitser fra Forfatteren, vil blive færdig i Løbet af nogle faa Dage«. Den 4. august melder han fra Bremen, at han der havde forbindelse med »en Literat, der skal . . . hjælpe mig til Rette med visse Dialektvanskeligheder etc. hos Keller. Der er nylig her udkommet en større Afhandling om Gottfr. Keller og hans store Betydning for den moderne Literatur. Heraf vil jeg erholde nye Bidrag til min Indledning, samtidig med at jeg herfra staar i nærmere Rapport til Forfatteren«. I september omtaler han et fra Keller modtaget fotografi, som nu skal overgives til Xylograf Hendriksens behandling. Samtidig lover Drachmann, at han senere vil tale med forskellige pressefolk om anmeldelser, og den 22. oktober meddeler han, at Johannes Magnussen vil hjælpe med korrektoren²¹.

Den 3. september 1883 fortalte Drachmann Keller²², at første del af bogen snart skal udkomme med et forord, hvortil det ville være nyttigt at få nogle biografiske oplysninger fra Keller selv. Af egen erfaring vidste Drachmann, hvor nødtigt man påtager sig den slags. »Men i dette Tilfælde ville jeg gerne bede Dem gjøre en Kollega, der nok tør kalde sig Deres aandsbeslægtede, denne personlige Tjeneste«. Samtidig bad Drachmann om Kellers billede til benyttelse i bogen. Begge dele blev bevilget²³.

Det følgende år sendte Emmy Drachmann, efter at det sidste bind af »Den grønne Henrik's Roman« nu også var udkommet, et eksemplar af bogen til Keller og vedlagde en tysk oversættelse af forordet, som var udarbejdet af Holger Drachmann med benyttelse af Kellers egne oplysninger.

I sit brev dateret Tarvis, Kärnten 14.6.1884 bad Emmy Drachmann om undskyldning for, at bogen ikke allerede forlængst var kommet digteren i hænde. Men Drachmanns havde tænkt sig, da de rejste sydpå i slutningen af 1883 at besøge Keller i Zürich og selv aflevere bogen. Dette blev forhindret på grund af et barns sygdom, men de håbede

nu på at kunne gøre alvor af besøget på hjemrejsen næste forår (1885). Oversætterinden takker hjerteligt for den glæde arbejdet har givet hende og hendes mand. De kalder bogen deres »huspostil«, og vil overgive den til deres børn. Endvidere fortæller hun, at både selve bogen og oversættelsen har fået en fin kritik²⁴.

Samtidig fik Keller imidlertid et brev af 15. juni fra Georg Brandes²⁵, som beklagede sig stærkt over, at man ved udgivelsen af »Den grønne Henriks Roman« har benyttet lejligheden til at opkoge og gentage de urimelige angreb, som den danske udgave af de to noveller i 1875 gav anledning til. I en forlagsreklame for »Den grønne Henrik« finder man følgende passus²⁶:

Gottfried Keller hatte bekanntlich das Mißgeschick, hierzulande in der *schiefen Beleuchtung des Parteiwesens* eingeführt zu werden. Dr. Georg Brandes hat nicht nur die Sünde auf seinem Gewissen, daß seine Ausgabe einer feinen Liebesidylle des schweizerischen Dichters als Übersetzung weniger wohl gelungen war, sondern er beging den schlimmeren Fehler, *falsch zu pointieren* oder doch jedenfalls *irre zu leiten*, indem er Details hervorhob, welche nicht die Hauptsache waren, und sie unter einen Gesichtspunkt brachte, der *eine ganz verkehrte Perspektive abgab*. So wurden die Leute bewegt, Keller für *einen literarisch und moralisch sehr ketzerischen und gefährlichen Kumpan* zu halten; hätte der *hitzige Doktor* eine Falle stellen wollen, in die sowohl seine hiesigen Feinde, sein bewunderter fremder Schriftsteller und obendrein er selbst gehen sollten, so hätte er sich nicht schlauer benehmen können, als er jetzt *mit einer Mischung von Fanatismus und Naivetät* es tat.

Den tekst, som Brandes her citerer i oversættelse, findes på tredje side af smudsomslaget til andet halvbind²⁷. Forlaget, som henviser til »Pressens enstemmigt rosende Udtalelser om det tidligere udkomne 1ste Halvbind« præsenterer uddrag af anmeldelser i *Dagbladet* (15. november 1883) og *Illustreret Tidende* (9. marts 1884). De famøse bemærkninger findes i uddraget fra *Illustreret Tidende*.

Brandes har vel nok ret i, at det er usædvanligt indenfor rammen af en forlagsreklame at fremhæve rent polemiske udtalelser om en tidligere udkommen bog. Forklaringen er sikkert den, at forlæggeren i salgets interesse gerne ville lægge den størst mulige afstand mellem den nyudkomne bog og den i 1875 udsendte, som fik en så hård behandling.

Det er nok med samme hensigt, at forlæggeren i citatet fra *Dagbladet's* anmeldelse har kursiveret følgende ord: »Vi ville . . . paa det

Bedste anbefale Kellers Roman til de Læsere, der ikke i Litteraturen søge et nervehidsende Pirringsmiddel, men en virkelig aandelig Næring. Bogen er desuden *fortræffelig oversat . . .*« Blandt *Illustreret Tidende's* udtalelser har forlaget særlig fremhævet ordene: »*Gottfried Keller kan enhver Fader lade sin Datter læse . . .*«

– I sin beretning til Keller lagde Brandes ikke fingrene imellem med hensyn til sin bedømmelse af forlagets fremgangsmåde.

Først søger han ved at citere sit eget forord fra 1875 at demonstrere at ordlyden på ingen måde kunne begrunde det, der den gang skete. Derefter tilføjer han:

Es wird Ihnen vielleicht noch erinnerlich sein, wie diese unschuldigen Worte 1875 zu einem wahren Wutausbruch der dänischen pfäffischen Presse Anlaß gaben. Ich wurde beschuldigt, »die freie Liebe« in Dänemark einführen zu wollen; die zwei Novellen wurden so verschrien, daß keine Dame sie zu kaufen wagte, ja daß der Verleger sie nicht avertieren wollte und erst in *diesem* Jahr sie wieder zum Verkauf angezeigt hat. Man schrieb über mich, »jetzt habe ich endgültig in Faulheit und Schmutz Wurzel getrieben« etc.

Damals stand ich fast allein; der Versuch, Sie zu übersetzen, war ein letzter Versuch, in Dänemark mein Brot zu verdienen. Im folgenden Jahr verließ ich das Land und habe sechs Jahre in Deutschland verlebt.

Ich wurde von Privaten zurückgerufen und folgte aus vielleicht törichtem Patriotismus dem Ruf, habe hier so ziemlich alles beim alten gefunden, nur mit dem Unterschied, daß einige frühere Freunde, die mich vor Jahren an oppositionellem Eifer noch übertrafen, sich indessen eines besseren besonnen haben, mit der Pfaffenpartei ihren Frieden schlossen, dafür als Bekehrte jetzt überall belobt werden und sich gegen mich wenden, um auf meine Kosten zu steigen.

Ein solcher vormaliger Freund ist eben der Übersetzer des »Grünen Heinrich«, Holger Drachmann, ein begabter lyrischer Dichter und *absolut unzuverlässiger* Mensch, der, nachdem er nach und nach allen möglichen Fahnen gefolgt ist, in der letzten Zeit sich als Führer einer sogenannten »dänischen«, d. h. »antisemitischen« Bewegung aufspielt, damit noch diese letzte, aus Deutschland importierte, Schande uns nicht gespart werde.

Ich kann mir denken, daß er, nachdem er Sie durch mich kennengelernt hat, es versucht hat, sich bei Ihnen zu insinuieren. Er wird Ihnen jedenfalls die Übersetzung des Romans gesandt haben. Ich wollte deshalb, daß Sie wissen sollten, was dort über mich gesagt wird und wie frech die Lüge ist.

Ich will nicht vor Ihnen stehen als einer, der ein paar schöne Novellen von den Ihrigen zu Parteizwecken benützt und in ein schiefes Licht gerückt hat. Am wenigsten will ich, Sie sollten glauben, ich hätte mit »Romeo und Julie« Propaganda für frivole Gesinnung machen wollen. Nichts lag mir ferner. Alles darauf Bezügliche in Drachmanns diplomatischer Vorrede²⁸ und in den Reklamen des Buchhändlers ist reine Feigheit und Lügenhaftigkeit.

Und wenn die Reklame mit gesperrter Schrift gegen mich versichert: »Gottfried Keller kann jeder Vater seine Tochter lesen lassen«, so hätten Sie wahrlich nicht verdient, daß dieses Cliché auf Sie angewandt werde.

Ich habe durch treue Übersetzung beider Stellen Sie selbst in den Stand setzen wollen, zu urteilen.

Brandes bad udtrykkelig Keller lade ham vide, om forordet fra 1875 virkelig kunne retfærdiggøre, at man nu lod »Den grønne Henrik« cirkulere i de nordiske lande ledsaget af et personligt angreb af denne art.

Ekkoet af de danske litterære fejder nåede således for anden gang frem til Keller.

Den schweiziske digter, der selv af lang erfaring kendte de stridende kræfter både i menneskesindene og i samfundslivet, har måske smilet overbærende ved at høre beretningerne om kampene i et andet lille land. I hvert fald søgte han at berolige den opbragte Brandes.

Keller kunne naturligvis ikke være interesseret i at fornærme hverken den ene eller den anden af sine danske »introduktører og oversættere«. Hans svarbrev til Brandes af 24. juni 1884²⁹ er da også præget af det fornødne diplomati. Keller nævner, at ved et mærkværdigt tilfælde blev Brandes' klage overgivet ham af det samme postbud, der bragte ham den Drachmannske pakke med oversættelsen af »Der grüne Heinrich«. Derefter hedder det:

Es tut mir leid, daß Ihnen die Beschäftigung mit meinen Sachen so nachhaltigen Verdruß und Ärger hervorgebracht hat, wobei mir die Natur dieses Unheils immer unbegreiflicher erscheint, wenigstens insofern jene Sachen und Ihre Einleitung zu Parteizwecken haben benutzt werden sollen und wollen. In der Vorrede des Herrn Drachmann, deren deutsche Übersetzung Frau Emmy Drachmann den 2 Bänden beigelegt hat, kann ich etwas Deutliches und Verhängliches in oben angedeuteter Beziehung nicht ersehen; dagegen ist allerdings die angeführte Stelle der buchhändlerischen Umschlagreklame entweder einfältig oder böswillig, und der Satz, jeder Vater könne das Buch seinen Töchtern zu lesen geben, kann dem schlaunen Verleger noch viel größeres Ungemach bereiten, als der Ihrige anno 1875 erfahren hat, wenn die Obskuranten erst einmal hinter den Inhalt des Buches kommen.

Da aber Herr Drachmann schon seit vorigem Herbst auf Reisen ist (mit seiner Familie), so vermute ich gewiß mit Recht, daß er von besagter Manipulation des Buchhändlers nichts gewußt habe, zumal dieselbe sich erst auf dem Umschlage des zweiten Bandes vorfindet, der ja soeben erst erschienen ist.

Im übrigen sind mir die Dinge völlig fremd; Drachmann hat mir ein- oder zweimal geschrieben, als die Übersetzung begonnen werden sollte, und jetzt hat mir Frau Drachmann geschrieben, ohne der Reklame zu erwähnen.

Im ganzen scheint mir, daß in dem Prozedere eher eine unfreiwillige Satisfaktion als eine neue Beleidigung für Sie liegt; letztere wäre wenigstens nicht sehr geistreich, wenn es wirklich eine solche sein sollte; schließlich wird es einfach eine literarische Eselei sein, wie tausend andere.«

Noget gensvar fra Brandes findes ikke i Kellerarkivet.

I sit svarbrev til Emmy Drachmann (24.6.1884)³⁰ refererede Keller en del af Brandes' protestskrivelse og udtalte som sin mening, at forlæggeren ved at benytte en sådan fremgangsmåde havde båret sig dumt ad. Ja, det kan komme til at gå ham endnu værre end det gik Brandes' forlægger i 1875 – nemlig hvis de bigotte og sippede i Danmark opdager alt, hvad der i virkeligheden står i »Den grønne Henrik«s tykke bind og konstaterer, at Kellers værker slet ikke er skrevet som konfirmationslæsning for unge piger. »Sie stehen auch zum grösseren Teile längst auf dem *Index librorum prohibitorum* der Frommen in Deutschland und der Schweiz«. Men forhåbentlig vil Holger Drachmann få ret i sine velvillige udtalelser i forordet, og man må også håbe på at den nævnte opdagelse ikke bliver gjort.

I Emmy Drachmann's erindringer omtales Kelleroversættelsen i følgende ord³¹:

»Jeg havde skrevet til Georg Brandes og bedt ham opgive mig nogle Bøger, der egnede sig til Oversættelse. Med sin sædvanlige Tjenstvillighed svarede han omgaaende og nævnedes flere af den nyere tyske Litteraturs Frembringelser, deriblandt Gottfried Kellers store Værk »Den grønne Henriks Roman«. Forfatteren kendte jeg gennem Brandes' egen Oversættelse af hans Schweizernoveller. Uagtet Romanen bestod af fire Bind valgte jeg den; der var noget ved dette store Arbejde, der ansporede min Energi, noget forfriskende syntes jeg, ved ikke at gøre Maalet alt for dagligdags. GB var saa elskværdig at skrive til Gottfried Keller og skaffe mig hans Autorisation til Oversættelsen³².

Emmy Drachmann nævner også, at Holger Drachmann havde hjulpet med korrekturen og sagt »Jeg har Ære af dig som Oversætter«³³.

»Den grønne Henriks Roman« har været udsolgt i mange år, men er mærkelig nok aldrig blevet genoptrykt.

De danske oversættelser og de dertil knyttede intermezzi er også omtalt andetsteds i Kellers korrespondance.

Til Theodor Storm skrev Keller således den 21. september 1883³⁴:

Zu Ihrem dänischen Übersetzungsvergnügen³⁵ gratuliere ich bestens, ich bin auf einer ähnlichen Station angelangt, da der Däne Holger Drachmann den

»Grünen Heinrich« übersetzt hat . . . Ich bekomme aber nichts dafür, wogegen ich auch keine Arbeit zu leisten habe, was schon wegen Unkenntnis der Sprache nicht möglich wäre. Man sollte aber nachgerade dieselbe noch lernen, obgleich mir die neusten Genies trotz allen Talentes nicht sympathisch sind. Es fehlt mir die Charis, die Sonnenwärme.

Der foreligger ikke noget bevis for, at Keller gik videre med sin tanke om at lære dansk³⁶, og der findes heller ikke nogen angivelse af, hvilke danske forfattere Keller sigter til med sine bemærkninger om »die neuesten Genies«, hvis værker han har studeret i tysk oversættelse, uden at de har fremkaldt nogen sympati hos ham.

I et brev af 1. juli 1884 til sin forlægger Weibert³⁷ omtalte Keller Brandes' henvendelse i anledning af den danske oversættelse af »Der grüne Heinrich«: « . . . schon hat sich Dr. Georg Brandes, der frühere Übersetzer von ein paar Erzählungen, wegen der Vorrede und der auf dem Umschlag abgedruckten Reklame beschwert, so dass es zwischen den Herren vermutlich literarische Händel absetzen wird«. Han tilføjer med et suk: »Es werden von meinen Sachen jetzt da und dort in Skandinavien mit und ohne geschehene Anfrage übersetzt, was immer aufs gleiche hinauskommt«. Det er næppe meget, Keller har fået ud af de skandinaviske oversættelser under datidens mangelfulde copyright-ordning.

NOTER

1. Se f. eks. *Samlede Skrifter* (1899) XII, s. 160 og Georg og Edvard Brandes: Brevveksling med nordiske forfattere og videnskabsmænd (v. Morten Borup) IV, s. 255. På sidstnævnte sted anbefaler Brandes Kielland at læse Kellers Zürcher-novellen. Se også Morten Bredsdorff: Gottfried Kellers aktualitet (Gads danske Magasin 1950, s. 212–23).

2. Georg og Edvard Brandes: Brevveksling II, s. 377–78 (Brev til Edvard Brandes af 29.6.1882).

3. GKB IV, s. 160.

4. KAZ.

5. GKB IV, s. 160.

6. GKB IV, s. 161–62.

7. Det internationale forfatterleksikon: Dictionnaire universel des contemporains, udgivet af Vapereau.

8. Keller fortalte senere Brandes (brev af 26.12.1875, GKB IV, s. 163) at Vapereau havde forvekslet GK med hans navnebror, juristen F. L. Keller, som døde i 1860: »Ich erinnere mich noch, dass ich damals oder vielleicht meine Familie von dem Unternehmer eines nekrologischen Werkes die Einladung erhielt 20 Francs einzusenden, wenn man einen Nekrolog aufgenommen zu sehen

wünsche. Ich hielt es nicht für die Mühe wert, eine Berichtigung hinzuschicken und liess die literarische Ermordung ruhig vor sich gehen.

9. I en litteraturoversigt fra januar 1876 i *Det Nittende Aarhundrede* (udgivet af Edvard og Georg Brandes) protesterer redaktionen mod at en litterær kamp føres med injurier. Kampen »bør føres sømmeligt saavel af den Part, som har Ret, som af den, der har Uret. Den der har Ret sejrer nok uden Skældsord, og hvad den, som har Uret angaar, da gælder Voltaires sande Ord: Il ne pas suffit d'avoir tort; il faut etre poli«.

10. GKB III, 2, s. 263.

11. Brandes tænker formentlig på følgende bemærkning i Kellers brev af 26.12.1875 (GKB IV, s. 162): »Nachdem die Erzählung seit bald zwanzig Jahren in einer Menge Feuilletons nachgedruckt und in der Schweiz wie in Deutschland in mehrere Sammelwerke aufgenommen worden, von denen mehr als eines ausdrücklich für die »Familie« oder das »Haus« bestimmt ist, ertönt nun zum ersten Mal diese einfältige Anklage der Unsittlichkeit«.

12. Se også s. 69.

13. KAZ.

14. GKB III, 2, s. 286–87.

15. Brev fra Alfred Ipsen til Keller (KAZ). Hverken dette brev eller Kellers svar er aftrykt i GKB.

16. Fulgte forlæggeren dette råd? Der er kun udkommet *en* udgave af »Schweitsernoveller«, og den blev (ifølge venlig meddelelse fra forlaget) først udsolgt i 1916. På Det kongelige Bibliotek og i Gyldendals arkiv findes kun eksemplarer *med* forte. Forfatteren af nærværende artikel har derimod et eksemplar af bogen (antikvarisk indkøbt), hvor fortalen mangler.

17. Førsteudgaven af »Der grüne Heinrich« udkom i 1854, en omarbejdet udgave i 1879–80.

18. Georg og Edvard Brandes: Brevveksling med nordiske Forfattere og Videnskabsmænd III, s. 85.

19. KAZ. Dansk og tysk koncept på Det kongelige Bibliotek.

20. GKB IV, s. 253–54.

21. Korrespondancen findes i Schuboths arkiv på Det kongelige Bibliotek.

22. KAZ.

23. Kellers brev af 12.9.1883 (GKB IV, s. 254–56).

24. Det eksemplar af »Den grønne Henriks Roman«, som findes i Centralbiblioteket i Zürich, har følgende dedikation: »Dem Dichter in Dankbarkeit und Verehrung von der Übersetzerin«. I KAZ findes endvidere sammen med Emmy Drachmanns brev en konvolut med følgende påskrift af Keller: »Einleitung zur dänischen Übersetzung des Grünen Heinrich, geschrieben von Holger Drachmann«. Den tyske oversættelse af forordet (skrevet med Holger Drachmanns hånd) fylder 6½ side. Forskellige afsnit er indstregt med rød blyant – formentlig af Keller selv. – Det er interessant at konstatere (GKB IV, s. 291), at da den tyske forfatter Emil Rittershaus (1834–97) i 1884 udbad sig en biografisk notits om Keller henviste denne ham til den her omtalte oversættelse af Drachmanns forord og betegnede denne tekst som »das Beste, was mir zu Hand ist«.

25. GKB IV, s. 165–68.

26. Fremhævelserne skyldes Brandes.

27. Det kongelige Biblioteks eksemplar af bogen er uden smudsomslag, og omslaget har heller ikke kunnet findes i det Schubothske forlags arkiv, som senere blev overtaget af Gyldendal. Ved velvillig bistand af Centralbiblioteket i

Zürich har jeg fået en fotokopi af det omslag, der findes på Kellers forfattereksemplar (se note 24).

28. Det pågældende afsnit i Holger Drachmanns forord lyder således: »Gottfried Keller er allerede kendt hos os. Han blev indført paa dansk gennem vor fremragende kritiske Avtoritet, men det var midt under Stridens hidsigste Gang, hvor ingen Part var synderlig tilbøjelig til Skaansomhed, og det var med en Novelle, en yndefuld Digting af lødigt Værd, men som kunde mistydes af Tjenstivrige. Der er snart gaaet en halv Snes Aar siden da«. Det er denne tekst, som Brandes kalder »diplomatisk« men samtidig karakteriserer med ordene »fejghed og løgnagtighed«.

29. GKB IV, s. 168–69.

30. KAZ.

31. Emmy Drachmann: Erindringer, Barndom og Ungdom til 1883 (2. oplag, 1925), s. 159 og 190.

32. Her synes der dog at være sket en erindringsforskydning hos Emmy Drachmann.

33. Som omtalt (s. 66) havde Holger Drachmann faktisk ydet adskillig bistand ved oversættelsen.

34. GKB III, 1, s. 491.

35. Der var tale om et bind noveller af Storm, oversat af J. Magnussen (GKB III, s. 556).

36. Til Emmy Drachmann skrev Keller dog 24.6.84, at han øvede sig i at sammenligne den tyske oversættelse og den danske tekst til forordet i »Den grønne Henriks Roman«.

37. GKB III, 2, s. 317.

Kilder m. v.

Det emne, der behandles i nærværende artikel blev i sin tid bl. a. berørt af Georg Brandes i Neue Zürcher Zeitung for 19. juli 1919 (Kellers hundredårsdag) og sammesteds af Carl V. Østergaard (Neue Zürcher Zeitung, feuilleton, 19.9.1920 »Gottfried Kellers nordische Schicksale«, som dog væsentlig handler om Brandes og Keller). Endvidere er der grund til at nævne Morten Bredsdorffs afhandling »Gottfried Kellers aktualitet« (Gads danske Magasin, 1950).

Brevfortegnelse

Brandes og Keller

I Brandesarkivet (Det kongelige Bibliotek) findes følgende breve enten i original eller i fotografisk gengivelse:

Brandes til Keller 30.6.1875.

Keller til Brandes 8.7.1875.

Brandes til Keller 13.12.1875.

Keller til Brandes 26.12.1875.

Brandes til Keller 12.7.1878.

Keller til Brandes 14.7.1878.

Keller til Brandes 16.8.1878.

Brandes til Keller 15.6.1884.

Keller til Brandes 24.6.1884.

Med undtagelse af brevene til Keller fra Brandes af 30.6.1875 og 12.7.1878 er alle de ovennævnte breve aftrykt i GKB (bd. IV, s. 160–69).

Drachmann og Keller

Af korrespondancen mellem Holger/Emmy Drachmann og Keller er følgende breve trykt i GKB (bd. IV, s. 253–57).

Keller til Holger Drachmann 28.1.1883.

Keller til Holger Drachmann 12.9.1883.

Keller til Emmy Drachmann 24.6.1884.

Originalerne findes i Det kongelige Bibliotek.

Brevene fra Holger og Emmy Drachmann til Keller (af 18.1.1883, 3.9.1883 og 14.6.1884), som findes i KAZ og i fotostater i Det kongelige Bibliotek, er ikke trykt i GKB, skønt det i forordet siges, at »Die Ausgabe erstrebt mögliche Vollständigkeit«.

Danske oversættelser af Gottfried Kellers værker

Schweitsernoveller. Paa Dansk ved G. Brandes. 1875. Forord af G. Brandes. Indhold: Romeo og Julia i Landsbyen. De syv støtte Mænd og deres Fane.

Syv Legender. Autoriseret Oversættelse. 1882. Med kort forord.

Folkene i Seldwyla. Fortællinger. Oversættelsen ved Alfred Ipsen. I–II 1883–84. Forord i anden del. »Romeo og Julia«, som er en del af originaludgaven af »Die Leute von Seldwyla«, er ikke optaget i den danske samling.

Den grønne Henriks Roman. Autoriseret Oversættelse ved E. Drachmann. Med Forfatterens Portræt, og et indledende Forord af Holger Drachmann. 1ste Halvbind. 1883. 2det Halvbind 1884.

Et Tankesprog. Oversat af Johs. Magnussen. 1898. Med indledning.

Klæder skaber Folk. Overs. af Carl V. Østergaard. Ill. af Axel Nygaard. 1919. (Pios Vignetbøger). Også i luksusudgave. Med udførlig indledning.

Digte oversatte af Carl V. Østergaard. Hillerød 1920. Med et portræt.

Syv Legender. Paa Dansk ved Carl V. Østergaard. Tegninger af Axel Nygaard. 1945.

Sin egen Lykkes Smed og De misbrugte Elskovsbreve. Paa Dansk ved Carl V. Østergaard. Ill. af Harald Juhl. 1946. (Verdenslitteraturens Humor). Begge noveller tilhører samlingen »Die Leute von Seldwyla«.

Romeo og Julia fra Landsbyen. Paa Dansk ved Margrete Schultz Jensen. 1949. (Hasselbalchs Kultur-Bibliotek LXXXV).

Herudover findes en skoleudgave på originalsproget:

Kleider machen Leute. Novelle. Hrsg. v. M. Branner und V. Stærmose. 1948. (Deutsche Texte für das dänische Gymnasium III). – 2. oplag 1961.

Om det finale *r* i Dansk

Af POUL ANDERSEN

De følgende Tanker var tænkt om end ikke endeligt formuleret på et Tidspunkt, hvor de var ment som et Bidrag til en Diskussion med min Fagfælle og Ven, Paul Diderichsen. Med Sorg har vi nu måttet erkende, at Paul Diderichsen har sluttet sit rige og levende Virke i vor Kreds.

Beskrivelsen af Udtalen af -*r* i Stillingen efter Vokal i det danske Sprog er øjensynlig et vanskeligt Spørgsmål.

Allerede i Danske Studier 1927 (p. 154 ff.) opponerede Peter Grove mod Mesteren Otto Jespersens forskellige Forsøg på at beskrive Udtalen, hvad der gav H. J. Uldall Anledning (i DaStud. 1928, p. 172 ff.) til at præcisere sin fra både Grove og Jespersen afvigende Mening, og i de senere År er der fremkommet en Række nye Bidrag til Belysning af Spørgsmålet. Jeg har selv berørt *r*-Lydene i min danske Fonetik (i Nordisk Lærebog for Talepædagoger I. 1954 p. 308 ff.) og i 1956 behandles Spørgsmålet grundigt af Aage Hansen (i Udtalen i moderne dansk), til hvis Redegørelse Paul Diderichsen (i Danske Studier 1957, p. 41 ff.) knyttede sine afvigende Meninger. Endelig bragte 1964 hele to Bidrag til Belysning af Spørgsmålet; først H. A. Koefoeds Afhandling i Danske Studier: Er det finale *r* en vokal i rigsdansk? (p. 85 ff.) og senere på Året Paul Diderichsens Essentials of Danish Grammar, hvori Udtalebehandlingen, især vedrørende *r*-Lyden, sammenlignet med hans ældre Fremstilling i Danish Pronunciation (2nd. ed. 1953) på et vigtigt Punkt er forandret, muligvis som Følge af Læsning af Koefoeds Arbejde.

Når det gælder den fonetiske Beskrivelse af det eftervokaliske *r*, er der i den førte Diskussion fremkommet en hel Del interessante Iagttagelser, men Diskussionen røber rigtignok også ofte dels Usikkerheder¹ i den fonetiske Beskrivelse, dels Labiliteten i den Sprogbrug, vi med stor Tolerance kalder Rigssprogsudtalen, således at det nok kan være lidt vanskeligt at samle og udtrykke, hvilke Resultater Diskussionen har ført til. Vigtigt er, mener jeg, at vi med Paul Diderichsen (1957) har fået en Beskrivelse af Forholdet i dialektfrit Rigssprog på københavnsk Basis, en Beskrivelse, som jeg med mit københavnsk-øboiske Substrat almindeligvis kan tilslutte mig. Det er vigtigt, fordi Udtalebeskrivelsen hidtil lige fra Jespersen til, senest, Aage Hansen (1956) har været stærkt

præget af vstdanske (jyske) Udtalevaner. Af den førte Diskussion fremgår det dog ikke tydeligt, om der primært er Tale om en Forskel mellem Vest og Øst, eller der primært er Tale om en Forskel mellem ældre og yngre Generationer. Grove taler i 1927 om, at *r*'ets Assimilation er fuldendt i den unge Generations daglige Tale, og så sent som i 1964 taler Paul Diderichsen om, at 'voiceless *r*' er sjældent foran *p*, *t*, *k*, *f* og *s* 'in the speech of the younger generation'. Jeg tror nu ikke så meget på en hurtig for sig gående 'Udvikling' i Udtalevanerne fra Generation til Generation, meget mere betyder, mener jeg, en sej Vedhængen ved visse Udtaleforskelle karakteristiske for henholdsvis Vest og Øst.

Udtalen af Gruppen -*ūr*

Mens der ved Kombinationen: højere Vokoid + *r* altid er Tale om - og Enighed om, at der i al Fald er - to forskellige Lyd, så viser Uenigheden sig ved det vanskelige Spørgsmål om Udtalen af -*r* i Kombination med de to laveste Vokoider: *ar* og *år*. Grove mener, at *ar* og *år* (i arve og Århus) i Virkeligheden er 'en usammensat Lyd', Koefoed (1964) siger, at *r*-Svindet har ført til Opkomsten af ensartede, dvs. ikke-diftongiske Vokoider. Diderichsen (1957 p. 65) siger, at vokalisk *r* smelter sammen med *a* og *ɔ*² til Langvokaler, men føjer forsigtigt til: »der dog næppe er helt ensartede gennem hele deres forløb«. Denne Reservation giver sig i Diderichsens Lydskrift (i 1964) kontant Udslag i, at han lydskriver *gå*: -*å* (ɔ: *gɔ*·ɔ) pl. Gårde, altså angiver lang uændret, vel totoppet Vokoid, men *va*: -*å* (ɔ: *va*·ɔ) Vare, vare, altså med Ændring i Vokoiden. Det således fikserede Resultat svarer egentlig meget godt til mit auditive Indtryk af østdansk Rigssprogsudtale, dog siger jeg vist nok i det sidste Tilfælde ligeså ofte eller oftere *va*·*a* (i St. f. *va*·ɔ). I øvrigt viser Spektrogrammer af Diderichsens egen Udtale af *snare* og *narre*³ også et praktisk talt uændret Forløb af Vokoidens Formanter.

Hos Aage Hansen (1956) finder vi nøjagtig den modsatte Afgørelse: Han siger (p. 76) at mellem vokal og *ə* »høres næsten kun det vokaliske *r* [dvs. høres ikke ret tit et konsonantisk *r*] eller en vokallignende lyd, der her, som hos PGrove, betegnes ved en vokal, skønt den efter min mening ikke helt kan identificeres⁴ med en sådan», men Udtalegengivelsen viser, at det her, modsat hos Diderichsen, er ved *a*, man har 'helt svind': *ba*·*r* eller *ba*· (på lignende Måde ved -*ūr*: *ba*·*r* eller *ba*·), mens derimod Kombinationen -*år* gengives: *å*·*r* eller *å*·ɔ (og på lignende Måde:

$\dot{a}^{\cdot}a$ eller $\dot{a}^{\cdot}o$, hvor der tilføjes: »PGrove regner med bortfald efter langt o , fx. [ɔ:] = Aar, men en sådan udtale synes mig ikke almindelig«.

Forholdet er vel nok det, at i Kombinationen $\bar{n}r\bar{a}$ er r'et fuldtud vokaliseret hos alle rigssprogstalende, således at der ved Kombination med alle de højere Vokaler er Tale om en diftongisk Glidning – den fremgår klart af Spektrogrammer af Diderichsens Udtale af fx. Ordene *Kørsel* og *gør* –, hvorimod en sådan Glidning kun i ringe Grad forekommer eller helt forsvinder ved Kombination med de i Klang nærstående Vokoider a og o . Det er dog sikkert ikke tilfældigt, at det er Vestdannerne, der mærker Glidningen ved \dot{a}^{\cdot} : $g\dot{a}^{\cdot}o$ (Gårde) (jf. jyske Dialekters Form med o : $go^{\cdot}o$), mens Første-Vokoiden hos Københavnerne er så åben, o , at ingen Glidning mærkes hér: $go^{\cdot}o$. Når Paul Diderichsen så omvendt – modsat Aage Hansen – skriver $va^{\cdot}o$ (Vare) med Glidning, ja – er det så mon ikke trods alt Traditionen fra Embedsmandsdanskens lyste a i $va^{\cdot}a$, der slår igennem. Flertallet af rigssprogstalende Københavnerne vil næppe mærke nogen Glidning her.

Det gælder for alle Forfatterne, at man nu og da mærker Vanskeligheden ved at gengive det fonetiske Indtryk rent, hermed mener jeg uden Indblanding af 'sproglige' Fornemmelser⁵.

Fuld Vokalisering af r'et uden hørbar Glidning er der vel foruden i den rene Kombination: (i min strukturelle Notation:) $-aar\bar{a}$ og $-\dot{a}ar\bar{a}$ også i en Række Tilfælde af Kombination af r med anden Indlydskonsonant: $\bar{n}r\bar{a}$ (og hertil hos en Del Mennesker $\bar{n}r\bar{a}$), hvis den efter r følgende Konsonant er stemt: Det hedder $a^{\cdot}n\bar{a}$ Arne ($\parallel^8 a^{\cdot}n\bar{a}$ ane), $va^{\cdot}m\bar{a}$ Varme ($\lambda^6 da^{\cdot}m\bar{a}$ Dame), a : arre ($\parallel a$: ae vb.), $ka^{\cdot}l$ Karl propr. ($\parallel ka^{\cdot}l$ Karl sb.); o : Åre (men $\dot{a}^{\cdot}r\bar{a}$ Åge), $s\bar{o}$: såre, såh! ($\parallel s\bar{a}$: såh!), $l\bar{b}o$: lsga⁷b Borgerskab (v. S. af $l\bar{b}o^{\cdot}o$ l-), $s\bar{o}$: Sår ($\parallel s\bar{a}$: så), men det sidste Ord kan også foran Pause hedde $s\bar{o}^{\cdot}l$ med afstemt Udgang (afstemt l). Aage Hansen (1956) regner her overalt med »vokalisk λ «, som kan forlænges (fx. i $a^{\cdot}n\bar{a}$ p. 108).

Går vi nu videre til Eksempler hvor Andenkonsonanten i Indlyd er ustemt, så mener jeg, at Aage Hansens Beskrivelse af sådanne Eksemplers Udtale (1956, p. 78 f.) stort set svarer også til mit auditive Indtryk blot med den af Paul Diderichsen (1957, p. 65) fremhævede Reservation, at Københavnerne i meget høj Grad anvender vokalisk λ i St. f. ustemt (afstemt) r^7 .

Det er, sammenfattende, væsentligt at understrege, at man såvel ud fra de eksisterende Beskrivelser som ud fra ens egne auditive Indtryk af

Udtalen hos mange forskellige Medlemmer af det danske Sprogsamfund får det Indtryk, at der er stor Labilitet i Udtalen af de omtalte -ar- og -år-Kombinationer såvel m. H. t. Vokoidernes klanglige Nuancer som m. H. t. Afstemthedsforholdet. Men væsentligere end at understrege dette er det at pege på et Forhold, der har strukturel Betydning. Selv i de Tilfælde, hvor det vokoide Udtaleresultat af -ar-/-år- i -nr((Δ)ə)-Forbindelserne er helt uden Glidning af nogen Art, har dette Vokal-Element en Ejendommelighed i Forhold til Sprogets normale Vokaler. Disse sidste optræder nemlig i Manifestationen som enten lange eller korte Vokoider, og er altså indbyrdes kommutable, mens det her omtalte vokoide Element – også når det er ganske uden Glidning – kun optræder og altid optræder med en vis, større eller mindre, Længde. Vi har altså *a·nə* || *anə*⁸, men vi kan ikke til *a·nə* opstille en Modsætning **anə*⁹. Vi har et *å·lə* åle || *ɔlə* Olde-, men vi kan ikke til *ɔ·li* årlig opstille en Modsætning **ɔli*⁹. Lignende vil vi se, hvis vi går over til Typerne med ustemt Andenkonsonant. Vi kan opstille Forskelle som:

kadə Katte || *ka·də* Kate propr.¹⁰ || enhver af de flg. Nuancer: *kaɹdə*, *kaɹdə*, *kaɹdə*, *ka.də* eller (lidt vulgærkbh.) *ka·də* karte, men man har aldrig et **kadə* med kort a, der ~¹¹ fx. *kɹadə* kratte.

kasə Kasse }¹¹ *fa·sə* Fase || enhver af de flg. Nuancer: *faɹsə*, *faɹsə* osv. → *fa·sə* Farce,

kɹasə kradse } *fr̥a·sə* Frase } enhver af de flg. Nuancer: *kaɹsə*, *kaɹsə* osv. → *ka·sə* Karse, men man har aldrig et **fasə*, **kasə* med kort a, der ~ fx. *kɹasə* kradse¹².

sbrag v. præt. } enhver af de flg. Nuancer: *sbaɹg*, *sbaɹg*, *sbaɹg* osv. → *sba·g* Spark; dette sidste Ord kan ikke hedde **sbrag* med kort a¹³.

tɹəbə troppe } enhver af de flg. Nuancer: *tɹəbə*, *tɹəbə*, *taɹbə*, *tɹ.bə*, *tɹ·bə* Torpe; dette sidste Ord kan aldrig udtales **tɹbə* med kort ɹ.

tɹɔsəd v. part. } enhver af flg. Nuancer: *kɔɹsəd*, *kɔɹsəd*, *kaɹsəd*, *kɔ.səd*, *kɔ·səd* Korset; dette sidste Ord har aldrig kort Vokoid: **kɔsəd*. En sådan Form vilde ~ Grosset, trodset, crossed (Check)¹⁴.

Når jeg finder det vigtigt at slå den hér eksemplificerede Forskel mellem de normale Vokaler og ar/år-Kombinationen fast, så skyldes det, at netop dette Forhold i Diderichsens Redegørelse (1957, p. 50) er blevet lidt skævt fremstillet, og at det dernæst hos H. A. Koefoed (1964) fortegnes på den Måde, at de ovennævnte af mig forkastede Kortvokoid-Former i den fonetiske Analyse medoptages som mulige Udtaleformer ved Siden af de langvokoide¹⁵, således at Resultatet bliver, at de herhen-

hørende Ord har »fakultativ« Længde, og denne Længde spiller en stor Rolle i Forfatterens fonemiske Tolkningsforsøg. Paul Diderichsen siger således (a. st.), at Forskellen mellem Vokalerne i *godt* og *Kort*, *låne* og *Tårne*, *Ål* og *År* er langt mere iørefaldende end Vokal-Forskellen mellem *Bøn* og *Børn*. Efter min Mening er der hér en mærkbar Forskel på de langvokaliske Eksempler med å, hvor alle vil være enige med Diderichsen i, at Forskellen mellem Vokoiderne er stor, og det kortvokaliske Eksempel godt || Kort, hvor Meningerne om dette Spørgsmål vil være mere delte. Diderichsen lægger på dette Sted i sin Fremstilling i det sidstnævnte Eksempel ganske ensidig Vægten på Vokoidernes kvalitative Forskel og negligerer – efter mit Øre – helt Kvantitetsforholdet, og desværre fortsætter han ad denne Linie i Essentials (1964). Det fremgår af hans Lydgengivelse, hvor Tegnenes Lydværdier rigtignok er noget omtrentlig angivet: *gøt* (ɔ: *gåt* (→ *gat*)), godt || *kåt* (ɔ: *køt*), Kort. Efter mit auditive Indtryk af alm. københavnsk Rigssprog er Forskellen i Kvalitet her meget overdrevet. En Udtale som den angivne: *gåt*, *gat* genfinder man derimod almindeligt i bl. a. sjællandske Dialekter, hvor den netop føles typisk forskellig fra Rigssprogsudtalen. I den sidstnævnte Publication¹⁶ (p. 26 ned.) fremhæver Diderichsen imidlertid selv, at ɔ efter et r udtales mere åbent og at a efter r 'has approximately the same pronunciation – – – as in the written combination ar', således at Forskellen i Vokoid-Kvalitet mellem Vokoiderne i fx. *gråt* og *Kort*, eller i *Krat* og *kart*! også efter Diderichsens Mening hos alle rigssprogstalende må være meget ringe. Ved disse som ved en Række andre Ordpar: Grotte } korte, Droske } dorske, rokke } orke, Frost } Forst, braske } barske, kradse } Karse o. fl. ovf., kan da formentlig alle enes om, at Ordene på ar/år-Kombinationerne i Udtalen adskiller sig fra Gruppen uden eftervokaliske -r, enten ved en eller anden Form for en r-agtig Artikulation (stemt eller afstemt eller 'vokaliske', i hvilket sidste Tilfælde Resultatet bliver en glidende Vokoid) eller, hvis en sådan absolut ikke kan erkendes, i det mindste ved en mærkbar Trækken på eller Længde på Vokoid-Elementet. Men denne Forskel, der jo – alt andet lige – har sproglig Relevans, ses der altså bort fra både hos Diderichsen og hos Koefoed.

At den nævnte Forskel i Vokoidlængde har sproglig Relevans ses da iøvrigt også deraf, at der indtræder Rimoverensstemmelse mellem Ord hørende til hver af de to ovenfor eksemplificerede Grupper, hvis Enkeltvokal i Ord af Gruppen uden eftervokaliske -r udskiftes med dobbelt Vokal (manif. lang Vokoid). Vi har da i Rigssproget fx. *ra·da* Rater ~ *a·da* arter

vb. præs., *ra·nə* rane ~ *a·nə* Arne, og denne Rimoverensstemmelse bekræftes også af, at det uden kunstig artikulatorisk Fremhæven af -r'et vil være umuligt ad Udtalens Vej at skelne et Rater fra et *Rarter, et *Rarne fra et Rane.

Den ensidige Vægt, der i Diderichsens Fremstilling lægges på Kvalitetsforskellen mellem de to Vokoider i Ord som godt || Kort fremgår også klart af Fortsættelsen, hvor det hedder, at der kan være Sammenfald mellem Stok og Stork i Vulgærkøbenhavnsk, fordi den ekstra sænkede *ɔ*-Lyd dér er normal i alle Positioner. Ja, men et Sammenfald mellem Stok og Stork, Hak og hark, Pak og Park, og en Rimoverensstemmelse mellem fx. tosset og Korset osv., vilde afgjort ikke være til Stede, hvis ikke Vulgærkøbenhavnsk desuden udviste en kendelig Forlængelse af Vokoiderne i de 'kortstavede' Ord.

Når det gælder anvendt Fonetik, altså drejer sig fx. om at anvende Lydtegn på en sådan Måde, at Udlændinge kan få de rigtigste Fornemmelser af Ligheder og Forskelle mellem Lydtyper i deres eget Sprog og i det Sprog, hvis Udtale de skal lære, så er det klart, at Pædagogen må have stor Frihed i Brugen af Lydtegn på en ganske udtraditionel Måde, hvis han kan opnå, at Eleven derved ledes ind på det rette Spor. Arthur Arnholtz anvendte i sin fonetiske Tilrettelægning af Dansk Udtale for Tyskere¹⁷ fx. det i danske Øjne forargelige *æ* som Betegnelse for det lange lyse *ā* i Dansk, hvilket sikkert var pædagogisk rigtigt, når Tegnet anbragtes i et Komplex af Tegn for tyske Udtalevaner. Jeg vil derfor heller ikke opponere mod Anvendelsen af Vokoidtegn til Betegnelse af en Række af r's Manifestationer i Dansk, når det gælder at skabe de rette Associationer hos Udlændinge, som anvender r-Manifestationer helt forskellige fra vore (fx. *n* eller *r*). Der er dog alligevel en Grænse for, hvad Pædagogen kan tillade sig. Han må ikke anvende Betegnelser, traditionelle eller utraditionelle, der bryder gennem eller går på tværs af Sprogets Strukturgrænser, og det er Paul Diderichsen i Essentials (1964) af lutter artikulatorisk-fonetisk Iver kommet til på dette Punkt¹⁸. At r-Fonemets Manifestation noteres med *-ā* i *gå:-ā* Gårde og *va:-ā* Vare, *veāst* værst og *soāt* sort gør ingen Fortræd, men når *knaat* Krat noteres med samme Vokaltegn som *pak* Park, *sgap* skarp og *sbak* Spark, så røber dette, at eksempelvis¹⁹ et *kat* kart, vb. imper. vil være at notere på samme Måde som *knaat*, og hermed forsynder man sig, som jeg ovenfor har vist det, mod det danske Sprogs Struktur. Jeg tror iøvrigt ikke, at en Notation som *hāt* hårdt netop fører engelske

Elever på den rette Vej, for dansk 'hårdt' lyder nu ikke som engelsk 'hot', ikke heller i Diderichsens Udtale, for som en særlig pikant Sluteffekt kan vi på den tidligere omtalte Grammofonplade, på hvilken Paul Diderichsen illustrerer Bogens Eksempelord høre (og Spektrogrammer af Udtalen viser med al ønskelig Tydelighed), at Paul Diderichsen selv udtalte Ord af Typen hårdt, Spark, Park med ustemt r.

Det er forståeligt, at H. A. Koefoed med Baggrund i sit Undervisningsarbejde i det fremmede er opmærksom på Værdien af de fonetiske Iagttagelser, som Grove og Diderichsen har arbejdet med, men mens Diderichsen stadig holder sig til de rent fonetiske Forhold og flere Steder fastslår, at dermed er intet sagt om den strukturelle Tolkning af Fænomenerne, så er en strukturel Tolkning netop Hovedproblemet for H. A. Koefoed. Hans fonemiske Tolkning af de r-holdige Ord i Dansk kalder han selv beskedent en Skitse, og at en sådan må udarbejdes som det nødvendige teoretiske Grundlag for en hensigtsmæssig Lydgengivelse (også til praktiske Formål) er jeg – som det vil være fremgået af mine Bemærkninger ovenfor – principielt enig med Forf. i.

Det i Afhandlingen (1964) foreliggende Resultat finder jeg imidlertid på mange Punkter utilfredsstillende. Forf. siger p. 105, at man »hvis materialet tvinger dertil, må – – – lade ét af principperne ved beskrivelsen (udtømmende, enkel, hensigtsmæssig iflg. Hjelm-slev) vige for et af de andre, hvis de er uforenelige, og at enkelthedsprincipet i givet fald må vige for hensigtsmæssigheden». Man har imidlertid Indtryk af, at Forf. på Forhånd har lagt sig fast på hvad han anser for hensigtsmæssig²⁰ og dertil kommer, at Forf. i det ovf. citerede har glemt den ene af Hjelm-slevs absolutte Betingelser nemlig den, der siger, at beskrivelsen også skal være modsigelsesfri, og det kan ikke siges om den foreliggende Skitse. Det må være et Krav til enhver formuleret strukturel Afgørelse, at den ved Efterprøvning viser sig ikke at stride mod Resultaterne af den primære Kommutationsprøve. Når således H. A. Koefoed strukturerer »Far« som /fa/ og »var« som /va/, så er hans Afgørelse i Konflikt med den sproglige Struktur, fordi den tilslører et Modsætningsforhold, der er konstateret ved den primære Kommutationsprøve (/fa:1 } va:1). Det samme er Tilfældet, når Resultatet af hans Analyse af Doktor/Lektor-Ordene bliver at både »Lektor« og »Lægter« struktureres /lɛktɔ/, både »Faktor« og »Fagter« struktureres /faktɔ/. Det strider mod den primære Kommutationsprøve. Koefoed mener ganske vist, at den af mig påpegede Forskel i Udtalen af disse Ordpar »er vanskelig at

opretholde²¹, men hertil må jeg sige, at enten har han slet ikke forstået, hvilket fonetisk Element der i dette Tilfælde er sprogligt relevant, eller også skyldes Uoverensstemmelsen, at Koefoeds bornholmske Regionaldansk på dette Punkt har en anden Sprogbrug end mit Rigsdansk på københavnsk-øboisk Basis. Eksemplet belyses iøvrigt, mener jeg, bedst ved som Grundlag for en Strukturanalyse at benytte min Inddeling af Ordstoffet i Ordtyper (α -, β -, γ -Ord). »Fagter« og »Lægter« er på Dansk gode β -Ord (Tostavelsesord): **faktør**, **læktør** og udtales som sådanne med den for 'Indlyd' (\circ : Stillingen imellem Vokalen i den trykstærke Stavelse og æ -Vokalen i den trykssvage Stavelse) normale Manifestation af **t** som *d*: *fægd.ɹ* og *læg.d.ɹ*. »Faktor« og »Lektor« er derimod Sammensætninger (γ -ord): **fak,tår**, **læk,tår** og udtales som sådanne med den normale Forlydsmanifestation af **t** [*t*]: *fægt.ɹ* og *lægt.ɹ*, og der er naturligvis ikke, som af Koefoed forsøgsvis antydtes, Tale om nogen Udtaleforskel i den trykssvage Stavelse. »Doktor« er blevet et 'dansk' Ord, dvs. det må beskrives ved Fonemformelen: **dåktør** og udtales *dægd.ɹ*, og derfor hedder det også i bpl. (eller vil i al Fald i mange Situationer hedde): *dægd.mæ*, mens de tilsvarende Bøjningsformer »Lektorerne« og »Faktorerne« ikke kan hedde *læg.d.mæ* og *fægd.mæ*, for det betyder »Lægterne« og »Fagterne«.

At Koefoeds Skitse er utilfredsstillende skyldes først og fremmest, at man ikke kan formulere sikre Resultater ud fra Behandling af en Del af en Struktur, hvis man ikke har fuld Klarhed over hele Systemet i vedkommende Sprog, men i Koefoeds Tilfælde kommer dertil, at hans auditivt fonetiske Analyser af dansk Rigstalesprog ikke er sikre nok. Hans eget Talesprog – stærkt farvet af Bornholmsk – er ikke det bedste Udgangspunkt for Analyse af almindelig Rigssprogsudtale. Paul Diderichsen lader skinne igennem som sin Mening, at Jyden Aage Hansen ikke i et og alt er fortrolig med københavnsk Rigsmål; det samme kan i høj Grad siges om Bornholmeren H. A. Koefoed, og det vil forøvrigt mere eller mindre gælde for enhver af os, der er vokset op i et Milieu med en eller anden Form for folkelig Sprogbrug. Og det er jo Tilfældet med langt det overvejende Flertal af Sprogsamfundets Medlemmer. En stor Del af disse Medlemmer af Sprogsamfundet taler dog efter min Mening Rigssprog, om end et fint Slør over deres Tale røber Jyden, Fynboen eller Sjællænderen bag. Rigssproget som »overordnet« Begreb er derfor ikke mig så selvfølgelig som det var Paul Diderichsen – ikke at jeg nærer Skepsis over for selve Begrebet, som Diderichsen påstod,

at Aage Hansen gør. »Det utvungne, naturligt varierede Rigsmål, der tales i Kredse, som gennem Generationer har været upåvirkede af folkeligt Sprog» var Paul Diderichsens Definition af dette Begreb, og han var selv den bedste Repræsentant for dette Rigssprog.

NOTER

1. Ikke mindst H. A. Koefoeds Udtalegengivelser viser på flere Punkter Usikkerhed i Vurderingen af Rigssprogsudtalen.
2. Jeg anvender almindeligvis Danias Tegn, også ofte uden videre i Gengivelser af de andre Forfatteres Ortografi. Anførelse af de forskellige Forfatteres Brug af Tegn fra forskellige Lydtegnssystemer vilde nødvendigvis stadige Forklaringer.
3. Efter den til Bogen fra 1964 hørende Plade (se pag. 9).
4. Her vilde det have været rart, hvis Forf. havde præciseret, ud fra hvilket Aspekt den ikke helt kan identificeres med en Vokal.
5. Karakteristiske Eksempler på denne Indblanding af 'sprogliche' Fornemmelser er fx. hos Diderichsen (1957 p. 54 øverst) Bemærkningen om Diftongkomponenterne *-j* og *-ø*, der i københavnsk Udtale af Ord som *le(·)jə lege* og *sɔ(·)wə sove* hævdes at have Tilbøjelighed til at gå til den følgende Stavelse (altså blive konsonantiske). En Gengivelse af et rent fonetisk Indtryk af københavnsk bør efter mit Øre være helt uden efterfølgende *ə* og derfor også uden 'Konsonant': *la·é, la·e, la·e;* *sɔ·ø, sɔ·0*. På lignende Måde senere på Siden hvor han hævder, at vi »ikke blot« udtaler »Tyv«: *ty'v, ty'u* og »skrive«: *sgri·və, sgriuə*, »men også [*ty'w*], [*sgri·wə*]«. Her er *ty'w* (= *ty'u*) rigtigt, men *sgri·wə* (med *-ə*) er konstrueret og næppe hørt. Hos Aage Hansen (1956, p. 76-77) mærkes Vanskeligheden ved at fastholde den rent fonetiske Synsvinkel, hvor AaH finder en Udtale [*hpe*] (ɔ: [*bäa*]) = Bær og [*smqo*] (ɔ: *smqo*) = Smør »usædvanlig«, til Trods for at han umiddelbart ovenfor selv har anført Formerne med »vokalisk *ɔ*«: [*bäa*], [*smqɔ*] som Regelen. Hvad er Forskellen fonetisk på »vokalisk *ɔ*« og »et element der ligner et sænket *ø* eller *o*«? Efter min Mening er der ingen; vokalisk *ɔ* er en, helt igennem stemt, Vokoid af *ɔ*-Typen, men når vi alligevel i Lydskrift traditionelt skelner mellem *ɔ* og *ə*, så er det ikke af rent lydlig Grund men fordi Vokoiden *ə* er en Manifestation af et Centralfonem, en Vokal (ɔ: hører hjemme i en Stærktrykstavelse eller en Stavelse, hvor Modsetningen Stærktryk/Svagtryk er suspenderet), mens *ɔ* er Manifestation af enten et Marginalfonem, en Konsonant, eller af en Kombination af Svagtrykstavelens Vokal *ə* og Konsonanten *r*. Det »usædvanlige« er altså ikke det rent klanglige eller det artikulatoriske, men noget bagved liggende strukturelt. Jf. ovf. Note 4.
6. Se Note 11.
7. Om Diderichsens egen Udtale, se ndf. p. 81.
8. Tegnet || betyder 'sprogligt', strukturelt forskellig fra, ved ét fonetisk Element; se nærmere Fonemsystemet i Østfynsk (1958), p. 48 f.
9. Herfra skal naturligvis undtages Ord med *r*- i Forlyd: *ra·nə rane, ranə Rande, rɔlə Rolle* osv.
10. Sådan har jeg faktisk hørt Navnet blive udtalt; der findes også enkelte mere almindeligt brugte Ord på *-a·də*.
11. Tegnet ~ betyder »viser Overensstemmelse i alle Lyd fra og med Centralfonemet i Ordet og Ordet ud«; Tegnet } betyder »viser Mangel på sådan Overensstemmelse«; se nærmere Fonemsystemet i Østfynsk (1958), p. 48 f.
12. Derimod vil vel et udpræget københavnsk *fa·sə Farce* ~ *fra·sə Frase*.

13. Derimod kan det udpræget københavnske *sba:g* Spark vel nok udtales ganske som Navnet *Spaak* (Belgiens Udenrigsminister).

14. Dette sidste er dog for mig og flere andre et Fremmedord, udtalt med langt dybt *ɔ*: *kɔ:səð*, der nok kan ~ den københavnske Udtale af Korset: *kɔ:səð*.

15. De andre Muligheder ses der hos Koefoed helt bort fra.

16. Og i øvrigt også i (1957) p. 49 (i Lydopstillingen) og p. 51.

17. Einführung in das Dänische Lautsystem mit Schallplatten von A. Arnholtz und C. A. Reinhold. 1936.

18. Diderichsens Notation er naturligvis i andre Henseender – som man måtte vente det netop af ham – i den bedste Overensstemmelse med det danske Sprogs Struktur.

19. Ordmaterialiet i Diderichsens skematiske Oversigt er naturligt nok af så ringe Omfang, at egentlige Ordpar til Dokumentation af Forsyndelsen ikke lader sig finde frem. Det konstruerede *kat* uden Stød (Lydskriften her er den af Paul Diderichsen anvendte) betyder i vestdansk farvet Rigssprog *kat* vb. imper.; i østdansk Rigssprog har Ordet Stød.

20. Det hedder i Afh. p. 102: »jeg vil netop gerne bort fra den traditionelle opfattelse af, at der er tale om såvel nogen r-lyd som noget r-fonem.«

21. På lignende Måde mener Forf., at Forskellen [pi(:)ə] Pige || [pi:v] Piger, og på samme Måde sige, siger, Byge, Byger o. l., og Forskellen mellem være, værre, Hære, Herre osv. er vanskelig at opretholde. Hvad det første angår, kender jeg ikke nogen dansk Sprogbrug, hvor Talforskellen mellem Ord af de anførte Typer ikke er klart manifesteret, og hvad det andet Forhold angår, er der Tale om en vulgærkøbenhavnsk Tendens, som man naturligvis ikke kan tillægge nogen Værdi, når det gælder Rigssprogsudtalen, som det – som Koefoed selv fremhæver, p. 98 – kan være vanskelig nok endda at få Hold på.

Mindre bidrag

TIL MORTEN BØRUPS MAJVISE

Ved en Gennemlæsning af Morten Børups Majvise lagde jeg Mærke til en Undertone i Ord og dermed ogsaa i Stemning og Mening fra Vulgata. Det drejer sig først om Esaias-Profetien i Kap. 35 om »Gyldenaaret«, som Grundtvig siger i sin Gendigtning. Strax i 1.ste Strofe møder vi det sjældne Ord *letabundo*, der staar Es. 35,2. I næste Strofe træffer vi det ligeledes sjældne *viror* (Grønhed), der ogsaa dukker op Es. 35,7 (*oriatur viror calami*). Væsentligst er dog den vanskelige 3.die Strofe: »o qvam mira gloria/qvantus decor dei«, der genlyder af Es. 35,2: *ipsi videbunt gloriam Domini et decorem Dei nostri*.

Disse Overensstemmelser er neppe tilfældige. B. maa have haft Esaias i Tankerne eller paa Bordet. Yderligere kan nævnes, at *dulcor* (2.den Strofe 2) findes Jesu Sirach 11,3. Der er ogsaa Vulgata-Stof i 3.die og 4.de Linie af sidste Strofe: »qvantra resplendentia/sue (eius) faciei«.

Her det dog NT: Matth. 17,2 – Transfigurationen – hvor det hedder: *resplenduit facies ejus sicut sol*. For Sammenhængens Skyld har B. grebet til det sjældne Substantiv *resplendentia*. Linjerne betyder altsaa: »hvor straalere Guds Aasyn« (dvs. Naturen). Vilh. Andersens Tolkning (Erasmus I 94): »her udstrækkes det hele Universum . . . som et Spejl for Guds Øje« (dvs. *sue faciei* som Dativ), maa anses for forfejlet.

B. har da ladet Udtrykket for sin Glæde over Naturens Genfødselse beaande af Vulgatas vældige Syner; men han er blevet forskrækket over sin egen Dristighed og skynder sig derfor i de sidste to Linier – i Overensstemmelse med Lateranconciliet fra 1215 – med at tage Afstand fra den mulige Misforstaaelse, at han skulde forveksle Lighed med Virkelighed: »major hec distantia/cum [og dog] sit differentia/noctis et diei«.

Desværre er disse to Linier alvorligt mistolket i Fr. Moths Oversættelse: »Efter Nat vi Dagen nu/hilse vil med frejdig Hu/takke Gud for Livet«. Man kan end ikke skimte Originalen bag disse slappe Ord.

A. Kragelund.

NYE HOLBERGIANA

(Fortsat fra Danske Studier 1964, s. 117–23).

XIII. *Holbergs dimissionsvidnesbyrd for Peter Christian Gartner* (fortsat fra 1964, I).

Gennem den danskfødte filolog fru Benedicte Tulinius Hallseth, der er ansat ved Nordisk Institut i Bergen, er jeg kommet i forbindelse med

lektor i Bergen cand. philol. Charles Joys, en sønnesøn af autografens ejer, grosserer John Joys. 18. februar 1964 skrev lektor Joys til mig:

Det var ganske underlig, etter at min bestefar har ligget i sin grav i mere enn 60 år og nær sagt bare levet videre i familietradisjonen, å finne hans navn i et dansk videnskapelig tidsskrift. Hans befatning med Holbergs autograf, som De etterlyscr i »Danske Studier« og via Fru Benedicte Tulinius Hallseth, må ha vært meget tilfeldig. Jeg kan tenke meg at John Joys har funnet autografen blant familiepapirene til Margaretha Meltzer, født Wallem, datterdatter til Eidsvoldsmannen Fredrik Meltzer, som min bestefar som enkemann ble gift med i 1875.

John Joys gikk en dundrende konkurs omkr. 1885, og om autografen ble solgt ved den anledning eller om den ble liggende i en skuffe og kastet i ovnen sammen med andre gamle papirer, kan jeg absolutt ikke si noe om. I hvert fall finns det ingen i familien som har kjennskap til den Holbergautografen han en gang har hatt i sit eie, og ingen vet heller noe om at han noensinde har hatt særlige interesser for Holberg. Jeg har også forespurgt de biblioteker her i Bergen, hvor det kunne tenkes at autografen kunne være havnet, men desværre med negativt resultat.

Autografen er altså forsvundet. De to utklip af norsk Morgenbladet, som aftryktes ifjor, har været indklæbet bag i et eksemplar af C. W. Smith: Om Holbergs Levned og populære Skrifter, 1858, og er derved kommet mig i hænde.

XIV. *Et nyt (sjette) stambogsblad fra Holbergs hånd.* Ifjor (1964, I) opregnedes de fem hidtil foreliggende stambogsblade med hans hånd. Dr. H. C. Broholm har gjort mig opmærksom på et sjette, der findes i Den antikvariske Samling i Ribe:

Non eget commendatione Vir experientissimus Dr. Ancharsonius, qvem vitæ integritas, morum svavitas, ac solida eruditio statim ubique commendant. Peregrè jam abeunti, felicem abitum ac reditum apprecor.

Hafniæ, die XVIII Febr.

Ludovicus Holberg
Coll. Consistorialis.

(Den overordentlig dygtige dr. Anchersen, hvis faste karakter, behagelige væsen og solide lærdom overalt straks vil anbefale ham, behøver ikke anbefaling. Når han nu vil rejse bort, ønsker jeg ham lykkelig udrejse og hjemrejse.

København, d. 18. februar.

Ludvig Holberg,
medlem af Consistorium).

Dr. Ancher Anchersen (1702–60) foretog i 1728 med Finckes og Fuirens stipendier en studierejse til Halle, Leipzig, Jena, Erfurt og Strassburg. Holberg udelader årstallet 1728, vel fordi de to foregående indførsler er dateret henholdsvis d. 8. og 17. februar 1728. 1729 blev Anchersen Stads-

Fysicus og samtidig Provincial-Medicus i Ribe (se Ehrencron-Müllers Bibliografi I, 103–04).

Stambogen er indkommet til Den antikvariske Samling i 1850'erne fra praktiserende læge J. Kjær. Autografen er – ligesom Gartners – »skrevet med store, smukke Bogstaver«. De fem andre stambøger er fra årene 1742–1752; de har de samme knappe ønsker for udrejsen og indrejsen, mens denne er ordrigere i sin velvillige karakteristik af manden.

XV. *Facsimiler af Holberg-autografer* (fortsat fra 1964, II). Til de ifjor opregnede kan yderligere tilføjes fra Vilh. Andersen: Den danske Litteratur i det attende Aarhundrede, 1934:

- s. 5. udsnit af besøgsprotokollen i Bodleyan Library, Oxford, 18. april 1706.
- 103. stambogsblad i Christopher Wøldikes stambog, 10. marts 1742.
- 115. side af første tome af Holbergs Danmarkshistorie med hans egenhændige rettels (en af de hos Verner Dahlerup, 1926, gengivne sider).
- 157. det af Holberg egenhændigt approberede udkast til hans adelige våben.

I det smukke og omfattende illustrationsmateriale i Kristian Elster d. Y.: Illustreret norsk Litteraturhistorie (I, Kria. 1923, og II, 2. utg., Oslo 1935) er gengivet seks autografer af Holberg. Disse er imidlertid alle opregnet blandt de ifjor og her anførte.

XVI. *Barselstuen II,6: Ariancke: . . . Veed Hun ikke hvad en Bog in Folio er? Barselkonen: Jeg har ei hørt tale uden om en Nar in Folio.*

ODS V, 114, angiver: »efter Holb. Bars. II,6: nu næppe br.: En Nar i Folio, en meget stor Nar« (eksempel fra 1800). Barselkonens replik peger bestemt på, at det har været en almindelig talemåde. Carl Roos henviser i sin kommentar I,573 til en tysk bog »Centifolium stultorum in Quarto [bogens format] oder 100 ausbündige Narren in Folio«, Wien 1709. Den tyske digter Joh. Chr. Günther (forf. til »Brüder lasst uns lustig sein«) skriver i Gedichte, Breslau & Leipzig 1735:

- s. 457 Die spröde Cölia tractirt die Pursche so,
Als wär ihr Ritter-Guth ein Guth in Folio.
- s. 492 Diesz zieh ich in den Reim und sag es kürtzer so:
Ein Kerl in Duodez, ein Narr in Folio.

Et yderligere eksempel på den samme tyske sprogbrug har Hans Brix givet i Berl. Tid. 25. januar 1946 i en anmeldelse af en dansk oversættelse af »Liselottes breve« (breve fra den franske regents moder), hvor der i et brev fra 1721 står »en hykler i folio«. Udtrykket må også have været almindeligt på dansk.

XVII. *Jacob von Tyboe I,8: Ovidius? Skrædderen i Aalborg?* (fortsat fra 1964, VI).

Musesumsinspektør H. D. Schepelern bemærker i et brev, at Holberg vel ikke havde brugt navnet Ovidius, hvis det ikke rent umiddelbart kunde

fattes af publikum, og samme bemærkning er også fremsat fra anden interesseret side.

Det er klart, at Holberg vel tilfældigt, f. eks. gennem studenter fra Ålborg, har hørt om navnet Ovid i Ålborg og fundet dette pudsigt, men familien spillede jo på hans tid ikke længere nogen rolle i denne by, om den overhovedet eksisterede. Navnet har givet ham anledning til en replik, et tåbeligt spørgsmål.

Den franske litteraturhistoriker, professor A. Jolivet har i en kronik i Berlingske Aftenavis 19/8 1949 »Holberg og Molière« påpeget Holbergs egenart i forhold til Molière:

[Holberg] har dannet sig et Speciale i en Art Komik, hvis Kilde er selve Talesproget og som har væsentlige Ressources i Misforstaaelser og Ordspil... Holberg var en Mester i at presse disse Fejltagelser for Komik indtil den sidste Draabe... [Efter udførlig dokumentation slutter Jolivet] Alt dette minder unægtelig mere om en Scene i et hollandsk eller flamsk Værtshus end om et Maleri af Lebrun. Kort sagt: det er i den rent verbale Komik, at Holberg triumferer, og det er ogsaa den, der morer ham selv mest...

At replikken ikke er faldet til jorden, turde fremgå af St. St. Blichers citat i »Julianes Giftermaal« (Samlede Skrifter, XXV, 1929, 21):

»Quis cætera nescit?« som Skræderen i Aalborg saa smukt siger i een af hans erotiske Elegier.

Blicher går ud fra, at folk kan deres Holberg. At dette ikke længere er tilfældet, fremgår af Søren Vasegaards note (Udvalgte Noveller, ved S. V., II, 1922, 503):

Uvist, om der med Skræderen i Aalborg sigtes til nogen bestemt.

XVIII. Niels Klim, cap. 7 om projektmagere i Potu.

N. V. Dorphs oversættelse, 3. udgave, 1874, 65:

[projektmageren] underkastede... sig Prøven efter Landets Skik og lod en Strikke lægge om sin Hals, saalænge der blev raadslaet om Forslagets Gavnlighed... Planen blev altsaa forkastet og Projektmageren hængt.

I en note til Elberlings latinske udgave, 1866, 43, oplyses, at lovgiveren Charondas havde givet Lokrerne denne lov om projektmagere (disse noter skyldes foruden Elberling tillige Madvig og N. V. Dorph). Der henvises til Diodorus Siculus Bibl. Hist. XII, 17, cfr. Demosth. adv. Timocratem pag. 744 § 139.

Holberg har dog snarere fundet sit forbillede i Montaigne's Essais, I, cap. 23 (Oeuvres, par A. Armaingaud, II, Paris 1924, 28):

Le législateur des Thuriens ordonna que quiconque voudroit, ou abolir une des vieilles loix ou en établir une nouvelle, se presenteroit au peuple la corde au col: afin que si la nouvelleté n'estoit approuvée d'un chacun, il fut incontinent étranglé.

Julius Paludan: Om Holbergs Niels Klim, 1878, drøfter i en udførlig note (s. 85–86) forholdet mellem Holberg og Montaigne (jfr. hans Fransk-engelsk Indflydelse paa Danmarks Litteratur i Holbergs Tidsalder, 1913, 184–85) og påviser indflydelse fra Montaigne's *essai* II, 12 (Apologie de Raimond Sebond).

Et enkelt sted synes benyttelsen nærliggende:

(Armaingauds udg. III, 465): Et, s'il en est ainsi, comme dict Plutarque, que, en quelque endroit des Indes il y aye des hommes sans bouche, se nourrissans de la senteur des certaines odeurs.

Niels Klim (Dorph³ 168): Yderst i Indien har man opdaget Nogle, hvis Kroppe vare laadne og befjerede ligesom Fugle, og som levede uden Mad, blot ved at lugte til Blomster. Hvo skulde tro dette og andet mere, hvis ikke Plinius, en troværdig Skribent, helligen havde forsikkret, at han ikke havde hørt eller læst, men med sine egne Øjen seet alt dette.

Begge steder er fabelhistorien et led i en længere række. Elberling og hans medarbejdere har ikke kunnet finde denne fabel i Plinius' *Historia Naturalis*, men henviser til en fabel hos ham af samme kvalitet. Holbergs henvisning til Plinius er åbenbart spøgefuldt.

XIX. Holbergsk tekstkritik.

Den Stundesløse II, 12: Vielgeschrey: . . . Alle mine Papirer ligger i Jorden paa Gulvet . . . Pernille: Vi skal nok bringe dem i Orden igjen.

Julius Martensens udg. af Holbergs komedier, VI, 1899, 275 retter »i Jorden« til »i Uorden«. Han tilføjer:

Da Pernille trøster Vielgeschrey med, at hun skal bringe hans Papirer »i Orden igjen«, er det klart, at han ikke skal jamre over, at de ligge »i Jorden paa Gulvet« (hvad der tilmed er en besynderlig Tale), men »i Uorden paa Gulvet«.

Denne tekstrettelse, som synes at opfylde alle de krav, Madvig kunde stille til en sådan, har ikke vundet synderlig tilslutning. I Det tekstkritiske tillæg til Carl S. Petersens udgave XVIII, 112: »maaske Trykfejl for »i Uorden« (Martensen)«. ODS har intet eksempel på en brug af »i jorden« med en betydning af »på gulvet«; det plejer at betyde noget helt andet. Kun Brix har accepteret rettelser, som Dansklærerforeningens udgave, ved Vilh. og Jørgen Øhlenschläger (2. oplag 1954, s. 97) tilskriver Brix. Carl Roos 1924, Tage Høeg 1926 og »Danske Klassikere« 1948 trykker den traditionelle tekst.

I en vis modsætning dertil har Ehrencron-Müller i sin Holberg-bibliografi II, 154, konstateret en trykfejl, hvor der ingen er: Capteivei for Captivi. Han begynder dermed en liste over trykfejlene i første bind af original-udgaven af komedierne. Det er en ældre latinsk sprogform, som Holberg også bruger i epist. 195.

Den første videnskabelige udgave af en dansk forfatter tekst er A. B. Drachmanns, J. L. Heibergs og H. O. Langes udgave af Søren Kierkegaards værker. Drachmann skrev dengang i »Dania«, bd. 10, 1903, 20–38: »Textkritik, anvendt paa S. Kierkegaards Skrifter«, en afhandling, der stadig vil kunne benyttes med udbytte. Mærkeligt er, at de mange videnskabeligt kvalificerede udgaver, der siden er udkommet, ikke har givet anledning til en afløsning af Drachmanns afhandling. Holbergs tekster – navnlig komedierne – frembyder væsentlig andre problemer end Kierkegaards. Carl S. Petersen giver i fortalen til Samlede Skrifter I, 1913, et resumé af de vanskeligheder, teksterne frembyder, men kun en ganske kort oversigt over de principper, han vil følge ved udgivelsen.

En stærk tilbøjelighed, visse forlag og udgivere har haft, til at gøre Holberg-udgaver til »bibliofile« rariteter, har på et bestemt område, bogstavligaturerne i latin og græsk, gjort ligefrem fortræd. Af egen erfaring ved jeg, at man kan blive cand. mag. i de gamle sprog uden at have lært dem at kende.

Da renæssancens bogtrykkere skabte deres alfabet, lagde de skrivebrugen i de yngste håndskrifter til grund, og indførte derfor tegn for en mængde bogstavforbindelser, ligaturer, af hvilke visse holdt sig meget længe i udgaverne, således lat. *q*; for que, gr. δ for ou og gr. ς for $\sigma\tau$. På Holbergs tid fandtes disse i alle bøger, men de er i det 19. århundredes udgaver blevet opløst. (I den græske talrække er ς tegn for 6.)

I »Jens Justesens« udgave af Holbergs Epigrammer, 1863, og Elberlings udgave af Niels Klim, 1866, findes ingen ligaturer. Derimod har en pastiche som Christian Bruuns udgave af Epistlerne I–V, 1865–75, ligaturerne, og *q*; går igen i Viljam Olsvigs udgave af »Epistola prima ad virum perillustrem«, 1902.

Carl S. Petersen siger i sin anførte fortale s. XV: »Originaludgavernes Text . . . optrykkes principielt bogstav- og ordret med den størst mulige Nøjagtighed, i græske Ord bringes dog fejlfuld Accentuering altid i Orden«.

Herefter skulle man vente ligaturerne påny, men i Peder Paars (II, 1914, se s. 98,35; 114,35; 277,35; 337,35; 342,28 og 32; 355,31; 398,35) er de græske citater trykt med ou og $\sigma\tau$; accentueringen er fejlfri.

I Epistlerne (bd. XVI–XVII, 1935–42) har Petersen ikke fulgt samme konsekvente fremgangsmåde. Ved en flygtig gennemgang har jeg fundet eet græsk citat (ep. 324), hvor ligaturen ς er trykt to gange (jeg har bemærket, at den også forekommer XV, 108,37 i Herodian), men i ep. 69, 75, 196, 309, 366, 435 findes ord, der i originalen har ς , med ς (slutnings-sigma). Dette er lige så mange regulære trykfejl. Sådanne skulde ifølge fortalen til XVIII være optaget blandt de tekstkritiske varianter, men de står der ikke.

Desværre synes Petersens fejl til en vis grad at have smittet af på F. J. Billeskov Jansens udgave, I–VIII, 1944–54, hvor udgiveren i fortalen omtaler sine bestræbelser vedrørende de latinske og græske citater. Ep. 324 har ligesom Petersen to gange ς , ep. 196, 309, 366 er omhyggeligt rettet, men 69, 75 og 435 gengiver Holbergs ς med ς , ligesom Petersen.

Måtte disse linier bidrage til, at ligaturerne for al fremtid forsvinder fra Holbergs tekster. Det skal nævnes, at i hvert fald fra Liebenbergs tid har noterne i Peder Paars været fri for dem. Den af mig citerede udgave af Montaignes Oeuvres bringer hans citater, som de står i moderne klassikerudgaver.

XX. *Holbergs Baccalaaurprogram 1720*. Oversætteren museumsinspektør H. D. Schepelern har overladt mig til udgivelse nogle tilføjelser til den i 1961 udgivne oversættelse:

Til de i A. Kragelund: Ludvig Holberg, Citatkunstneren, 1962, 50 meddelte Pliniuscitater kan føjes yderligere fra Plinius-brevene III, 2:

Hoc sit negotium tuum, hoc otium, hic labor, hæc quies, in his vigilia, in his etiam somnus reponatur.

Hos Holberg: Det er omkvædet både under og efter arbejdet, det lægger beslag på virkestunder og hviletid. Med slige sukke falder de i søvn og vågner atter op.

Schepelern fortsætter: Morsommere er det, at Holberg aabenbart i Anledning af Baccalaaurprogrammet ogsaa har benyttet et kun 100 Aar ældre Forlæg, nemlig Ole Worms Laurea Philosophica summa (Hafniae 1619), der indledes saaledes:

Unicuique seculo sua qvædum vitia fuisse quasi peculiaria, nimis luculenter docet verissimæ probatricis experientia observatio sedula.

(At hver tidsalder har haft sine bestemte, ligesom særlige, skavanker, lærer den stadige iagttagelse af erfaringen, det sikreste bevis).

Jvf. Holberg (SS II 419, 29): ... docet etiam experientia observatrix sedula ... og (II, 420, 14–15) unicuique seculo sua qvædam vitia quasi peculiaria.

Fra Worm synes Holberg ogsaa at have hentet Udtalelsen om den gængse Ringeagt for akademiske Grader, om hvilken Worm siger:

Rem ita se habere, minores cum gemitu, cum fremitu majores conqveruntur, jfr. Holberg (SS II, 419, 18): Audiuntur majorum fremitus, minorum vero gemitus (man hører Knurren fra de store og Murren fra de smaa).

XXI. *Et munke-ordsprog hos Holberg* (fortsat fra 1964, XI).

I den form, ordsproget har hos Paul-Louis Courier, har dr. Ebbe Spang-Hanssen fundet det – men på fransk – hos Diderot i »Le Neveu de Rameau«:

La sagesse du moine de Rabelais, est la vraie sagesse, pour son repos et pour celui des autres: faire son devoir, tellement quellement, toujours dire du bien de

monsieur le prieur; et laisser aller le monde à fantaisie (Le Neveu de Rameau. Édition critique par Jean Fabre. Genève, Lille 1950. Textes Littéraires Français, p. 9).

Udgiveren oplyser i en udførlig note 31 (p. 126–27), at citatet ikke findes hos Rabelais, men måske kan anses for en meget fri gengivelse af kapitlerne 39 og 40 i »Gargantua«. Fabre udtaler, at dette ordsprog sandsynligvis hører til »la légende orale de Rabelais«. Han bringer tillige ordspøget i dets latinske form (den citerede franske er fra 1761) i et brev fra Diderot af 21. marts 1774 til general og vice-chancelier Retzky (Oeuvres complètes XX, 1877, p. 88–91):

1. Facere officium suum taliter qualiter;
2. Sinere vivere mundum quomodo vult;
3. Semper benediceri (?) de Domino priori.

Også Voltaire kender ordspøget i »Ce qu'on ne fait pas et ce qu'on pourrait faire« (1742) (Oeuvres complètes XXIII, 1879, p. 185–87):

Laisser aller le monde comme il va, faire son devoir tellement quellement, et dire toujours du bien de monsieur le prieur est une ancienne maxime de moine (citeret efter Fabre anf. sted).

Med Voltaire er vi nået tilbage til Holbergs samtid, men den franske overlevering, der ved den stadig varierende form viser sig at have været mundtlig, kan ikke, som påpeget ifjor, have været Holbergs kilde.

– Det ifjor meddelte brev af ult. oktober 1844 fra sognepræst Vilh. Østrup til Orla Lehmann er ikke det eneste vidnesbyrd om, at ordspøget også blandt danske akademikere har været locus communis (almensandhed). »Af efterladte Breve til J. P. Mynster«, 1862, s. 223, skriver biskop Tage Müller i Ribe 12. februar 1842 til Mynster:

da der vel intet Embede er, hvor man mere kan, upaatalt af Loven, facere officium taliter qualiter (der er tale om det gejstlige embede).

At det skulde være et Holberg-citat, er ganske usandsynligt efter korrespondancens karakter.

XXII. *Den ellefte Juni II, 1: Studenternes råben efter russerne* (fortsat fra 1964, III).

Rektor R. J. F. Henrichsens skoleprogram: Deposits og Pennalisme eller Om de Ceremonier og Gjenvordigheder, som fordum vare forbundne med Indtrædelsen paa den akademiske Bane, Odense 1856, diskuterer s. 56 ff. spørgsmålet, i hvilket omfang de fra de tyske lutherske universiteter velkendte excesser har været skik og brug her.

Hvad Holberg skildrer i 1723, er at studenterne råber RUS efter Studenstrup ved hans ankomst til København, efter stykkets handling ved Vesterport. Dette er ret uskyldigt i forhold til, hvad Biskop Jens Bircherod

skildrer i sin dagbog under 6. juli 1702 (Dagbøger 1658–1708, udg. af Christian Mølbech, 1846, 405):

Imedens Deposituri vaare oppe paa Auditorio superiori i Kiøbenhavn til Examen Styli, gjorde Studenterne ved Studii-Gaarden en svar Alarm. Thi saasom Rector Magnificus . . . havde sammesteds ladet sætte Soldater-Vagt, for at formeene dennem deres Russe-Raab, og anden Insolenz, bleve de derved meere opsætsige, saa at der vankede vældig Hug imellem Vagten og dennem; og der Rector selv kom ned, for at styre dennem, blev han med haanlige Skiendsord afviist.

Det er ejendommeligt at tænke på, at blandt russerne i 1702 var Ludvig Holberg, der i Danmarks og Norges Beskrivelse, 1729, 196, klager over denne fra Tyskland indbragte »misorden« og slutter:

Dog seer man, at der ere endnu mange levninger af saadan misorden tilbage; og ere udi disse sidste aar givne saadanne skiønne prøver derpaa, som jeg blues ved at forfatte udi pennen.

Det blev ved, uanset at depositsen blev afskaffet 1732. Henrichsen citerer s. 59 Engelstofts Annaler 1808, 1ste bd., s. 105,

hvor der omtales, at af den gamle Uskik at plage Russerne endnu for faa Aar siden den Levning var tilbage, at de unge Studenter, naar de kom for at vorde inscriberede, bleve af deres ældre Medborgere modtagne med et almindeligt Raab af Rus.

Henrichsen tager bestemt afstand fra Engelstofts ord »at denne Uskik har afskaffet sig selv ved Sædernes tiltagende Forædling«:

da maa en saadan Ytring vække Studsen hos alle dem, som have været Vidner til de Optøier og Løier, som mange Aar derefter, ja endnu umiddelbart inden den nye Universitetsbygning toges i Brug og maaske da mest, foregik med Artiums-Candidaterne . . . med hvilke Russeraab de ved slige Leiligheder modtoges, naar de lode sig see . . .

Henrichsen gengiver den ifjor citerede konsistorialplakat af 2. oktober 1835. Det var, ifølge Matzen: Kjøbenhavns Universitets Retshistorie, II, 135, sidste gang, der blev skredet ind.

Altså: der råbtes *rus* efter de vordende studenter. Hvad var hensigten? En vordende student kaldtes *despositurus*, jfr. Bircherod, Henrichsen s. 57 og Erasmus Montanus III, 1: *lectissimus* er et prædicat, man kan give en *Deposituro*.

At de ældre studenter skulde være faldet på at råbe den sidste – ubetonede – stavelse af dette ord som råhed og forhånelse, må være ganske udelukket, selv om Henrichsen s. 44 siger: »Rus, der er Endestavelsen af *despositurus*«. At de to ord på hans tid betød det samme, er en anden sag.

Henrichsen siger s. 59, at studenterne »raaber Ru-s, Ru-s, Ru-s efter den keitede og gammeldags klædte Studenstrup«, og den omtalte konsistorialplakat taler om *rusticis clamoribus*, hvilket Henrichsen udhæver. Han er altså klar over, at russerne forhånes *som bønder*.

Mærkeligt nok har Wadskiær i »Poetisk Skueplads« 1741 i en meget lang note s. 214–21 udførligt behandlet betydningen af ordet RUS. Han nævner ordet som sidste stavelse *roũ depositurus**), men »en vis curieux Literatus her i Landet«, som »for nogle Aar siden ikke fandt sig fornøyet« med den forklaring, har konsuleret W. derom. Wadskiær gengiver sit udførlige brev til vedkommende og nævner de forskellige mulige forklaringer:

broder Rus i Esrom kloster
ordet rusk (kunde karakterisere russernes behandling)
russeleppe (et kvindeligt håndarbejdsredskab)
karusser
ruus (der sviredes efter depositsen)
russer (som et barbarisk folk)

Til sidst nævner han RUS latinum. »Og jeg kan slutte mig til deres forklaring som genkender latinsk RUS, hvorved man gengiver kandidaternes lidet slebne væsen«.

Erich Pontoppidan: *Levnetsbeskrivelse*, 1753, udg. 1874, 17–19 har den traditionelle forklaring af depositurus. Hos Vilh. Bang: *Latinskoleliv og Studenterliv*, 1892, 134–35, hedder det: »Betegnelsen »Rus« . . . var ikke alene almindelig brugt paa Holbergs Tid, men den havde ogsaa været det Aarhundreder i Førvejen. For de fleste, der høre Ordet, og som kunne lidt Latin, vil det ligge nærmest at antage, at det stammer fra det latinske »Rus«, som betyder Landet i Modsætning til Byerne, og at der altsaa derved skulde antydes, at saa meget bondeagtigt klæbende ved de unge Studenter. Det er dog næppe den rette Afledning«; og så følger den traditionelle forklaring. Bang har ingen noter, så vi får ikke at vide, hvorfra han har sin påstand om betegnelsens ælde. Holberg har betegnelsen rus i Erasmus Montanus I, 2 og i 2. Skiemtedigt (SS II, 474, 4): Nu fører han een Stiil som en eenfoldig Rus. ODS citerer Moth R. 141.

Hvad der er sket, må være følgende: senest i løbet af det 17. århundrede er man begyndt at kalde dem, man råbte rus efter, for russer. En parallel til en sådan navnegivning, hvor et spottenavn bliver navn, findes hos Kr. Sandfeld: *Nationalfølelsen og sproget*, 1910 (Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning nr. 81), s. 18. Da disse personer *er* deposituri, sættes lighedstegn mellem disse ord, og den urimelige etymologi opstår. ODS siger også blot: *visr* forkortet af lat. depositurus. Om ODS' betydning 2) at løbe

*) Af ordet depositurus. Græsk artikel brugt, da latin mangler artikler. Jfr. Erasmus Montanus V, 2: *Distinguendum est inter tō simpliciter et relative accipere*.

rus, kan have sammenhæng med den her givne forklaring, turde være tvivlsomt.

Museumsinspektør dr. phil. Henning Henningsen har i Berlingske Aftenavis 25. maj 1950 afvist den traditionelle forklaring og forklaret ordet, som her er sket, men har tilføjet: Den oprindelige Betydning er: Student i den Tid, der gik, fra han tog sin Eksamen, som foregik paa Universitetet, til han blev underkastet Deponeringen, der i Reglen fandt Sted ved St. Hans. Dette er ikke rigtigt. Studenstrup antages af Studenterne for en, der vil gå op til eksamen m. m. Citatet af Holbergs Skiemtedigt viser, at det i almindelighed betyder en, der skal være student, lige som depositurus i Erasmus Montanus III,1. Det er en artsbetegnelse, ingen betegnelse af et begrænset tidsrum. (Se Henning Henningsen: Rus, deposits og pennalisme, privattryk nytår 1965).

Det kunne være fristende at forklare RUS af RUSTICUS, bonde. Men ihukommende Madvigs ord, at den, der råber »kartofler, kartofler«, ikke underforstår noget, bør man afholde sig fra den slags forklaringer.

Da depositsen blev afskaffet 1732, gik ordet over til at betyde en student i det første år, således Philomusus' »Om Stiftelser«, 1771,99:

Forelæsninger over Physica experimentalis ere meget gode, og vilde besøges mere end de gjør af gamle Studenter, dersom der var mindre støyen af Russerne.

Der kan være grund til at minde om, at russerne ikke altid har været vel anskrevne (de var ofte 16–17 år), jfr. Henrichsen 61. Da Studenterforeningen stiftedes 1820, blev russerne kun temporære medlemmer uden stemmeret; ordinære medlemmer blev de først 1839. Så vender stemningen: Hostrups ruskantate er fra 1854, men rusingildet er nogle år ældre.

XXIII. En wiener-forfatter som Holberg-entusiast.

I sine dagbøger (Frederik Münter, et Mindeskrift, II–IV, Aus den Tagebüchern Fr. Münters, hrsg. von Ø. Andreasen, se registret til IV, 1937), omtaler Münter fra sit ophold i Wien i efteråret 1784 forfatteren J. F. Freiherr v. Retzer (1754–1824), som han II, 118 karakteriserer som voltairianer. Han er bogcensor i Wien.

C. 30 år efter under Wiener-kongressen får biskop Münter et udateret brev fra ham (samme værk VI, 1944, brev nr. 487, s. 122–24). R. benytter her lejligheden til gennem en dansk dame, regimentskvartermester Schönbergs frue (manden ledsagede Frederik VI til kongressen) at sende Münter sit portræt og dette brev, hvori han mindes glade ungdomsdage i Wien i mineralogen Ignaz Edler von Born's (1742–90) gæstfrie hus, fortæller sit levnedsløb og slutter:

Nur noch eine Bitte. Verschaffen Sie mir die vollständige Ausgabe in dänischer Sprache von Holberg, er besass einen Swift-Voltaïrischen Geist! Ich lese in meinen Nebenstunden auch dänisch, dadurch geschah es, dass ich die lebenswürdige Schönberg, wenn Sie deutsch sprach, und sie auch mich unter allen Wienern am besten verstand; bringen Sie mir doch, wenn Sie künftiges Frühjahr mit Frau

und Schwester nach Wien kommen, den Holberg mit, und versagen Sie mir nicht, trotz meiner Liebe für Voltaire Pope Swift und Holberg, Ihren apostolischen Seegen.

Retzer må have hørt om Rahbeks udgave af Holbergs udvalgte skrifter i 21 bind, 1804–14.

Ved E. Spang-Hanssen.

CLAUS FASTINGS »HERMIONE«, ET BIDRAG TIL TEKSTHISTORIEN

Indledende bemærkninger.

Der synes – navnlig litteraturhistorisk – at være en voksende interesse for Claus Fastings produktion. Et par nyere undersøgelser bærer vidnesbyrd herom¹. I samme perspektiv bør man sikkert også betragte den nu påbegyndte udgivelse af Fastings samlede skrifter². (Dog mangler der endnu væsentlige undersøgelser, før den *litterære* side kan siges at være fuldt udforsket, for eksempel en tilbundsgående analyse af Fastings idéverden, en behandling af »Provinzialblade« og deres stilling i den europæiske spectator-litteratur.)

På det *sproglige* område kan det måske synes påfaldende, at der lader sig sige væsentlige ting efter Leiv Amundsens grundige studie³. Og dog antages denne opsats at kunne give et supplement hertil, samtidig med at den bringer noget nyt: et billede af, hvorledes Fasting arbejder som stilist, hvilket kun sjældent kan iagttages, da der som bekendt er yderst få Fasting-manuskripter bevaret.

I Universitetsbiblioteket i Bergen findes fragmenter af en kladde til Fastings tragedie »Hermione«⁴. Derimod eksisterer der vist intetsteds i Fastinglitteraturen nogen beskrivelse af, at der samme sted⁵ også findes Fastings eget trykte eksemplar af »Hermione« med utallige større eller mindre forfatterrettelser – indført med blæk – der næsten overalt betyder et forbedret tekstgrundlag. Kilderne er så sparsomme, at det ikke kan lykkes at rekonstruere den litteraturhistoriske baggrund for disse rettelser, ligesom en præcis tidsfæstelse heller ikke er mulig. Sandsynligheden taler for at Fasting har foretaget en revision af teksten på grundlag af den kritik, som »Hermione« ved fremkomsten i 1772 blev udsat for. Det er disse tekstrettelser, som her er taget op til analyse. Eksempelmaterialet, der er søgt systematiseret for at skabe overblik, foregiver ikke at være fuldstændigt. Det har blot skullet være repræsentativt for, hvor omfattende Fastings egenhændige rettelser og forbedringer er. Nogen enkelt årsag til disse lader sig selvsagt ikke påvise. Oftest forbedres rytmen, således at flere af versene får en næsten wesselsk elegance og rejsning. Ofte forbedres den meningsmæssige sammenhæng eller billedsproget. Undertiden reduceres småordenes »fyldkalk«, således at teksten bliver fyldigere og mere varieret. Stedvis synes æstetiske hensyn at være altafgørende; gennemgående synes

man at kunne iagttage en svækkelse af det retoriske præg, versene gøres mere talesprogsagtigt naturlige, for eksempel ved at eksclamationer omskrives i regelmæssige sætninger. En nærmere inddeling lader sig imidlertid næppe foretage. Ofte kan flere hensigter virke i samme retning. Hvert enkelt tilfælde må vurderes for sig⁶.

Materiale:

1. Rettelser af stavfejl.

p. 38, Den er den eneste — — — at (> al) Resten er en Straf. p. 47, Palmire — — — Er du (> da) død? [Palmire optræder overhovedet ikke i den pågældende scene!]. p. 48, Forlodt (> Forladt) af Himlen. [Rettelsen er medtaget af nyudgaven]. p. 60, Den Qval Seide! Du ey kasted' for mit Hierte > kosted' før mit Hierte. p. 78, jeg vil ey høre meere > meer. [Rim på her]. p. 79, min sidste Bøn og allerførste (> allerstørste) Lykke. Med den nævnte modifikation går disse stavfejl igen i nyudgaven. Det turde derfor være lidt af en overdrivelse, når der i dens forord står: »Åpenbare trykkfeil er rettet«.

2. *Norvagismer slettes.* Leiv Amundsen har i den nævnte undersøgelse påvist, hvorledes Fasting bevidst søger at fjerne norvagismerne fra sit sprog. Hans store forbillede er Sneedorffs forældede dansk. I så henseende frembyder den korrigerede tekst af »Hermione«, som venteligt var, kun få eksempler, idet så godt som alle norvagismer allerede er udryddet af den trykte tekst. En enkelt interessant detalje lader sig dog notere. Amundsen bemærker, at Fastings stilling til pronomenerne sin : deres er påfaldende⁷. Stundom har han, i overensstemmelse med norsk, men i modsætning til dansk, sin. Oftest foretrækker han dog deres. Dette giver sig et ejendommeligt udslag i rettelserne: p. 6, Du dine Kongers Støv af sine (> deres) Grave vækker. [Nu kan den første version vel næppe siges at være korrekt norsk, idet der jo ikke er identitet mellem subjektet og pronomenet]. Fastings store usikkerhed på dette punkt afslører sig også i et andet tilfælde, hvor han ved sin rettelse bliver hyperkorrekt: p. 11, har han glemt sin Eed? sin Hermione? (> hans Eed? hans Hermione?).

Pluralisformen: Øyeblik, p. 80, jvf. afsnit 6: ak hvilke Øyeblik — — jeg dem ey overlever.

3. *Rettelser i bøjningssystemet.* Som det ses, tjener rettelserne her to formål, dels bringer de større konsekvens, for eksempel overensstemmelse mellem pluralt subjekt og pluralis-form af verbet, dels giver de tilnærmelser til den da gældende norm i dansk, for eksempel ved at rette nomina agentis-endelsen -ere > -er, hvilket som bekendt allerede Holberg gjorde, jvf. Amundsen⁸. Der lader sig imidlertid let påvise inkonsekvenser i Fastings holdning:

p. 3, Alteret > Alterne. p. 5, Cypris Altere > Cypris Alter kun. p. 9, Tyranner avler > Tyranner avle. p. 10, saa lad I Guder > I Guder lader. p. 34, paa en lykosalig Elskere > i Dag 2 glade Elskere. p. 41, Grækkerland >

Grækenland. p. 43, Mit Hierte længere ey > (ey længer). p. 48, viist dig som > viset dig. p. 80, Som Elskere > Som Elsker. p. 84, De qvæler > De qvæle. p. 94, Kongerne/Fortiener > Kongerne/Fortiene. p. 61, har forspildet al jer Ret > har forspildt al eders Ret.

4. *Omstilling af ord i enkeltvers.* Et bedre bevis for forfatterens højtudviklede rytmesans og hans stadige søgen frem mod en naturlig ordstilling gives næppe:

p. 4, min Skiebne mig er vred > -- er mig vred. p. 44, Kun ønsker Farer, hvor han glad og uforsagt / Opofre kan et Liv > Kun Farer ønsker sig, hvor glad og uforsagt / Han vove kan et Liv. p. 46, Den Magt der fælles for enhver elendig var > -- for enhver elendig fælles var. p. 47, Min Siel ved Sorger i saa mange Aar er hærdet > Saa mange Aar min Siel ved Sorger alt er hærdet. p. 47, Jeg seer mit Hierte er bestemt > Mit Hierte jeg seer er bestemt. [Ved denne omplacering bliver rytmen dog dårligere]. p. 47, Palmire -- Guder hun, som min Skiebnes sorne Fiende, / Strax > Palmire -- Guder hun, min Skiebnes sorne Fiende, / Som. p. 68, Jeg er uskyldig -- der er min Tilstaaelse > At jeg uskyldig er -- er min Tilstaaelse. p. 76, Du skielver da ey for min Hevn -- for Døden > Du da ey for min Hevn -- for Døden skielver. p. 76, Jeg leer af Piinsler > Jeg nu af Piinsler leer. p. 84, Jeg ey saa dyrt et Liv betaler > Saa dyrt jeg Livet ey betaler. p. 90, Ha -- al den Qval, Orest, jeg eene skylder dig > Orest, al denne Qval -- p. 93, Jeg seer desvær min Frygt har spaaet alt for ret > Jeg seer min Frygt har spaaet desværre alt for ret. [Rytmen dårligere]. p. 95, Du veed tillige den Belønning > Du veed Belønningen tillige. p. 104, I da mig her -- ak kun for sidste Gang tillader > For allersidste Gang I da mig her tillader. p. 27, Hvis disse Vidner os kun altid lydige følge > Hvis altid lydige os disse Vidner følge.

5. *Udskiftning af enkeltord.*

p. 4, Himlen vil endnu paa nye igjen > -- endnu som før igjen. [Tautologien paa nye = igjen undgås herved]. p. 6, Jupiter > Guderne. p. 7, Da du med Seyers Tegn behængt < Da du omringet med Triumph. [Billedet bliver mere anskueligt, mindre abstrakt]. p. 7, Og fra Valpladsen kom med dræbte Dyr omringet > Og paa Valpladsen stod -- p. 7, i Phocis Skove travet > i Phocis Skove ravet. [Atter en stigning i den billedmæssige virkning]. p. 7, for stor en Siel > for ædel Siel. p. 7, min Ven > Orest. p. 10, Kom her og skielv > Kom her og hør. [En naturligere, mindre retorisk formulering]. p. 14, til din Skam > til din Straf. p. 16, Løb, flyv Eleone! men > Løb, iil med Lysets Hast. p. 17, til at forsvare Borgerne > til Værn for Borgerne. p. 21, Palmire er i Stand > Palmire mægtig er. p. 23, Hvor ofte saae (>seer) jeg dig. p. 27, Og (> Ak) vil det straffe mig. p. 29, dens Qval tillige lærte > dens Qval paa cengang lærte. p. 53, hvis ey Blod kan blot (> skal kun) forsonde eder. p. 59, det kan han (> du) spørge om? p. 60, Himmel ah! > Store Gud! p. 77, Rasenhed > Raseri. [Glosen Rasenhed forekommer i samme tidsrum hos Rahbek, Pram, Storm, Tullin]. p. 80, Styrk hende Himmel (> O min Gud). p. 84, røre den (> en) Barbar. p. 86, En Blanding udaf Skræk, af Uroe (> Kummer) og af Smerte. p. 87, Soldater før (> Vagt bring) ham bort! / Barbar! ah hvis dit Hierte -- hvis dit grumme Hierte. p. 90, Saa sandt som

denne Dolk min Haand (> Arm) kun vil adlyde. p. 92, Da jeg din Ømhed og din Redelighed (>ømme Siæl og Redelighed) kiender. p. 93, vil du jeg skal bære dem til Straf > skal jeg da kun bære dem til Straf? p. 94, Kan sige Verden og dens (> Verdens Larm og) Troeløshed Farvel. p. 94, Naar jeg maae grusom mod mit eget Hierte stride > -- imod mig selv > -- imod min Barm > naar mod min egen Barm jeg. p. 94, Kongerne / Fortiener langt fra halv saa stor Misundelse > -- Fortiene Medynk blot og ey Misundelse. p. 94, Thronens Sorger > Thronens Byrder. p. 94, Saa holdt ey Verden > Ansaae ey Verden. p. 95, ha Gud! > ak Gud! p. 95, Blir (> Blev) alle Pligter. p. 96, Hun altid øm og blød -- endskiønt lit skrøbelig > Hun altid from og øm skiønt svag og skrøbelig. p. 96, Forlad mig, Herre! men jeg kan ey troe, der er > Forlad mig det men ney -- jeg kan ey troe, der er. p. 97, Man ey et Udyr just (> strax). p. 98, Mit Folk jo > men Folket. p. 100, Ah! hvis I hørte -- Ney > Ah! hvis I havde hørt. p. 101, o Gud! > min Gud! p. 102, Jeg føler at -- / Ah døe dog ey før jeg døer med > Jeg føler Døden snart -- / Døe ey før jeg døer med. p. 102, Hvad Stemme var det som? (> hørte jeg?) -- hvad seer jeg? du (> ak) min Fader. p. 102, Velsign' mig -- o! velsign' > Velsign' for sidste Gang. p. 103, Det bløder Phorbas! men jeg døer dog glad hos dig > Det bløder men jeg døer min Fader glad hos dig. p. 111, O Himmel! -- / Ha! > Ah store Gud! p. 111, Min Konge > Min Fader. p. 111, Og dryppende udaf et Blod, som dig anklager > Og dryppende af Blod, som dig, Tyran, anklager. p. 5, Skiebncn -- ja > Skiebncns Lov. p. 8, hvorfra (> fra hvem) Palmire kand nedstamme? p. 103, Min Fader! -- / Hvert et Ord (> Min Fader! -- / Hvert Ord) igiennemborer mig. p. 104, I dette kiere (> dyre) Navn. p. 104, (Orest:) Den Barbar -- men -- ja jeg ham forlader > (Orest:) Den Barbar. (Palmire:) min Prins, o Gud. (Orest:) jeg ham forlader. [Mærk den herved opnåede større dramatiske spænding i replikskiftet]. p. 106, Men ha! > Men ak! p. 107, for du har elsket mig > fordi du elsked mig. p. 107, End en Misdædere som dig > End et Uhyres Barn som du. [Mærk, at Fasting undviger nomina agentis på -ere, jvf. punkt 3]. p. 109, Og alle Piinsler, som har martret dette Hierte > Og hver en Pinsels Vægt, som martrer dette Hierte.

6. Større ændringer i ordforrådet.

p. 5, Hvor mange Kongers Blod I vil fornede her > -- i Dig fornyer sig. p. 5, deres Lov og eders Hermione > deres Lov og Dyd og Hermione. p. 6, (Orest:) I Guder hører mig! at hun min Throne. (Seide:) Skielv > (Orest:) Det kiereste av alt! at hun. (Seide:) O Gud o! Skielv. p. 7, Alt Prisen længe før de andre vaagnet' vandt > En ædel Priis, tilkiøbt med Saar og Ære, vandt. p. 8, I saa Fald er man Helt, saasnart man ey har Mod > Hos ham var Haardhed [Nedenfor står: Grumhed og Stivhed] Dyd og Stivhed alt hans Mod. p. 12, Ah! jeg besvær dig her > Lad mig besværges dig. p. 12, Ved alt hvad helligt er > Frels ham fra Undergang. p. 12, At redde ham -- Det er din Konge og Mycene / Du redder -- forestil ham dog min Ven! allene > Frels ham; han er din Ven, din Konge, frels Mycen / Lad Dyden i hans Bryst sig med vor Bøn foren. [Læsemåden for sidste ords vedkommende er tvivlsom]. p. 13, Ifald du ville kun > Ney hvis din Læbe blot. p. 13, Jeg gierne lyder hvad min Pligt mig vil befale > Glad lyder jeg hvad du og hvad min Pligt befale. p. 15, Og tusind Qvaler min troeløse Siel fortærer > Og tusind Qvalers Angst min piinte Siel fortærer. p. 15, Meeneder og jeg veed ey hvad for ham jeg er, > For ham jeg

glemmer alt, for ham jeg troløs er. p. 15, Men hun som frek tør troe sig værd et Scepters Ære > Men hun som troer sig værd til Konge Scepters Ære. p. 17, jeg følte strax, som svage Helte plejer > -- som Helten aldrig plejer. p. 18, Jeg ved de Skygger, som jer hellig er, besvær. > Jeg ved den helligste av Skygger jer besvær. p. 40, Hvor er jeg? > Hun elsker? p. 45, Saa dog, Madam! ifald -- at > Saa ak saa dog Madam hvis. p. 46, Kun denne Trøst, og hvis I mine Taare ærer, > Kun denne Trøst, Madam, hvis I min Graad vil ære. p. 55, End de som Døden med dens Pinsler snart foreener. > End de som Pinslerne snart med din Død foreener. p. 59, Du skulle heller, hvis det kan min Giæld betale > Du skulle, hvis det kan min Giæld mod ham betale. p. 61, Det er det Fortrin, som vort Kiøn maae dyrt betale, > Det alt vor Fortrin er, og (> men) som vi dyrt betale. p. 62, Man frygter altid naar man er ulykkelig. > Og ak hver frygter ey som er ulykkelig. p. 69, Det er kun Udyr, som Misgierninger forsvarer, > Det kun et Udyr er, som Lasterne forsvarer, > Kun de, som Lasterne begaae, dem og forsvarer. p. 70, Dyden skal da al jer Straf fortiene > Dyden blot skal eders Straf fortiene? p. 71, Bring Morderen herind! -- han skal jer Dommer være, > Hent Morderen! -- han selv ska leders Dommer være. p. 77, Hvem dør ey gerne naar man dør, som jeg for hende? > Hvem dør med Glæde ey som dør som jeg [for] hende? p. 79, Jeg større Bøn ey kan til eders Throne sende, / Hvad har jer Himmel vel, som bedre er end hende? / Hvad Vellyst har den, naar den har ey Kierlighed? > I Guder større Bøn jeg eder ey kan sende / Hvad har jer Himmel vel som bedre er end hende / Hvad større Vellyst har den vel end Kierlighed? p. 80, Mit Blod vil -- hold mig -- jeg min Qual ey overlever, > Medon! ak hvilke Øyeblik -- jeg dem ey overlever. p. 82-83, Din Troløshed -- / Ak at kun Døden kunne giemme > Min Skam og din -- / Gid Døden kunne giemm[e]. p. 83, Spørg dette Hierte om det troeløs være kan, > Spørg denne Siæl om den saa troeløs være kan. p. 85, Min Fader -- Ak ifald ey Graven alt maaskee -- > Min Fader -- ja du kom hvis Graven ey maaskee --. p. 90, Haab, Skræk og Had du i min Siæl tilsammen -- blander, > Du Haab, og Skræk, og Had, i mig til sammen blander. p. 93, At kunne hende som Mycenens Dronning see; > At kunne dette Barn i Dag som Dronning see. p. 93, Som Guderne -- Ak paa hans Sidste saa forlader, > Som Himlen ved hans Grav saa trøsteløs []. p. 95, Jeg gjør -- hvad ey maaskee en Ven, Gemal, og Fader < Jeg gjør paa eengang hvad en Ven, Gemal og Fader. p. 98, Saa ung paa Thronen -- og Rivaler til min Magt, > Jeg veed at Thronen har Rivaler til sin Magt. p. 101, Ey fleere Forsvar for din Datters Dyd begierte, > Saa stort et Forsvar ey for hendes Dyd begierte. p. 101, Jeg flyer -- kom Phorbas -- Følg os bort > Kom Phorbas -- følg os bort -- jeg []. p. 102, Du kommer her -- just naar al Verden mig forlader, > al Verden uden du mig trøsteløs forlader. p. 52, (Zephire:) Hvad har jeg giort? -- han flyer -- jeg skielver -- ah! Eleone, > (Ismene:) Holdt ulyksalige. (Zephire:) Han flyede -- ak Eleone.

7. *Større udeladelser.* Herved svækkes det præg af ordrigdom, som til tider kan være over teksten, gentagelser og variationer undgås. (Teoretisk kan man vel ikke udelukke den mulighed, at visse af strygningerne senere tænkte omarbejdet af forfatteren.)

- p. 12, Ifald han er for svag at overvinde sig,
Hvor mangen Undersaat han gjør ulykkelig,
Mycenen blødende av sine Borger-Krige,
Siig alt hvad du som Ven af ham og mig bør sige.
- p. 13, Zephire! kiereste Zephire! men end om
Du ville -- Kierlighed har fældet denne Dom,
Jeg veed hvad Magt Du har til Hierterne at røre,
Hvem veed vel hvad Orest for din Skyld ville gjøre.
- p. 16, Endskiønt Palmire er mig fremmed som Slavinde,
Som Dronning av Orest, saa er hun strax min Fiende,
Hun elskes og ey jeg -- alt nok vi strax er kiendt,
Man større Flammer har av mindre Gniste tændt.
- p. 17, I vil nok undres ved, at denne Skjønhed som,
Landflygtig og forladt fra Rhodis Grændser kom
Har til sit Forsvar faaet av Guderne den Gave,
At tvinge en Monark, at bytte med en Slave.
- p. 17-18, Undskyld min Dom Madam -- den straffer med min Vrede
Enhver som understaaer -- / Men tør Zephire bede
Sin Konge høre sig / Tal, jeg vil høre jer,
Men viid, min Siel ey kan udstaae Bebrejdelser.
- p. 33, Ifald den Lykke, som med Sceptret er forbundet
Blot arves, og ey ved Fortienester blev vundet,
Saa fældte Skiebnen i sin Vrede selv den Dom,
Som dømt eder fra det Scepter, jer tilkom.

8. Større tilføjelser.

- p. 22, (2. optog, 1. optrin, vers 3-4):
Ney min Ismene ney, alt Haab forloret er
Hans Grav mit Alter blev -- jeg seer ham aldrig meer.

Konklusion. Som materialesamlingen viser, er Fastings egenhændige rettelser og forbedringer af så stort et omfang og stedvis så radikale, at denne tekst har krav på -- som den sidste redaktion fra forfatterens hånd -- at blive betragtet som hovedteksten. Følgelig burde den da have været optrykt som sådan i »Samlede Skrifter«. Der gives intet forsvar for ikke at genoptrykke den både formelt og indholdsmæssigt bedste tekst. Det er på hovedteksten -- ikke på et eventuelt noteapparat, det væsentlige, det kunstneriske helhedsindtryk, hviler.

Måtte denne udgave -- og i tilknytning hertil denne undersøgelse -- være det første skridt frem mod en nyvurdering af »Hermione«, der i litteraturhistorien har fået så hård en dom både for sin komposition og sin stil.

Det her offentliggjorte stof kaster nyt lys ind over det sidstnævnte. Det viser Fasting som en bevidst arbejdsende og forfinet formkunstner.

Bent Søndergaard.

NOTER

1. Arne Hannevik: »Claus Fasting – Literat og Kritiker«, Edda 1963, p. 161–79. Bredo B. Frøen: »La Société littéraire – —« [1962]. – 2. »Claus Fasting Samlede Skrifter«, bd. 1, 1963, udgivet af Det Norske Språk- og Litteraturselskap ved Sverre Flugsrud. – 3. »Norskhet i sproget hos Claus Fasting«, Maal og Minne, 1921, p. 99–110. – 4. Ms. 544, jvf. Francis Bull: »Manuskripter av Claus Fasting«, Edda, 1915, p. 166–68. – 5. Fastings bibliotek, nr. 133. – 6. Kommentaren vil indskrænke sig til et minimum. Generelt skal to oplysninger forudskikkes: 1. Med hensyn til stort begyndelsesbogstav er der tilstræbt normalisering. 2. Af pladshensyn er et citat normalt kun anført i én kategori, selv om det kan tjene som bevis i flere. – 7. Ovennævnte undersøgelse, p. 108. – 8. Ovennævnte undersøgelse, p. 107.

NOGLE BEMÆRKNINGER OG ET SVAR VEDR. JØRGEN BREITENSTEINS AFHANDLING OM JOHANNES JØRGENSEN OG ITALIENSK KULTUR

Den Baggrund Jørgen Breitenstein – i Artiklen i Danske Studier 1960 – har valgt at se Johannes Jørgensen mod, er »den italienske Kultur«. Opgaven er uendelig interessant men kræver, at denne Baggrund belyses klart, saa Konturerne af J. J.'s Personlighed træder tydeligt frem derimod. Sker det ikke, er Baggrundens Belysning usikker, kan Resultatet kun blive Forfladigelse.

Det, som slaar lige med det samme, naar Konfronteringen J. J. – italiensk Kultur forsøges, er alt det, han kunde tillade sig at ignorere. Ikke blot paa Omraader, der laa hans eget Felt fjærnt men paa selve dette Felt: den katolske, italienske Litteratur.

Der er her to Grundpiller: Dante og Manzoni. Den sidste ignorerede han lige saa totalt, som han er ignoreret i Danmark. Det kan med Bestemthed siges, at han hverken kendte »Promessi Sposi« eller »Osservazioni sulla Morale Cattolica«. Men hele det intellektuelle, katolske Italien, og iøvrigt ikke blot det katolske, er gennemtrængt af Manzoni, som det er gennemtrængt af »La Divina Commedia«. Gennem sin Gaaen uden om Manzoni havde J. J. berøvet sig selv Kontaktmuligheder og Forudsætninger paa en hel Række aldeles væsentlige Punkter.

Denne Situation, som er iøjnespringende set fra italiensk Side, trængte

i allerhøjeste Grad til at blive belyst fra dansk, hvad endnu aldrig er sket. At tale om »Manzoni og en Række samtidige katolske, lombardiske Forfattere« ganske en passant, saaledes som J. B. gør, og som om Manzoni kun var een blandt mange andre i Rækken, er komplet vildledende for et dansk Publikum, der ikke har Forudsætninger for at opfatte Situationen.

Først naar Baggrunden, den italienske Kultur, faar det Lys den skal have, kan denne forbløffende Lakune hos J. J. konstateres. Den viser os noget vigtigt, nemlig at J. J. aldrig beskæftigede sig med det, der ikke var frugtbart for ham, hvor betydeligt det end var, og først naar dette er slaaet fast, kan vi gaa over til næste Punkt paa Dagsordnen.

J. J. havde ikke læst »La Divina Commedia«. Tilstaaelsen faldt uforbeholdent paa et direkte Spørgsmaal fra min Side. Det, han kendte af Komediens, var relativt meget lidt. Det var løsrevne Steder, han kunde bruge til Understregning af sin egen Text. Han studerede den ikke for dens egen Skyld. Det er aldeles nøjagtigt at sige, at han lod »La Divina Commedia« ligge.

Naar han i et Privatbrev, citeret af J. B., udtaler, at Dante knap nok kan kaldes en Kristen, saa betyder det jo i J. J.'s Sprog, at Dantes Digtning og Tankeverden er ham fjærn og fremmed. — Det, der inspirerer ham, er altsaa ikke denne Digtning i sig selv og den Tankebygning, den indeholder; det er Dante-skikkelsen. Det er Dante som den Landflygtige, den fra Familien adskilte, som den der lever i Længsel efter et Sted, hvortil han aldrig mere kan komme tilbage, Dante som den hvileløse, der higer mod den tabte Ungdomselskede. Alt, hvad der samler sig *herom*, kan J. J. bruge, og heraf opstaar »Dantestemninger«. — Naar J. B. her taler om J. J.'s Laan fra Dante, som han smelter sammen med sin egen lyriske Stil, saa burde det have været tydeligt understreget, at disse Laan alle samler sig om Dante-skikkelsen og nøje lader sig omskrive af denne.

Inspirationen til det fjerde og sidste af Digtene er, som J. B. meddeler, opstaaet helt uden om Dante gennem et præraffaelitisk Billede af Beatrice med dets Underskrift af en Verslinje fra Dante. Men hvor karakteristisk for Situationen, at Formidleren mellem J. J. og Dantes Vers er en præraffaelitisk Maler! J. B. synes ikke at se hvilket Fingerpeg der ligger heri. Det er desuden ikke nok at fremhæve, som han gør, at Beatrices Slutningsreplik, som var Underskriften paa hint Billede og er et (ukorrekt) Citat fra Skærsilden 30. Sang, hos J. J. er anbragt »i en helt ny Sammenhæng«. Det maa kraftigt pointeres, at intet i dette det kulminerende af Samlingens Digte har det mindste at gøre med Dante, hverken i Stemning, Mening, Inspiration eller Ord. Thi ikke engang Beatrices omtalte Slutningsreplik er fra Komediens. Den er nemlig galt citeret paa det præraffaelitiske Billede, der gav Stødet til Digtet. Paa Billedet læste J. J. »Guardami ben . . .«, men »La Divina Commedia« har »Guardaci ben . . .«, hvilket ikke vil sige »Se paa mig . . .« men »Se herhen!« — Det var godt, at J. J. ikke gik Texten nærmere paa Klingens, for saa var vi blevet et

dejligt Digt fattigere, men det er temmelig utilfredsstillende, at J. B. forbigaar alt dette.

»Stemmingsforskellen« kan bedst maales gennem en af Beatrices *autentiske* Replikker under det paradisiske Møde med Dante i Skærsildens 30. Sang. Hun siger nemlig til ham: »Op med Skægget!« (»Alza la barba«) ☺: »Staa ikke der og flæb!« – Det virker som et Stenkast, der splintrer en Rude, sammenholdt med det Møde, J. J. digter om. Og en saa voldsom Kontrast maa frem i Lyset, ikke forflygtiges. For hvad lærer vi saa om Forholdet J. J.–Dante?

At J. J. ikke holdt af at blive mindet om Kontrasten er noget andet. Det var som et Forsøg paa at forstyrre hans Inspirations Vej. Men denne er i Virkeligheden ganske klar og logisk. Der er god Sammenhæng i Billedet.

J. B. har ikke fundet frem til denne Sammenhæng. Han ligger begravet under sin Citathob, hvorfra kun Almindeligheder opstiger: »Giver alle Enkelthederne tilsammen ikke en smuk Prøve paa den Inspiration og de Tanker, den ene store Digter kan skænke den anden?«

Hvad middelalderlig Digtning skulde indeholde for at inspirere J. J., ser vi hos Jacopone. Jacopone ramte, igennem selve sin Digtning, det Allerinderste, det mest Modtagelige hos J. J. – Jacopone væltede ham ganske simpelt over Ende gennem sine Vers om Kristi blodige Aasyn, om Maria og Korsfæstelsen, om Fattigdommen og om Ydmygheden. Og i to dejlige Gendigtninger »O Sjæl, som er velsignet« og »Lovsang til Fattigdommen« har J. J. gydt den gamle Franciskaners Poesi over i moderne Dansk, saa den staar støbt for al Fremtid i vort Sprog.

Her ser vi »en smuk Prøve paa«, hvad den ene store Digter kan give den anden, her vælder Følelsen frem hos den danske Digter fra samme Kildespring som hos den middelalderlige, italienske. Hans Poesi flyder i samme Leje, mellem de samme Bredder, med samme Dybde og med samme Lidenskab. Forbløffet og betaget maa man overvære dette Skuespil. Ikke med nogen anden italiensk Digter, heller ikke med Pascoli (som han godt kunde kritisere), er hans Aandsslægtskab saa umiddelbart og saa intimt.

Stiller vi nu Forholdet J. J.–Jacopone op mod Forholdet J. J.–Dante, saa faar vi Besked om hans Inspirations Veje. Saa har vi et yderligere Exempel paa, hvordan Franciskanismen hos ham dominerede alt, fordi den for ham var digterisk Inspiration. Og *dette* er J. J. og italiensk Kultur.

J. B. end ikke nævner Jacopone.

Hvis vi nu gaar over til andre Omraader, som ligger uden for J. J.'s »Felt« og følger J. B. i hans Omtale af J. J.'s Forhold til italiensk Kunst, saa er det her lige saa nødvendigt at trække Linjerne klart op.

J. J. kunde *ikke* opleve kunstnerisk. Han havde intet Kriterium for at skelne mellem det Dilettantiske i Kunsten og dets Modsætning. Dette ubestridelige Faktum tager Grunden bort under alt, hvad han, aldrig andet end en passant, har skrevet om Kunst. Det er kun andenhaands og

kan aldrig blive andet, og alle de Citater, J. B. fremfører, beviser dette eklatant. Dette vidste J. J. ogsaa udmærket godt selv, ingen kendte *bedre* sine Begrænsninger end han.

Det er derfor Synd at stille ham op som noget i Retning af en Kunst-kender eller en Kunstkritiker. Han kan skrive historisk-intellektuelt om Kunst. Han kender f. Ex. nøje Freskerne i San Francesco i Assisi, bedst maaske de mindst kendte: Scenerne af det nye og det gamle Testamente i Overkirken oven over Fransfreskerne af Giotto. Han kan endda her korrigere »la Guida del Touring«, som det ses af hans Randbemærkninger i denne Bog. Men dette har intet med Kunstkritik eller Kunstforstand at gøre, fordi det ikke bygger og ikke *kan* bygge paa nogen kunstnerisk Oplevelse. Han kunde opleve Kunst *digterisk*, naturligvis, men dør er et hvilket som helst Kunstværk Midlet til Oplevelse, ogsaa det kunstnerisk underlødige.

Dette var, hvad burde være klarlagt. Den myreflittige Ophobning af Citater er en endeløs Vandren omkring i Krinkelkroge, hvor Digterens Aand aldrig har opholdt sig.

Meget var der endnu at indvende af Væsentligt, som det vil føre for vidt at komme ind paa, f. Ex. J. B.'s Behandling af J. J.'s Forhold til Franciskanismen. Jeg vil blot til Slut pege paa nogle ganske konkrete Mangler. – J. B. tyder en Randbemærkning af J. J. galt, saa den ingen Mening giver. Han skriver S. 56, idet han citerer, saaledes »Ed è lo *utile* di Papini stesso«. J. J. har imidlertid skrevet »Ed è lo *stile* di Papini stesso«. S. 58 tales der tre Gange om »Sienas aabne Hjærte« eller om »de aabne Hjærter«, som Siena taler til. Men hvorfor? Fordi der over Sienas Porta Camollia staar »Cor magis tibi Sena pandit« ∴ »Siena aabner sit Hjærte for dig endnu mere (end sin Byport)«. Og hvorfor kaldes Giotto to Gange »Sjælens Maler«? Fordi et kendt Citat fra D'Annunzio lyder saaledes »Giotto che le anime disegna«. Intet af alt dette er forklaret. Endvidere (og vigtigere): Fogazzaro's Bog *il Santo*, nævnt S. 53, blev sat paa Index af Pius X, fordi inficeret af Modernisme, den kætterske Bevægelse, der satte Sindene saa stærkt i Oprør i de katolske Lande op under første Verdenskrig. J. J.'s Sympati for Bogen og for Forfatteren aabner altsaa Perspektiver, som J. B. intet fortæller om. – Endelig har Gengivelsen af og Oversættelser fra italiensk saa mange Unøjagtigheder og Usikkerheder, at det vil kræve alt for megen Plads at gaa dem igennem.

Det samlede Resultat af J. B.'s Afhandling bliver da dette, at man ender med at spørge sig selv, om ikke J. B.'s Bekendtskab med italiensk Kultur er ret nyt, saa nyt at en Opgave af denne Art ganske overstiger hans Kræfter. Men hvad værre er: J. J. og italiensk Kultur kræver en Digters og en Kunstners Sind for at blive forstaaet. Flid alene kan aldrig føre dertil. – Jo mere man læser J. B., jo længere kommer man bort fra J. J.

Mogens Kai Nørregaard.

I anledning af Mogens Kai Nørregaards opsats om Johs. Jørgensen ønsker jeg at bemærke følgende:

1. M. K. N. har ret i, at det var Dantes egen personlighed og skæbne, der interesserede J. J. mest. Men det fremgår også med fuldstændig klarhed af min afhandling. At J. J. ikke skulle have læst *Den guddommelige Komædie*, anfægter ikke min fremstilling. Litteraturhistorien kender eksempler nok på, at en digter lader sig inspirere af en bog, som han ikke har læst fra ende til anden.

2. For mig var det overflødigt at omtale den italiensk-katolske synsmåde, hvorefter Dante og Manzoni er den italienske litteraturs grundpiller. Der var ingen grund til at vente, at den skulle have haft nogen betydning for J. J.; han opfattede italiensk litteratur fra et personligt, katolsk præg, men ikke ensidigt katolsk synspunkt; derfor er det naturligt, at hos ham andre forfattere træder i forgrunden.

3. Jeg har ikke opstillet J. J. som noget i retning af en kunstkender eller kunstkritiker. Det er rigtigt, at han ikke havde nogen teknisk forstand på billedkunst, men det er uberettiget at kaste vrage på hans mere subjektive, digteriske opfattelse. Af tre grunde medtog jeg dette afsnit: fordi det belyser J. J.s almindelige udvikling henimod større tolerance og en mere alsidig smag; fordi det viser sammenhængen i hans ideer om Italien; fordi jeg tror, at den tidlige italienske malerkunst havde betydning for ham som helgenbiograf.

Trods den skarpe kritik benytter jeg gerne lejligheden til påny at takke M. K. N. for den interesse, han har vist min afhandling.

Jørgen Breitenstein.

NATBRED (HOS SOPHUS CLAUSSEN)

Sophus Claussens »Pilefløjter« 1899 (2. udgave 1929) har denne mottostrofe på titelbladet:

Over mit Hoved
 slaar Tungsindets Fugl,
 dens natbrede Vinger
 beskygger min Sjæl,
 naar jeg tænker paa,
 hun var ung og fin
 med et Blik, der beruste
 som nygæret Vin.

Jeg ved ikke hvornår denne strofe er skrevet, om den er ældre end 1899 eller samtidig med udgivelsen. Strofen kommer igen i »Heroica« 1925; her er den første strofe i digtet »Ung Glorie« (p. 152 f.). Hvornår dette digt er skrevet ved jeg ikke. Ernst Frandsen oplyser intet om det i sit store værk om Sophus Claussen (1950). Digtet er ikke taget med i »Udvalgte Digte«

(1952). Mon ikke vi har et ungdomsdigt for os? Diktion og indhold stemmer særdeles godt med en række ungdomsdigte i »Pilefløjter«, »Danske Vers« 1912 og »Fabler« 1917;¹ men vi kan selvfølgelig have et yngre digt som er skrevet i Sophus Claussens ældre stil.

Udtrykket »natbrede Vinger« er originalt. Sammensætningen *natbred* er vist ikke brugt andre steder i dansk litteratur. Den er sikkert skabt af Sophus Claussen. Den er ikke medtaget i »Ordbog over det danske sprog« (i det følgende forkortet ODS). Jeg tror at man forgæves vil lede efter et udtryk som: *den brede nat*, hvorimod vi kan finde: *den store nat*. Jeg minder om Ingemanns aftensang: Den store stille Nat gaaer frem. Det er ikke usædvanligt at digtere bruger *stor* og *nat*.²

Det ejendommelige *natbred* synes dannet over »Natten breder sine Vinger« i Adolph Reckes – i sin tid kendte – sang »Paa Dampskibet«: Natten breder sine Vinger, / Stjerner mylre paa Himmelen frem (i »Viser« 1868 p. 102), der citeres i ODS under II. *brede* (II (1922), 1131).³ Johannes Jørgensen har i digtet »Sommernat« fra 1886 – der må formodes at være ældre end Sophus Claussens mottostrofe –: Nattens brede, blegblaa Vinger ligge søvntungt over Staden (»Vers« (1887) p. 47, »Lyrik« (1904) p. 17 og »Udvalgte Digte« (1944) p. 24). Hertil svarer i digtet »Døden« (i »Vers«) det ualmindelige udtryk: Nattens havbrede Ro (p. 57). Sammensætningen *havbred* (adjektiv) er ikke indregistreret i ODS. Det er ikke usandsynligt at Sophus Claussens »natbrede Vinger« har en forudsætning i Johannes Jørgensens »Nattens brede, blegblaa Vinger«.

Oehlsenschläger har i »Correggio« (1811) i femte handling:

Hvor skøn dog Aften er; hvor frisk og kølig!
Den vifter mig med sine brede Vinger;
Og styrker mig. I Østen falder Regn.⁴

I »Transfigurationen« i »Aarets Evangelium« (i »Samlede Digte« II, 1823) – ikke i »Jesu Christi gientagne Liv i den aarlige Natur« i »Poetiske Skrifter« 1805 – hedder det: Her alt Skyggen længe dækker / Dalen med sin Vinge bred.

Fra norsk litteratur skal anføres et par eksempler der hører hjemme i denne sammenhæng: *nat*, *bred* og *vinge*. Henrik Ibsen har i »Catilina« (1850): og sin brede Vinge sænker i min Barm en Nat. Dette sted citeres ikke i ordbogen til Henrik Ibsens »Samlede verker« (1957), ved Ragnvald Iversen (under *bred*, *nat* eller *vinge*). Derimod citeres, under *vinge*, digtet »Dødningeballet«: Hen over den Kirkegaard øde / Har Natten sin Vinge udbredt (se XIV (1937) p. 48). Olav Aukrust har i sit digt »Natt som stillast« i »Himmelvarden« 1916: Alt er tagna. Ned kjem natt / på breide, svarte vengjer.⁶ Disse verslinier kommenteres således af Bjarte Birkeland: »Diktaren trår mot sol og dag. For nattens tider kan mørkret vera »ladd med rædsle« som ofte openberrar seg i fugleskepnad. Men angestfuglen frå ukjende heimar har sitt motstykkje i fugleflokken brått dalande i nysnøen som ein blid og varm helsing ovanfrå i vintermørke og kulde«.⁷ I og for sig

er der ikke knyttet nogen angst-stemning til ordene »natt/på breide, svarte vengjer«. Billedet af natten som en fugl er klassisk (herom i det følgende). De to linier må ses på baggrund af hele digtet og Olav Aukrusts syn på den mørke nat. Jeg citerer første strofe der bringer en bedre forståelse af Bjarte Birkelands kommentar:

Soli fjella, glein og glatt,
 fjell står att og stengjer.
 Alt er tagna. Ned kjem natt
 på breide, svarte vengjer,
 då vaknar dulde strengjer.
 Og Sátan kjem med all sin her
 og Himmelørn og Herrens vér,
 og angest-orm
 og eld og storm.
 og løgen stri'r som villast,
 og det er natt som stillast.

ODS XXVII (1954), 66 anfører adjektivet *vingebred*: i. br. (med tre eksempler). Fra Grundtvigs »Krønike-Riim« (1829) citeres: Mid-Nat ruged saa vinge-bred (p. 2). Vi kan altså konstatere at vi i en række eksempler har *nat*, *vinge* og *bred* kædet sammen; men Sophus Claussens *natbred* synes at stå helt isoleret.

I det følgende skal jeg give en række eksempler på *nat* og *vinge(r)* forbundet med hinanden. ODS citerer under *nat* (XIV (1933), 904): »Den mørke fæle Nat med sine sorte Vinger« fra Holbergs »Peder Paars«. Det samme citat bringes under *vinge* (XXVII (1954), 54). Fra Johan Ludvig Heiberg citeres (smst. sp. 56): Nu tabte Dagen sit sidste Skjær: / Og Natten løfter sin Vinge (»Poetiske Skrifter« X (1862) p. 334). Citatet er fra »Nøddeknækkerne« (1845). I modsætning hertil har vi Holger Drachmanns kendte digt »Improvisation om Bord« (i »Dæmpede Melodier« 1875): Men endnu spreder Sommernattens Skær / Ud over Sø og Land de lyse Vinger. Versene citeres i ODS under *sommernat* (XX (1941), 1456), men ikke under *sprede*. Oehlenschläger har i »Freidigt Sommerliv« (i »Langelands-Reise« i »Poetiske Skrifter« 1805):

Hvor Natten hisset sortindsløret sidder!
 Og lytter taus til Nattergalens Qvidder;
 To Børn hun breder sine Vinger over,
 Eet lader som det sov, det Andet sover.

ODS citerer de to første vers under *nat* (XIV, 914). Oehlenschläger har i »Oluf kommer til Havfruen« (anden strofe) i »Helge« (1814):

Saa hæved hun sin Arm i Hast –
 Da holdt en useet Finger
 Det skarpe Jern i Luften fast,
 Stærkt sused Nattens Vinger.

(Se f. eks. Oehlenschläger »Poetiske Skrifter«, udg. af H. Topsøe-Jensen, V (1930) p. 84).

Fr. Paludan-Müller har i »Amor og Psyche« (1834):

Saa staaer jeg atter i mit stille Slot,
Hvor med de sænkede, de sorte Vinger
Den tause Nat er ind ad Døren traadt⁸.

I »Tithon« er der to eksempler på *nat* og *vinge*: Og hvorfor hader du den stille Nat? – /See hvor med tunge Vinger der hun flyver – Ind under Nattens Vinger han er flygtet⁹.

Nis Petersen har i digtet »Skumring«: to alene i en verden under nattens sorte vinger (i »Stynede Popler« (1943) p. 142 og mindeudgaven af Nis Petersens skrifter VIII (1962) p. 293). Tove Ditlevsen har i sit digt »Regn« (i »Lille Verden« 1942) dette vers (som slutter digtet): Natten har vældige Vinger (se »Digte i udvalg« (1964) p. 70).

Hos Erik Axel Karlfeldt har jeg fundet *nat* og *vinge* forbundet to gange i hans »Oration till skalden och kompaner« fra 1930: ... att sova under nattens svarta vingar – gå nu till vila under nattens goda, svarta vingar! (se »Tankar och tal« (1932) p. 30 og 39). Karlfeldts »nattens goda, svarta vingar« står i afgjort modsætning til Olav Aukrusts »natt/på breide, svarte vengjer« efter Bjarte Birkelands analyse.

I den græske kunst bliver natten altid fremstillet med vinger¹⁰. Euripides har i »Orestes« (vers 174 ff. i C. P. Christensens oversættelse 1875):

Høje, ærværdige Nat,
Du som med kvægsom Søvn dulmer al Jordens Nød,
Hæv dig fra Mørkets Hjem, paa let Vinge svæv
Hid til Agamemnons Bolig!

Karlfeldts nat svarer hertil: den kvægende, gode nat som bringer hvile; her er ingen angst og ikke besøg af Satan som hos Aukrust.

I denne forbindelse er der grund til at nævne Thorvaldsens berømte relief »Natten« fra 1815, der muligvis er inspireret af Oehlenschlägers strofe i »Freidigt Sommerliv«¹¹.

Harry Andersen.

NOTER

1. »Rejseminder« fra 1887 (»Pilefløjter«) har *smægte* (De smægger saa sødt, saa hjærtebeklemt/mod Solskin og luftblaa Dage), »Ung Glorie«: sødt smægtende Tag. »Siesta« fra 1888 eller 1889 (»Danske Vers« 1912) har: naar Blikket ej beruser (sml. strofe i »Ung Glorie«). »Erindring« fra 1888 eller 1889 (»Danske Vers«) har: Jeg husker hendes blege Smil/og hendes Hænders myge Tag,/hvor ensomt og hvor stolt hun gik/paa vor Berusning første Dag (sml. strofe 1 i »Ung Glorie« og »sødt smægtende Tag« i strofe 3). »Ung Glorie« har videre

tilknytning til ungdomsdigte som »I Hi« fra 1884 (»Fabler« 1917), »Balaften« fra 1888, »Solskinsviser« fra 1888, »I en Frugthave« fra 1888, »Tagdryp« fra 1888 eller 1889, »Romance« fra 1890, »Novelle« fra 1890 (alle i »Pilefløjter«). »Anadyomene« fra 1890 (»Danske Vers«). Desuden nævner jeg »Den unge Pige i Sommerregnen« i fortællingen »Kitty« 1895 (2. udgave 1912), der er optrykt i udvalget »Eroter og Fauner« 1910 (men ikke i »Udvalgte Digte« 1952) og »I Vaaren« fra 1898 (»Fabler«). – 2. Eksempler er anført i mit arbejde »Ludvig Holstein i den litterære tradition« (Københavns universitets festskrift 1963) p. 125 og 147 (note 80). – 3. Digtet er taget med i »Den danske Lyrik 1800–1870«, ved F. J. Billeskov Jansen, 2. halvbind (1961) p. 241. – 4. Se f. eks. »Poetiske Skrifter« III (1896) p. 225. – 5. Se Henrik Ibsen »Samlede verker« I (1928) p. 93 (3. akt). – 6. Se »Dikt i samling« I (3. utg., 1943) p. 71. – 7. Se hans prøveforelæsning for den filosofiske doktorgrad »Kosmiske førestellinger hos Olav Aukrust, Olav Nygard og Olaf Bull« (i »Edda«, 1963 p. 254 f.). – 8. Se f. eks. »Poetiske Skrifter i Udvalg« II (1901) p. 56. – 9. Smst. p. 232 og 319. – 10. Se artiklen *Nyx* i »Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie«, hrsg. von W. H. Roscher III, 1 (1897/1909) sp. 569 ff. (se specielt sp. 575 f.) og Pauly-Wissowa »Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft« XVII, 2 (1937), 1663 ff.: artiklen *Nyx*. I Grimms ordbog citeres: Die Nacht schwang ihre feuchten Flügel (VII (1889), 152). – 11. Se Erik Moltesen »Thorvaldsens Museum« (1927) p. 35 (med citat fra Oehlenschläger) og 314 ff. (til det sidste sted henviser ODS under *nat* XIV (1933), 904). *Korrekturnote* (november 1964). I Anne Marie Lind Børups digtsamling »Fra Vang og Veje« (1964) har jeg fundet verset: Naar Natten breder ud sin mørke Vinge. Det viser hvor stærk traditionen er.

Anmeldelser

The Place-Names of the West Riding of Yorkshire. By A. H. Smith. Parts I–VIII, English Place-Name Society Volumes XXX–XXXVII, 1961–1963.

The eighth and final volume of Professor Smith's »The Place-Names of the West Riding of Yorkshire« appeared in 1963 and, with the completion of this impressive survey of the place-names in one of the Danelaw counties, it seems fitting to pay tribute to the valuable contribution which the volumes published by the English Place-Name Society since its foundation forty years ago have made to onomastic studies in Scandinavia. Scholars here in Denmark have reason to be particularly grateful for the illumination which they have shed on the settlement of the Danelaw and the preservation of various Danish place-name elements and personal names. The volumes covering the three Ridings of Yorkshire, Nottinghamshire, Northamptonshire, Derbyshire, Bedfordshire, Huntingdonshire and Cambridgeshire have already appeared. It is to be hoped that the remaining Danelaw counties of Lincolnshire, Leicestershire and East Anglia will follow in the not-too-distant future but in the meantime there is a wealth of material already at our disposal. Some idea of its nature and extent can perhaps be gathered from a brief examination of the volumes dealing with the West Riding of Yorkshire.

Professor Smith's introduction is comprehensive, treating geographical and geological features as well as the political and social history of the area. After a discussion of British and Old English elements in the place-names he turns his attention to the Scandinavian element and the Vikings themselves. He gives a summary of the information that can be gained about the Scandinavian invaders from the Anglo-Saxon Chronicle and other early sources and then shows how these facts are substantiated and added to by the place-name evidence. Scandinavian influence is not as marked in the West Riding as in the two other Ridings and within the Riding itself the concentration of Scandinavian elements varies greatly, being strongest in Ewcross wapentake in the extreme north-west, where 65 % of the major names are Scandinavian, and weakest in Upper Strafforth and Staincross in the south and Morley and Skyrack in the west and centre. The oldest Scandinavian names, in the same way as the oldest English ones, are rarely found in the marshland areas of the south-east or above 800 feet in the hill country of the west. The infrequency of names in Morley wapentake suggests that this area, which was a heavily wooded or moorland region, was still undeveloped in Viking times, while areas such as Malham Moor and the south side of Upper Calderdale, neglected by the English, would seem to have been first occupied and settled by Scandinavians.

Before attempting to assess the Scandinavian settlement of the West Riding as a whole and the relative part played in it by Danes and Norwegians, Professor Smith discusses two factors which complicate the procedure. The first of these is the formation of hybrid compounds. The comparatively late dates at which the majority of place names are first recorded makes it likely that several of these hybrids are the creation not of Viking settlers but of English men of a later period using the mixed Anglo-Scandinavian vocabulary of Middle English. Elements such as *bý* and *þorp*, for example, continued in use well into Middle English times. It should be noted, however, that hybrids of this kind are recorded already in Old English (e. g. *Hrodlafes holme* 959). Another kind of hybrid is represented in the west of Barkston Ash wapentake, namely a group of early compounds of Old English *tūn* with Scandinavian personal names. It would seem that these names denote established Anglian villages whose former names were adjusted after the Danish settlement to incorporate the names of the new Viking owners.

The second complicating factor in the assessment of the Scandinavian elements is the substitution of Scandinavian words or forms for original English ones, as in Beckwith (V 116), which occurs as *Becwudu* c. 1030 but *Becvi* in 1086, or the initial *Sk-* in Skipton (VI 71) and Skibeden (VI 73) which has been substituted for [j] (Old English *sc-*) on the analogy of such pairs as *skirr/scir*, although Old English *scip* »sheep« has no Scandinavian cognate.

It is impossible to determine with certainty whether the majority of the Scandinavian names in the West Riding were originally Danish or Norwegian but the predominance of particularly Danish characteristics such as *bōth*, *brink*, *hulm*, *þorp*, *klint* and personal names like *Duve*, *Foli*, *Frithi* etc. in some areas and of distinctively Norwegian elements such as *gil*, *skáli*, *brekka*, *slakki* and Norwegian-Irish elements such as *cragge*, *cross*, *erg* and *kapall* in others leads Professor Smith to the following conclusions. There are two major areas of Danish settlement, one in the lower Don valley (Lower Strafforth and Osgoldcross wapentakes) and the other in the neighbourhood of York (Barkston Ash, Ainsty and the east of Claro wapentakes) and Danish linguistic influence spreads westward from them. The Norwegian settlements occurred chiefly on the south side of Upper Calderdale (Morley wapentake), in Upper Nidderdale (the west of Claro wapentake) and in Craven, and developed in intensity as the Lancashire and Westmoreland borders are reached in west Staincliffe and Ewcross. This is generally in accordance with the facts of Danelaw history in Yorkshire and supplements the little that was previously known about the Norwegians here. Professor Smith poses the question as to whether the Danes in the lower Don valley belonged to Halfdene's settlement of Northumbria in 876 or to Guthrum's settlement of the East Midlands in 877.

He also touches on the state of the Scandinavian language in the West Riding and concludes from the richness of the vocabulary and the scarcity

of preserved Scandinavian inflexions and traces of Scandinavian grammatical structure that the Vikings, while retaining many elements of their vocabulary and features of their pronunciation (cf. [sk] for [ʃ]), soon adopted Old English as their basic language. This suggests an early integration of the two peoples in the West Riding. It is to be noted, however, that a connexion was maintained with the Scandinavian languages in their later stages, for whereas the original *a* in such words as *hǫfuð* is usually preserved when the element occurs in place-names in England (e. g. *Mekesburchabeth* 1270), a few place-names in the north-west of the Riding have the later form showing *u*-mutation (e. g. *Cnellighoved* 1210).

A list of elements in the place-names and field-names of the West Riding is included in part VII. Of particular interest are some of the Scandinavian elements which are found here for the first time. These include *leiðhólf* »track bridge« in *Laitholf* 12th century (VI 96), *meisingr* »titmouse« in *Masingill* (*Maisingile* c. 1200 VI 250) and *plógsveinn* »ploughman« in *Ploxsuaynlandis* 1240.

The common Danish place-name element *þorp* »secondary settlement« occurs frequently and Professor Smith has an interesting note on its distribution and history. It is commonest in the regions around important centres such as in the neighbourhood of Doncaster and in the Don valley, around Rotherham and Sheffield, near Wakefield, Leeds and York and in the lower Nidd valley. The period of its most active use would seem to have ended in the thirteenth century but because it was used so much in the early Middle English period as a term for new and secondary settlements it cannot be regarded as giving a precise indication of the extent of Scandinavian occupation in the Viking period.

A couple of place-name pairs, *Grimestorp* 1297 and *Grimeshou* 1086 (I 210) and *Hagendeby* 1086 and *Hagandehou* 12th century (IV 239), represent the homestead and burial-places of the vikings Grímr and Hǫggvandi and point to a continuation of heathen customs amongst the Danish settlers. There are many other instances of *haugr* with Scandinavian personal names.

Two place-name elements are of interest in that they reveal something of the way in which the Scandinavian settlers must have organised their life. The element quoted by Smith as Old Norse *afnám* is found, for example, in *Haynholme* (*Havenham* 12th century, *le Avenham* 1318, VI 67), *Ornhams Hall* (*Auenham* 1388, V 80) and the field-names *Avenames* 13th century, *Lavenum* 1252, *Ovenames* 13th century and *Hegehavenames* 1200; *avenam* is defined (Guisbrough Cartulary ii 442, Whitby Cartulary ii 440) as »land taken up from or out of a larger tract unappropriated and unenclosed«, that is, »a plot of land newly taken into use from undeveloped land«. The word is not preserved in this sense in Old West Scandinavian or Old Danish but Södervall's »Ordbok öfver Svenska Medeltids-Språket« records the word in both its primary sense »undantag; genom jords afsöndring vållad minskning (i jordegendom)« and the transferred sense »afsöndrad jord-

stykke«. This latter meaning is illustrated by a quotation from 1447 from Vadstena Klosters Jordebok, »i sama haghaby haffwer clostridh i andro gerdheno 9 affnaam ok i andro gärdheno 7 affnaapm; thässin affnaam göra ½ attungh«. It is likely that the word was also used in this sense in Denmark and/or Norway, although there is no written record of such usage from these lands.

The element quoted by Professor Smith as Old Norse *býjar-lög* »village community, township« is found as an affix to several place-names in Upper Strafforth wapentake, an area where the Scandinavian influence is predominantly Danish. The names in question are: – Brampton Bierlow I 106 (-*birlagh* 1307), Hoover I 107 (-*Bierley* 1697), Greasbrough I 181 (-*byrelaghte* 1487), Brightside I 209 (-*Byerlawe* 1559), Bradfield I 221 (-*bierley* 1539), Ecclesall Bierlow I 192 (-*ye Byerlow of-* 1587), Westnall (lost) I 229 (-*Byreley, -lawe* 1495), West Melton I 114 (-*Birely* 1696). The large township of Bradfield was formerly divided into four bierlows, as was the parish of Dalton in Lancashire. An examination of the files of Den Arnamagnæanske Kommissions Ordbog has revealed a single instance of *bæjarlög* »bylov« in the phrase *eptir bæjarlögum* (Kong Magnus Haakonsens Bylov in »Glossarium til Norges Gamle Love indtil 1387« Christiania 1895). This phrase is to be translated »according to the law of the township« but the phrase *i bæjarmanna lögum* is found frequently applying not only to the law but, by transference, to the district where it was valid (op. cit. s. v. *bæjarmaðr*). The word *býjarlög* is not found in its transferred sense in Danish sources but the supplement to Södervall's »Ordbok öfver Svenska Medeltids-Språket« records one instance from 1443 where *bya lagh* = »byalag, by«. The word was adopted into English, where it is first found in the thirteenth century with the meaning »the local custom or law of a township, whereby minor disputes were settled without going to the law courts«. Professor Smith notes that the word occurs in this sense independently in the West Riding. In 1297 in Alverthorpe near Wakefield a defendant pleaded he was distraining for a debt due to him by the judgment of the whole of the *Byrrelaghe*. It occurs in 1257 in the Coucher Book of Furness, Lancashire and in 1292 in a source from Devon. The place-name affixes represent the earliest preserved instances of the word in its transferred sense of »the township itself, a small administrative district«. The New English Dictionary's first and only instance in this sense is taken from a source from 1850. It is interesting to compare this development with that of Old English *denalagu* »the law of the Danes«. Only in modern times has the term been used of the area for which the law was valid (cf., however, *brändalög*). The place-name forms in *-bier-, -byre-* etc. must have derived from East Scandinavian *býjar-* and since Swedish influence in England is unlikely, the word has presumably been borrowed from Danish and must represent a custom prevalent in the Danelaw though not recorded in the homeland. The occurrence of the Middle English word in Devon as early as 1292 and of its doublet *by-law*

in Kent in 1283 and 1303 is probably to be explained as the result of speedy assimilation of the words into the English language.

An important contribution made by the volumes of the English Place-Name Society to Scandinavian studies is the rich fund of personal nomenclature contained in the place-names. The West Riding abounds in place-names with personal names as one of their elements and yields a varied collection of Scandinavian names, some typically Norwegian, others characteristically Danish. Much information can be gained as to the spread and popularity of the various Scandinavian names and there are several new names, that is names of obvious Scandinavian derivation which are not recorded in Scandinavia itself. The names found in the West Riding which would seem to be Scandinavian although they are not found in any Scandinavian records are: – Bleyði in *Bladeroides* 1409, *Blaitthroide* 1533 (III 90); Enkell in *Inchelemore* 1154–89 and *Inkell land* 1438; Frosthildr in *Frosthildehau* 1175 (V 204); Grentir in *Grentwith* 1230; Habbe or Halbe in *Habbholme* 12th century, *Albeholme* 1228 (IV 42); Haukreiðr in *Haukeraytheker* 13th century; Herkingr in *Hergyncroft* 1341; Húnkell in *Hunchilhuse* 1086, Ketildagr in *Ketildaisbec* 1200; Laun in *Launeserghes* 1256; Rábeinn in *Rabainholmes* 12th century; Skjaldmarr in *Scelmer-, Scemeltorp* 1086 (II 221); Smiðkarl in *Smychergill* 1577 (VI 49); Sprógr in *Sproghescroft* 12th century; Spýtr in *Spite-, Spitsagill* 1613, 1634 (VI 253); Starkúlfr in *Stratesergum* 1086, *Starkesbergh* 1251, *Startholphisherix* 1216–72 (VI 178); þymill in *Thymelbek* 1480; Unnkell in *Ucnetorp* 1086, *Uncethorpe* 12th century (VI 40); Vestmundr in *Westmanshalgh* 13th century, *Westmondhalh* 1272–1307 (I 228) and *sartum Westmundi* 1200.

Within the scope of this short article it has been impossible to discuss every facet of the contribution made to Scandinavian studies by the English Place-Name Society but I hope that I have at least given some impression of the wealth of material which its volumes have yielded. I should like to conclude by congratulating the society, its general editor and all its contributors on the harvest of the first forty years and wishing it a future in every way as fruitful as its past.

Gillian Fellows Jensen.

Gerhard Eis: Altdeutsche Zaubersprüche. Walter de Gruyter & Co. Berlin 1964. 182 s. ill. 38 DM.

Det er Gerhard Eis' store fortjeneste at have skaffet studiet af den middelalderlige faglitteratur (artes mechanicae) en plads i germansk filologi og litteraturhistorie ved siden af middelalderens to andre store faggrupper: »de frie kunster« (artes liberales) og »de forbudte kunster« (artes illicitae). De 15 tidsskriftsafhandlinger, som Eis har fået optrykt i denne lille, smukt udstyrede bog er tilsammen en inspirerende demonstration af hans videnskabelige metode, som bedst kan karakteriseres som historisk funktio-

nalisme. I forordet siger han nemlig om trylleformlerne, at de først og fremmest er en brugslitteratur: »Sie bilden eine Hauptgattung der Magie, d. h. der verbotenen Künste. Nach ihrer Wirkungsabsicht beziehen sie sich auf verschiedene Gebiete der Eigenkünste: Krieg, Heilkunde, Jagd u. a. [...] Die gleichen Zwecke, die der Primitive mit Magie angeht, verfolgen die hochmittelalterlichen Fachschriftsteller mit empirischen, manchmal auch bereits schulwissenschaftlichen Verfahren, die in Form von Rezepten niedergelegt sind. [...] Sobald man erkannt hat, welches Rezept dem gleichen Anliegen wie der jeweils zu untersuchende Zauberspruch dient, wird man diesen bestimmter und klarer interpretieren können.« (s. 3).

I »Der älteste deutsche Zauberspruch« vælter Eis mere end 100 års forskning af »Gang ut, nesso...« over ende ved på grundlag af en række middelalderlige hestelægebøger at tyde den som en hovsygdomsformel. Ordet *strala* og varianten *tulli* er hidtil blevet tolket som pil, respektive rør til fæste for pilespid (pars pro toto), og formelen er blevet sat i forbindelse med en magisk bortskydning af sygdommen, der besværges fra marv gennem ben, kød og hud »an thesa strala« (var. »in diz tulli«). Eis dokumenterer, at *strala* kendes i en helt anden betydning nemlig som betegnelse for en trekant bagtil i hestens hovsål (da. stråle), og at de anatomiske dele, som ormen, »nesso«, skal gå ud igennem netop forefindes i hestehoven. Som en virkelig trumf kan Eis nu tilmed opvise eksempler på at varianten *tulli* bruges som betegnelse for den øvrige del af hovsålen, hornsålen, og yderligere anfører han en række recepter for hovsygdomme, (som antages at skyldes orme), hvor der ordineres fjernelse af strålen og dele af hornsålen. Med denne nytolkning er »Gang ut, nesso...« også bragt sine berømte indiske paralleler nærmere, idet disse maner svindsot fra marven ud i neglene, som derpå skæres. Med udgangspunkt i en tolkning af *nesso*, som afledt af lat. *nescius*, *nescia* (d. v. s. ubekendt sygdom) gør Eis sluttelig op med den hævdvundne opfattelse af formelen som et indogermansk arvestykke fra stenalderen og peger med henvisning til eventyrforskningens vandringssteorier (særlig von Sydows) på muligheden af at denne traditions specialister, antikkens militære hestelæger, har bragt orientalske trylleformler helt op til de romerske garnisoner i Sydtykland.

Af de øvrige afhandlinger kan kort nævnes »Das Rätsel vom Vogel federlos«, som Eis afleder af en senantik trylleformel. »Die Legende vom abgeschnittenen Pferdebein und die Eligius-Segen« dateres til det 14. årh., med henvisning til legendens sene optagelse i Eligiusbiografien og til det upåagtede faktum, at hesteskoen først optræder i Europa i det 10. årh. En formel for »malus malannus« tolkes ved hjælp af illuminationer i samtidige kirurgiske håndbøger som brugt mod næsepolypper. »Oratio bona ad deum«, der af en kommentator i 1960 karakteriseredes som en bedeanvisning til Trinitatismessen, tolker Eis som en »Abwehr- und Gegenzauber«, hvilket jeg fuldt kan tilslutte mig, men når han tolker korstegnene med henvisning til det velkendte ritual, som kaldes målen, overser han, at anvisningerne ikke svarer til den normale fremgangsmåde ved målen.

Eis fortjener megen påskønnelse, fordi han med sine undersøgelser har vist, hvorledes et gammelt stof kan få liv og blive forståeligt, når det indsættes i sin rette funktionelle kontekst.

Gustav Henningsen.

Kaj Thaning: Menneske først – Grundtvigs opgør med sig selv (Skrifter udgivet af Grundtvig-Selskabet XIII) I–III. 794 sider. Gyldendal 1963. 53 kr.

I den snes år der er gået siden 2. verdenskrig, er der opstået en helt ny og meget omfattende videnskabelig litteratur om Grundtvig, der har ført til vidtrækkende nytolkninger og omvurderinger af hans forfatterskab, både i og udenfor Grundtvig-Selskabets skriftserie. Vi må her nøjes med at nævne Henning Høirups pionerarbejde *Grundtvigs Syn paa Tro og Erkendelse* (1949), med undertitlen »Modsigelsens Grundsætning som teologisk Aksiom hos Grundtvig«, der er blevet en ledetråd ved næsten al indtrængen i Gr.s tankebaner. Kernen i Høirups værk er Gr.s udgangsforestillinger, og den nuværende forskergeneration har modsat de tidligere koncentreret sig om det ældre forfatterskab, undertegnede anmelder dog lidt mindre end flertallet af kollegerne. Det har imidlertid i hele denne periode været kendt, at sognepræsten i Asperup på Fyn, Kaj Thaning, forberedte et værk af anden observans, en dokumentation af at den egentlige Grundtvig, højskolens fader, først fremtræder i 1832, og at værkerne før og efter dette mærkeår må tolkes ud fra vidt forskellige forudsætninger.

For litteraturforskere er der meget at hente i dette store ny værk, men de må gøre sig klart at det hverken er forfattet for deres skyld eller i deres vante tankebaner. Det er skrevet af en deltager i den aktuelle folkelige og kirkelige debat, og dets formål at belyse hvad Grundtvig mente om de centrale spørgsmål i denne debat. At der ligger et personligt engagement bag bogen, skinner igennem mange steder, f. eks. (s. 536) i redegørelsen for Gr.s forkyndelse fra og med 1832, da han var nået til at tro på dødens overvindelse: »Samtidig med at Grundtvig på denne måde blev kristen, blev han menneske – i betydningen: fik mod til at være det.« Og et andet sted (s. 612) udbryder Thaning begejstret: »Han var dialogens mand«. Det er han også selv, og derfor har han med stor oplagthed gennemlevet dialogen på flere af Gr.s arbejdsområder fra værk til værk eller fra det ene udkast til det næste. Debattøren Gr. har aldrig før været i hænderne på nogen med en tilsvarende vilje og energi til at leve med i hans tanker led for led. Bunker af utrykte papirer er kulegravet, med en ildhu som kun et eksistentielt forhold til emnet kan avle. Hvad der overfladisk tager sig ud som vidtløftige udskrifter af Gr.s ophobede kladder eller prædikenrækker, er i virkeligheden en dristig genfremstilling trin for trin af hans arbejde i værkstedet. Det er fantastisk at det har ladet sig gøre, og det er forbløffende at vi andre forsigtigere benyttere af Grundtvigarkivet som oftest må sige god for resultaternes vederheftighed.

Bogens titel er taget fra digtet *Menneske først og Christen saa*, der »har givet Anledning til saa megen Misforstaaelse«, som Hal Koch sagde i et centralt kapitel med denne overskrift i sin *Grundtvig* (1943, s. 163). Det anses for skrevet 1837, men fremkom først posthumt i den gamle salmeudgave (V, 1881), skønt det snarest må kaldes et læredigt, som Th. også gør i sin analyse (s. 611 ff.). Denne udreder positivt ideen og den sandsynlige baggrund for tilblivelsen, og vender sig negativt mod Høirups kritik (i *Vartovbogen I*, 1947) af digtets fremskudte plads i Gr.-debatten, mens der savnes en tilkendegivelse af den fælles problemstilling hos Th. og Hal Koch (hvis værk intetsteds nævnes). Th. har ret når han tolker digtet som et programdigt, der hævder menneskeligt værd også hos dem der aldrig har mødt Kristendommen, og når han, efter en sammenligning med en prædiken i *Søndagsbogen III* (1831), registrerer digtets anskuelse som et af de store 1832-omslag. Men midt i det hele stiller han sig nølende til, hvad Gr. kan have sagt til venner der delte hans gamle missionsstandpunkt, skønt vi har ren besked herom i den engelske legationspræst Nugent Wades dagbog (jf. *Grundtvig-Studier* 1948 s. 49 ff.). Wade noterer 12/2 1835 at Gr. »thinks the time not arrived for missions«, og vi ser at Gr. senere på året satte denne sin ven i en forlegenhed ved at være uforkammet mod en engelsk missionær han havde med op til ham. Afsnittet er typisk for bogen som helhed: Ved at skære lige igennem når Th. til det rigtige facit; men han tager kun ringe hensyn til overensstemmelser med tidligere forskere, eller vidnesbyrd hos disse der kunne støtte ham.

Bogens idé er da, at 1832 er det absolutte vendepunkt i Gr.s forfatterkab, men ved siden heraf står dens myte: at han fik stødet til det store omslag på den anden Englandsrejse under en enkelt aften samvær med en åndfuld ung dame, Mrs. Bolton. Gr.s betagelse af hende har tidligere været fremdraget, ligesom det er fastslået at han har tænkt på hende i digtet *Clara*, der er trykt 1848, men rimeligvis skrevet 1844 efter hans begejstring for en ung holstenerinde under udarbejdelsen af *Brage-Snak*. Th. har sat meget ind på at identificere Mrs. Bolton, og endelig under korrekturlæsningen modtaget oplysninger om en Mrs. Clara B., der en tid stod den unge Disraëli nær (s. 256). Det er sikkert forsvarligt at opfatte hende som Gr.s muse under forberedelsen af *Nordens Mythologi* 1832, men Th. driver sagen for vidt når så at sige enhver udvidelse i Gr.s menneskeforståelse ved denne tid udledes af samværet hin junaften, hvis samtaleemner vi ikke kender. Han dvæler ganske vist også ved de lykkelige Cambridgedage i 1831, men der tages hverken hensyn til oplevelserne i Exeter eller Bristol (hvor Clifton Down ligger) eller den meget givende kontakt med Richard Price, der på én gang var sagfører og litteraturhistoriker, altså praktiker og åndsarbejder, og som modsat de forbenede toneangivende antikvarer i det hele delte Gr.s syn på den angelsaksiske litteratur. Og hvad Gr.s pludselige sans for nygræsk angår, er den groet herhjemme, hvor han tog timer i sproget hos Ferd. Fenger, der smittede alle med sin begejstring for det nyvågnede Hellas. Derimod kan Th. have ret

i at knytte oplevelsen med Mrs. Bolton til en mærkelig udtalelse i et af de sidste udkast (s. 216), at Gr. skar sig i hånden da han tog på sit sværd; for det er en hentydning til Amlets utålmodighed efter hævn under gildet ved hans hjemkomst fra England (Saxoovers. I. 176 f.): »Alt som han gik, trak han Sværdet ud der hængde ved (*bæltet*), og prøvede det paa Neglene, saa skar han sig i Fingrene.« Der er endda en engelsk kongedatter der venter på Amler!

Bogens hovedhjørnesten er det store 2. kapitel om fortaledudkastene til *Nordens Mythologi* 1832, hvor Th. første gang demonstrerer omslaget dette år, og hvor Mrs. Bolton dukker op som både Gr.s og Th.s muse. Der er her givet et solidt grundlag for en af de mest tiltrængte omflytninger i det fra gammel tid dårligt ordnede Grundtvig-arkiv på Det kgl. Bibliotek, og et sagligt overblik over materialet og dets sandsynlige kronologi under nyttige punktoverskrifter, med »Linien gennem udkastene« (s. 180 ff.) som højdepunkt. Dog må litteraturforskere huske, at målsætningen er at forfølge Gr.s udvikling gennem alt hvad der falder ind under selvopgør, og at Th. har et skarpt blik for alt hvad der leder frem mod højskolen, men ignorerer vidnesbyrdene om Gr.s videnskabelige indstilling til eddamyterne. Det er sagt lige ud i det følgende kapitel, om trykmanuskriptet og den færdige bog (s. 280): »Selve fremstillingen af mytologien... kommer her kun i betragtning som bidrag til belysning af Grundtvigs livssyn.« Skønt Th.s værk dårligt tålte at blive større, er denne begrænsning en følelig svaghed, fordi nordisk-mytologiske problemstillinger er gledet ind i Gr.s helhedssyn – lige fra han i 1815, et af de år han selv betragtede som skelsættende (jf. s. 288 n. 3), genoptog eddastof i *Thryms Kvide*. Mytens kristelige udtydning dér er i pagt med den ene af de traditionelle tolkningsmåder, *interpretatio biblica*, som Gr. i sin ungdom havde vraget lige så vel som *interpretatio græca vel latina*. Den sidste forkætrede han naturligvis stadig, også fordi den bunder i denotationsprincippet, som han hadede; vil man knytte en mytologisk belysning til Th.s almindelige redegørelse, kan man sige, at Gr. ved 1832 adskiller det latinske og det græske ved at unde det sidste konnotationer. Men *Thryms Kvide* er interessant i et par henseender til: i de humoristiske noter har Gr. taget Holberg til forbillede, og i den første af disse stikler han til »de Adelungers og Ruhsers og Paarsers« lærdom, dvs. han åbner den kamp på myternes og Danmarks vegne mod Adelung, Rühs og Schlözer, der først afsvækkes under forberedelsen af *Nordens Mythologi* 1832. Det andet store 1815-skred, at Gr. lærer sig angelsaksisk, har bl. a. skullet ruste ham til et opgør med Rühs' *Ueber den Ursprung der isländischen Poesie aus der angelsächsischen* (1813), men allerede før Englandsrejserne var Gr. gået over til Rühs' standpunkt. Overhovedet afbalanceres Gr.s bundethed til det kristne livssyn lige fra 1815 af en stærk filologisk drift, og Th.s formodning om anden eksistentiel tilskyndelse til Englandsrejserne (s. 226 f.) må afvises som grundløs.

Ved at gå udenom sagens mytologiske side har Th. overset nogle vigtige

herhenhørende dokumenter i Grundtvig-arkivet mellem 1815 og Englandsrejserne, især to udkast til en ny udgave af *Mytologien* fra foråret 1823 (fasc. 251 og 253, det sidste er jeg desværre kommet til at datere for tidligt i Grundtvig-Registranten). Sandsynligvis har Gr. opgivet planen for at skrive sin egen myte *Pilegrimen* (udg. af Høirup i *GrStudier* 1948), der er en forløber for hans utrykte forsvarsskrifter for Kristendommen, som han igen afbrød til fordel for *Nyaars-Morgen*. Så hvilede dette arbejdsområde indtil Gr. på den tredje Englandsrejse lavede grundridset til John Bowrings anmeldelse af Henry Wheaton: *History of the Northmen* (1831, jf. Th. s. 109 f. og *Orbis Litterarum* 1947 s. 298 ff.), hvor man bag Bowrings overfladiske udglatning genkender Gr.s indsigt i emnet. Utilfredshed med Wheatons bog kunne være grund nok til at han gjorde alvor af den 8–9 år gamle plan om en ny udgave af sin mytologi; men kampen for at få englænderne til at genoplive deres egen oldtidslitteratur og se den i universalhistorisk lys i stedet for at fordybe sig i antikken har naturligvis givet det endelige stød til at han tog fat. Th. gør for lidt ud af denne indirekte eller negative virkning af Englandsopholdene, hvor Gr. må have følt det som at slå i en dyne, og overbetoner tilsvarende den positive impuls fra englændernes virketrang. Gr. har også forinden – i det mindste glimtvis, f. eks. når han kom til at tænke på Rühs – været klar over »at mytologi ikke er en salighedssag, men en folkesag«, som Th. (s. 227, jf. 125 og 281) gør hans situation efter 3. Englandsrejse op; men når denne indstilling fæstnede sig netop da, skyldtes det vel også at sagens personlige side var trængt tilbage da den blev en dannelsessag han skulle slå til lyd for i England – ligesom herhjemme 1806–08.

I det lange stræk der udgør bogens 2. og 3. del, ligger hovedvægten snart på omslaget 1832, snart på den derefter rådende grundindstilling og dens videre uddybning. Det havde været en fordel om kapitlet om billedsprogets frigørelse (s. 439 ff.), i hvis hovedafsnit Th. fejrer en litteraturvidenskabelig triumf, var sat i spidsen, og man kunne også have ønsket det udvidet med centrale digte fra 1830'erne, i det mindste *Nordens Aand*, som Th. strejfer i anden forbindelse (s. 610), og hvis idé falder i tråd med udkastene til *Nordens Mythologi* 1832. Det ville have været en styrke om billedsprogets frigørelse i Gr.s prosa var påvist ud fra dette værks myte-gengivelser fremfor *Brage-Snak*, der er så meget senere, og hvor Th. mod sin sædvanlige praksis er gået udenom udkastene, Grundtvig-arkivets næstværste rodebunke. Men som før sagt: Th. har ikke skrevet for litteraturforskernes skyld, og vil tage sig det let når vi anker over at han har blandet dette relativt sene værk ind i fremstillingen af det poetiske nybrud, for hans formål er jo at belyse hvordan Gr.s selvoppgør skrider frem, og i dette psykobiografiske perspektiv har baggrunden for *Brage-Snak* en vis betydning. Det må derfor ikke overskygge kapitlets hovedstykke, den indtrængende redegørelse for omkalfatringen i *Krønike-Riim*, både i digtene og de efterfølgende noter, fra 1. udg. 1829 til 2. udg. 1842. Her er det lykkedes Th. at vise hvordan Gr. ud fra sit nyvundne standpunkt slår bro

til sin romantiske ungdom, og de ny toner høres godt igennem analyserne. I karakteristikken af »et veloplagt, spøgende rim om London« (s. 446) kunne man have undt Th. at have fået med, at det er en pastiche på P. A. Heibergs skrappe *Laterna magica*, og at Gr. altså nu havde drevet det til at læse sine allertidligste mønstre uden forargelse. Men også uden denne iagttagelse har Th. æren af som den første at have fastslået den nære sammenhæng mellem Gr.s forfatterskab inden 1810 og efter 1832.

Blandt de foregående kapitler, om Gr.s modne historiske og pædagogiske forfatterskab, bærer redegørelsen for *Mands Minde* (s. 342 ff.) prisen, her kan vi for fremtiden søge både perspektiv og den fornødne kommentar. Mere ensidigt er kapitlet om verdenshistorien (s. 293 ff.). Kernepunktet er påvisningen af den rolle Polyb kom til at spille i fremstillingen af oldtidens historie; men ellers ofres energien på udkastene til indledningen på bekostning af det færdige værk, især den mellemste del om middelalderen. Dog må det fremhæves, at Th. i udkastene har fundet et hidtil uanset vigtigt synspunkt: at Gr. hævder at både han selv og verdensforløbet er nået til dramaets fjerde akt. I et opgør i noterne med William Michelsen, især indledningen til dennes *Tilblivelsen af Grundtvigs historiesyn* (1954), har Th. mest ret, men får det delvis ved at overdøve sin forgænger, der tager *tro* i en anden betydning end han og hefter sig ved Gr.s usvækkede front mod Voltaire og andre åndsfor nægttere (jf. Th. s. 295). Th. går slet ikke ind på Michelsens hovedargument: at Gr. i fortalen, der er skrevet til allersidst, slår til lyd for Carions verdenshistorie fra det 16. årh., som senere generationer har skudt til side. Det er endda nok fra Carion Gr. har de mærkelige udregninger om de 6000 år fra skabelsen til verdens undergang i almanakken for 1831 (jf. Th. s. 257 f. og om en senere betydning s. 447). Forøvrigt ænses Th. heller ikke Gibbon, skønt verdenshistoriens 2. bind er anlagt som en protest mod *The Decline and Fall of the Roman Empire*. Når man kender Gr.s plan om at Nugent Wade efter hjemkomsten til England skulle oversætte dette bind særskilt til udgivelse derovre, aner man – og burde navnlig Th. ane – at Gr. ønskede at Mrs. Bolton skulle læse hans velformede opgør med Gibbon, for hvordan kan hun og Gr. have undgået at tale en del af tiden om denne klassiker?

Den mest opsigtsvækkende side ved omslaget i 1832 er Gr.s brud med sin hidtidige bodskristendom. Dette har Th. påvist i hans (utrykte) prædiken 11/3 1832. Det var 1. søndag i fasten, hvor det var kirkeskik at indlede en række bods- eller fastepredikener, men her sagde Gr. fra; det var galt »aarlig 6 Uger for Paaske uafbrudt at stirre paa Skyggen af den lidende Forsoner«. Herefter er opstandelsen i centrum i Gr.s forkyndelse. Stedet og hele kapitlet om Gr.s prædiken fra og med 1832 (s. 517 ff.) har ikke bare teologisk, men også litteraturvidenskabelig interesse, i det små fordi det ny kristendomssyn endnu i samme måned afføder *Tag det sorte Kors fra Graven*, i det store fordi billedsproget, der har været særlig fremtrædende i Søndagsbogen (jf. s. 55 ff.), frigøres til verdslig brug. Dette er først sagt i et udkast til *Nordens Mythologi* 1832 (Th. s. 194), men er

kodificeret i kirken i prædikenen 16/12 1832 (Th. s. 546 f.). Den stilistiske forskel på Gr.s prædikener før og efter gennembruddet i 1832 er som konsekvens heraf enorm, men det har hidtil ingen lagt mærke til.

Fra denne strålende redegørelse synker man ned til det følgende kapitel om salmerne, hvis anlæg, ikke til sin fordel, adskiller sig fra det sædvanlige. Dels er forhistorien, der normalt skal søges i 1. kapitel, gemt til illustration af den gentagne gange fremførte påstand at Gr. ikke kunne digte salmer før 1832; dels bruges den sidste halvdel – 23 sider – til et opgør med forskellige synkronisk eller systematisk anlagte salmebetragtninger. Kun den betydeligste af forgængerne, Magnus Stevns, har desuden fundet plads i den salmehistoriske udredning. Mærkeligt er det dog gået den eneste der som Th. selv går kronologisk frem, Uffe Hansen. Hans værk, *Grundtvigs Salmedigtning I–II* (1937–51), indgår i forkortelseslisten som Uffe Hansen I–II. Men Uffe Hansen II støder man ellers aldrig på, og Uffe Hansen I kun i en ret ligeegyldig note (s. 605), skønt en fyldigere benyttelse både kunne have mindet Th. om den ikke helt ukendte fuldtonende salme fra 1817, *Det kimer nu til Jule-Fest*, og om Gr.s bidrag i selve mærkeåret 1832 til L. C. Hagens *Historiske Psalmer og Riim til Børne-Lærdom*, bl. a. førstetrykket af *Tag det sorte Kors fra Graven*. Den der på forhånd har tænkt på Hagen, vil vel finde ham i en note (s. 606 n. 13), men det er ikke dér man venter de mest kontante oplysninger i et helt kapitel. I selve fremstillingen er der ganske vist flere værdifulde tekstkritiske udredninger, heri indbefattet afsnittet om gennembruddssalmen; men resten må litteraturforskere bruge varsomt, fordi Th. alene måler salmerne ud fra »Den afklarede Grundtvigs krav til en salme« i prædikenen 23/12 1832 (cit. s. 560), og går udenom billedsprogets usvækkede magt i flere af de betydeligste efter 1832, f. eks. *Hvad har Kirken her tilbage* eller billedsprogets programsalme *Var I ikke Galilæer*, hvor Th. nok (s. 593) viser større poetisk sans end forgængeren K. Olesen Larsen, men viger tilbage for at fastslå kontinuiteten i selve billedsproget fra prædikenerne i Søndags-Bogen III (1831).

Som slutningseffekt bringer Th. sine læsere et nyt mærkeår: 1864 (s. 704 ff.), og dette sidste gennembrud indtræffer i Gr.s prædiken nytårsdag. Under indtryk af den politiske situation er det kristelige igen blevet forstærket, men ikke på samme måde som før 1832. Denne gang er der et gensidigt forhold mellem danskhed og kristendom, og samtidig ser Gr. det folkelige (modsat det individuelle) som forudsætning for det kristelige; kun i uklare øjeblikke, især i efteråret 1868, bliver det kristelige overordnet. Derfor kan Th. myndigt fastslå (s. 735): »Helhedsindtrykket er ro, fordybelse og et fremtrædende eskatologisk perspektiv. Der er ingen svækkelse af åndsevnerne.« Og efter at have drøftet enkelte steder hvor Gr. i sine sidste år synes at have vaklet lidt, udtaler Th. i kapitlets sidste afsnit »den respekt for hans tankers energi, som man oplæres til ved læsningen af ham«. – Her kan litteraturforskerne standse, og det burde Th. også have gjort, for slutningskapitlets opgør med et systematisk-teologisk værk om Gr. er ikke opløftende.

Indledningskapitlet, som vi har gemt til sidst, er en oversigt over Gr.s forfatterskab før 1832, men med omslaget dette år som sigtelinje, og med over halvdelen reserveret til prædikenerne i Søndags-Bogen og Gr.s sysler og interesser i 1831; om de sidste, der er flere end Th. har iagttaget, henvises til min afhandling i Grundtvig-Studier 1964. En del af det foregående viderefører Th.s afhandling i GrStudier 1953 om Grundtvig og Irenæus, der allerede regnes til Gr.-forskningens klassikere. Gr.s arbejde med Irenæus begyndte 1823, og i Th.s store værk holder han sit indtog på side 27. Blandt de foregående år ofres der mest – men langt fra nok – på 1817, jubilæumsåret for Luthers fremtræden; måske tør vi håbe, at Th. senere uddyber denne Luther-begejstringens kulmination hos Gr., og at *Ragna-Roke* og *Det kimer nu til Jule-Fest* så glider med ind i billedet. Længere tilbage endnu har Th. især heftet sig ved dagbogsoptegnelsen 6/5 1806, som han gentagne gange kommer tilbage til og næsten har gjort til modpol til 1832, hvor anelsen i dagbogen skulle være forløst som virkelighed. Det er at presse for meget ind i den gamle optegnelse, der allerede er grundigt belyst af to unævnte forgængere, Emil Frederiksen (*Den unge Grundtvig og andre Essays*, 1948, s. 51 ff.) og Niels Kofoed (*Grundtvig som selvbiograf*, 1954, s. 55 f.). Det må i det hele taget undre, at Kofoeds onestående indlevelse i den unge Gr. ikke er blevet udnyttet.

Det foreliggende værk er et opvæld af de sjældne, hvor et stort udvalg af gode Grundtvig-ord er videregivet i en fast ramme med kortere og længere forbindelseslinjer til 1832, bogens magiske nøgle; og samspillet mellem historisk udredning og et frisk eksistentielt engagement har givet et meget levende billede af Gr.s dynamik. Men det er et typisk enmandsværk, og det mindst heldige i det er de indtryk det giver af den øvrige Gr.-forskning. Den mærkes mest som en mumlen i kulisserne, som det næppe tjener til noget at ænse – bortset fra de værste uhyrligheder, som der skal rammes en pæl igennem. Det hører til undtagelserne når Th. har fundet et belejligt udgangspunkt hos en af kollegerne, og det er synd for ham selv, for han har forsømt mange chancer til at stå oppe på stigen og indføje de andres enkeltresultater i sin egen store syntese. Det kan nemlig ikke nægtes, at forskningssituationen er ændret så radikalt som den tidligere kun er blevet det i 1949 ved Høirups disputats. Der er her på én gang givet et oplæg til at gå videre med og en udfordring til at tage op, så man efterhånden får slået fast, hvilke forbindelseslinjer der alligevel ikke blev skåret over i 1832.

† *Helge Toldberg.*

Povl Schmidt: Paul la Cour. Symbol og virkelighed. Gyldendal 1963. 205 s. 28,50 kr.

I Povl Schmidts guldmedaljeafhandling mødes to interessebølger. Den første gælder Paul la Cours forfatterskab, som efter digterens død i 1956 i stigende grad er blevet erkendt som et af de betydningsfuldeste i dansk

mellem- og efterkrigstid, hvorfor også litteraturen om ham er i rask vækst. I Vindrosens mindenummer 1957 fremkom den vigtige selvskildring »Sejladsen om solen«, optrykt to år efter i den posthume essaysamling »Solhøjde«; 1958 kom *Karen Frederiksens* private mindebog »Min ven Paul la Cour«, 1959 enquetebidragene »Møde med Fragmenterne«, og 1961 stillede Københavns Universitet sin prisopgave »Det kunstneriske symbol i Paul la Cours teori og praksis«, som fremkaldte ikke mindre end fem besvarelser. Sammenhæng hermed har vel også *Steffen Hejlskov Larsens* artikel i Edda s. å. om billedmønstrene hos la Cour, en videreførelse af hans undersøgelse i *Danske Studier* 1960 af strukturtyper i billedsproget i moderne dansk lyrik. Fra 1962 er *Otto Kampp Olsens* »På vej med Paul la Cour«, et temmelig ubehjælpomt forsøg på at indkredse digterens åndelige fysiognomi.

Den anden interessekreds omfatter selve symbolbegrebet og dets principielle afgrænsning. Det er gerne et stedmoderligt behandlet kapitel i stilistikkerne, men den nyere digtnings vidtdrevne og komplicerede symbolbrug har gjort en teoretisk drøftelse påkrævet. Netop ud fra beskæftigelsen med la Cour blev *Bengt Algot Sørensen* ført tilbage til symbolismen og videre til den egentlige baggrund for dens symbollære, den tyske førromantik, og resultatet blev hans omfattende historiske redegørelse »Symbol und Symbolismus in den ästhetischen Theorien des 18. Jahrhunderts und der deutschen Romantik« 1963. De litterære diskussioner på sommeruniversitetet i Århus samme år samlede sig også om symbol- og verifikationsproblemer; enten man tager udgangspunkt i filosofien (Cassirers opfattelse af mennesket som et animal symbolicum), i dybdepsykologien (særlig Jungs arketyplære) eller i semantikken, bliver selve arten af den digteriske symboldannelse i forhold til andre erkendelsesformer og kommunikationstegn et centralt spørgsmål. Modernismens hjemlige herold *Torben Brostrøm* indleder sin behandling af Vesaas' romaner (Edda 1955) med at tage stilling hertil; med basis i Cassirer og i *Jørgen Jørgensens* psykologi når han til en lignende konklusion som Schmidt – der mærkeligt nok ikke synes at kende hans afhandling – nemlig at det særegne for symbolet er *enheden* af det symboliserende og det symboliserede, dvs. sammensmeltningen af et håndgribeligt (fysisk) fænomen, der har evne til at vise ud over sig selv, med noget uhåndgribeligt (psykisk), som det giver skikkelse til. Derigennem erkendes en sjælelig virkelighed som ikke lader sig beskrive direkte; symbolet kan altså ikke omskrives rationelt, modsat den oversættelige allegori (som i »Huset i mørkret«, hvor huset er billede – ikke symbol! – på det okkuperede land etc.). På tilsvarende måde begynder Povel Schmidt med at gøre rede for sine tolkningsredskaber. Han støtter sig til to klassiske symboldefinitioner af Coleridge og Goethe: »A symbol is characterized by a translucence of the special in the individual, or of the general in the especial, or of the universal in the general. Above all by the translucence of the eternal through and in the temporal. It always partakes of the reality which it renders intelligible; and while it enunciates the whole, abides

itself as a living part in that unity, of which it is the representative . . .«
 »Das ist die wahre Symbolik, wo das Besondere das Allgemeinere repräsentiert, nicht als Traum und Schatten, sondern als lebendig augenblickliche Offenbarung des Unerforschlichen.« Schmidt betoner herved den coleridge-ske unity og siger omtrent som Brostrøm, at »det specifikt symbolske ved symbolet er, at præsentation og repræsentation – symboliserende og symboliseret – er fuldtud identiske«. Til denne strenge fordring kommer yderligere, at symbolet skal udtrykke en *harmoni*; selvom Coleridge ikke bruger dette ord, vil Schmidt finde det i hans definition (måske efter *Erik Lunding* i »Wege zur Kunstinterpretation«). Men det får betænkelige konsekvenser. For romantikeren Coleridge må en partiel enhed åbne udsynet til en evig al-enhed, en *harmoni* føre videre til al-harmonien; og kræves der af det ægte symbol et udtryk for denne, begrænses dets forekomst til digtere med en bestemt livsanskuelse. Modernisternes sprængte og kaotiske symbolverden falder udenfor. Vil man revidere den klassiske æstetik til at omfatte andet end den klassiske litteratur (og denne revision omfatter også skønhedsnormer og genrebegreber), må man nok vise større rummelighed. Om modernisten end søger at besværges og bekrige isolationen ved at udtrykke den symbolsk, vil hans kunstneriske sejr – det »sande« symbol herfor – dog ikke ophæve den og derved gøre hans erkendelse til usandhed.

Det er imidlertid let at se, hvad der har bevæget Povl Schmidt til at vælge dette symbolbegreb. Det passer fortræffeligt til Paul la Cour og stemmer med dennes egen idealforestilling om det poetiske billede. la Cour var monist, en moderne mystiker med »åbne« øjeblikke ligesom Jacob Paludan, og han stræbte efter at gengive disse ubeskrivelige erfaringer i billedsprog med naturelementer. Kun i den absolutte sammen-smeltning af jeg og yderverden (natur) følte han at det lykkedes, og derved får Schmidts terminologi en værdiskala svarende til digterens. Foruden »symbol« i den anførte betydning opererer Schmidt nemlig med »billede«, hvor virkelighed og ånd mødes jævnbyrdigt uden at smelte sammen, og »tegn«, hvor den ydre virkelighed blot danner gennemgangsled til en åndelig realitet og så at sige skal oversættes dertil. Et flerleddet tegn kaldes en allegori, entydig og oversættelig, mens det flerleddede symbol, myten, er mangetydig og uoversættelig. Nederst på rangstigen står metaforen, hvor én ydre realitet skal oplyse en anden; man mindes la Cours noget ubillige kritik af Johs. V. Jensens udtryk om regnen som en »sående lyd« – en metafor som la Cour forøvrigt selv har anvendt i romanen »Kramer bryder op«. Som Gelsted har vist, er det hos Jensen ikke blot et udvendigt signalement, men en mindelse om grøde og frugtbarhedskult, rummer altså et åndeligt perspektiv. Skellet mellem ydre virkelighed og sjælelig erfaring er ikke altid så lige at drage. Hvad et poetisk symbol i sidste instans er i ontologisk forstand, bliver et erkendelsesteoretisk spørgsmål ligesom overhovedet poesien væsen og digterværkets eksistens. En positivistisk litteraturopfattelse må besvare det anderledes end f. ex. en thomistisk.

Povl Schmidt har smedet specialværktøj til den foreliggende opgave, og

det giver også heuristisk udbytte i den fine påvisning af forfatterskabets faser. Selv den vanskelige distinktion mellem bevidst og ubevidst symbolik, som Bjørn Poulsen hævder for moderne poesi (i essayet »Elfenbenstårnet«), er her søgt gennemført, så vidt det overhovedet lader sig gøre. Trods la Cours tilknytning til Jungs psykologi, som dokumenteres, findes ingen indslag fra dennes kollektive mytologi; la Cours lyriske billedinventar er påfaldende stereotyp, og dets forankring i underbevidstheden må efterføles for hver ny realisation. Således bliver et naturfænomen som det katastroferamte træ benyttet som ubevidst »symbol« i digtet Vindfælden (fra Levende Vande) og som bevidst »billede« i digtet Træet (Mellem Bark og Ved); indiciet skulle være den tættere identifikation i det første tilfælde. Det er her svært at undgå vilkårlighed (Bjørnvig bedømmer nærmest de to digte omvendt), men i distinktionen selv har forf. la Cour med sig, såvel i hans teoribog, hvis det kan tillades at kalde Fragmenterne sådan, som i hans motiviske praksis, hvor der mellem de sjældne øjeblikke af åben benådelse går de mange fortvivlede anræbelsers fra den udestængte. Selve forvissningen om det fundamentale ånds-fællesskab mellem alle og alt (Fragmenternes credo »jeg er ikke ene, altså er jeg«) var det vel især som skilte ham fra de yngre danske modernister, hvis grund-erfaring er menneskets ensomhed i en gud- og meningsforladt verden. En påpegning heraf savnes i Schmidts afsluttende og iøvrigt højst læseværdige kapitel om modernismen, hvor la Cour kommer i selskab med for ham så væsensfremmede ånder som Benn og Eliot.

To nyttige appendices bringer et register over det la courske billedsprog og en bibliografi over hans bøger og artikler; til den sidste kan føjes den af Hejlskov Larsen fremdragne artikel i »Sind og Samfund« 1929, hvor la Cour nævner Bergsons stærke indflydelse på digtsamlingen Den tredje Dag. I betragtning af hvor beskeden rolle Bergson har spillet for dansk litteratur (modsat hvad tilfældet har været i Sverige), er tilståelsen ikke uden interesse.

Disse randnoter skal ikke tilsløre, at Povl Schmidts arbejde uden sammenligning er det betydeligste der hidtil foreligger om emnet. Det er en løfterig bog, og man kunne ønske at forf. fik lejlighed til at udnytte la Cours efterladede manuskripter, som fornylig er tilgået Det kgl. Bibliotek.

Mogens Brøndsted.

FOLKEVISELITTERATUR KORT FORTALT

Skandinavische Balladen des Mittelalters. Ausgewählt, übertragen und erläutert von Ina-Maria Greverus. Rowohlt, Hamburg 1963. (=Rowohlts Klassiker der Literatur und der Wissenschaft. Skandinavische Literatur Band 2.) 144 s.

I 150-årsmindet for brødrene Grimm fremkommer danske viser som tysk billigbog, med kort indledning til hver gruppe, udførlige noter til hver

vide, efterskrift og bibliografi, altsammen velovervejede, grundigt og beundringsværdigt skønsomt og fejlfrit. Også selve oversættelserne er meget tilfredsstillende. Trods den erklærede gæld til nordiske fagfæller har dr. Greverus gjort en virkelig fortjenstfuld indsats med den lille bog, især da de seneste tyske oversættelser af lignende art var ubehageligt tidsprægede arbejder fra 1940'erne. – I mindeskriftet Brøder Grimm Gedenken 1963, Marburg 1963, s. 469–88, har dr. Greverus bidraget med en indholdsrig afhandling: Wege zu Wilhelm Grimms 'Alddänischen Heldenliedern', og det er vel kun et tidsspørgsmål, hvornår Grimms store værk må udsendes igen i uforkortet form. Fra samme område stammer et andet tysk festskriftbidrag: Hinrich Siuts: Herr Oluf. Herders Übersetzung eines dänischen Liedes und deren Wirkung auf die deutsche Kunst- und Volksdichtung (Märchen, Mythos, Dichtung. Festschrift Fr. v. d. Leyen 1963 s. 213–30), hvor de folkelige opskrifter af Herders oversættelse virkelig er et uventet bidrag til denne danske skæbnevises lokkende kulturhistorie.

Stígum fast –. Nýggi Bókhandil, Tórshavn 1963, 160 s. ill.

Der synges og dances stadigvæk på Færøerne, og denne lille bog med 15 viser støtter interessen. Den er rent populært holdt også i valget af kilder, hvorom Poul Eides lille forord oplyser, men indeholder en række berømte viser, desuden én ny og én i otteliniet salmeversmåle og dansk sprogform («Norske Løve», strandet 1707). Der er små skitser foran viserne – hvorfor anonyme? alle medvirkende kan være den fordringsløse udgave bekendt.

Ludvig M. Lindeman: Ældre og nyere Norske Fjeldmelodier. Faksimileudgave ved Øystein Gaukstad og O. M. Sandvik. Oslo 1963. 168+154+54+XXVI s. ib.

Lindemans hovedværk, over 600 instrumental- og vokalmelodier i enkel klaverudsættelse, har begrænset værdi for tekstforskningen, da det kun i visse tilfælde bringer mere end én strofe til viserne, men er alligevel fagets store norske klassiker ved siden af Landstads viseudgave. Det udkom i hæfter 1853–67 og 1907, og har i årtier været meget sjældent. Facsimileudgaven er derfor meget fortjenstfuld og har forøget værdi ved O. M. Sandviks korte proveniensnoter, udarbejdede på grundlag af indgående fortrolighed med Lindemans optegnelser, hvorom Sandvik gentagne gange har skrevet. Desuden findes gode registre. Reproduktionstrykket er uegalt.

Gunnar Turesson: Värmländska kulturtraditioner. I: Den äldsta dikten och musiken. II: Säterlivets lock och arbetsånger. Tidens Förlag, Stockholm 1960–63. 256+296 s., ill. 25+29,50 sv. kr. heftet, 30+45 sv. kr. indb.

Det flotte, rigtillustrerede værk, til hvilket en del III og to LP-plader med folkesang stilles i udsigt, indeholder meget og vil meget. Mangfoldige traditioner vedrørende sæterkulturens materielle og åndelige sider er meddelt efter forf.s og andres optegnelser, og ikke mindst fængsler en mængde

melodier, med tyngdepunkt i de delvis meget arkaiske sætterråb, rettet til mennesker eller dyr. Optimisme og arbejdsglæde har båret arbejdet frem; men optimismen overdrives, når traditionernes alder og folketroens sammenhæng med oldnordisk hedenskab kommer på tale, og mange træk i fremstilling, disposition og litteraturbenyttelse røber den mindre skolede forfatter, ligesom transskriptionerne af de svære melodier ikke fyldestgør nutidens krav. Tidssvarende er derimod hans funktionelle sigte og udførlige milieuskildring. Den ukritiske holdning opvejes også delvis af forf.s inderlige fortrolighed med det skildrede, der bidrager til at gøre det store værk venligt og underholdende. – *Korrekturnote: III: Finsk odling, dikt og musik* udkom december 1964 (300 s., 39,50 eller 45 sv. kr.) og omhandler den betydelige minoritet, der nedstammer fra udvandrere fra Finland i 16.- 17. årh.

Otto Andersson: Studier i musik och folklore. Åbo 1964. XII+426 s. (Skrifter utg. av Sv. litt.sällskapet i Finland nr. 408).

Finlands svenska folkdiktning. VI: Folkdans. A 1: Instrumentalmusik: Menuetter, polskor, polonäser. Utg. av Otto Andersson. Åbo 1963. CLXIV+584 s. ill. 50 finmark. (Skrifter nr. 400). – *A 3: Bröllopsmusik. Utg. av Otto Andersson. Åbo 1964. CXVI+216 s. ill. 30 finmark. (Skrifter nr. 402).*

Professor Otto Andersson i Åbo fyldte 85 år 27.4.1964. Litteraturselskabet markerede dagen med et festskrift, der vil vise sig praktisk ved at samle spredte afhandlinger, delvis let reviderede. Første del behandler emner fra Finlands musikhistorie og musikliv, mens den anden og største del vedrører folkedigtning og -sang, deriblandt de sammenhørende afhandlinger om gentagelser, metrum og foredragsmåde i hele Norden og hos de finsk-ugriske folk (herunder et optryk fra DSt 1954). Titlerne anføres til orientering: Västsibirisk ringsång och nordisk sångdans. Upprepning och parallelism. Upprepningsstrofen. Sjöngo varjagerna svenska folkvisor? Framsades eller sjöngos de isländska rimorna? Några särdrag i rimamelodierna. Bröllopsmusik på säckpipa. »Du gamla, du fria« i Finland. Adolf Iwar Arwidsson och Svenska fornsånger. Kalevalameter – fornyrdslag. Framförandet af Kalevalarunorna. Altsammen titler, der viser forfatterens frugtbare flerdobbelte betragtningssmåde af folkesangens sungne-talte-dansede kunstværker.

Otto Anderssons mangeårige medarbejder Alfhild Forslin har medgivet festskriftet en bibliografi, der uden at være fuldstændig dog fylder 50 sider, et betydningsfuldt arbejde til belysning af en førerskikkelses alsidige virke.

Otto Anderssons karakter af spillevende historisk monument anskueliggøres af de to bind dansemelodier, der udkom ikke længe før og efter mærkedagen. Han har spillet og lyttet før århundredskiftet, optegnet melodier fra 1902 efter meddelere født så langt tilbage som 1815, har publiceret fra 1903, de første avisartikler ikke medregnet, og levet med i alt siden.

De 1100+380 melodier, som de to bind rummer, er selvfølgelig kun for en del optegnet af ham selv; fru Greta Dahlströms fremtrædende rolle som optegner, bearbejder og medudgiver bør kendes. Men de to indledninger på rundt 150+100 sider samler tråde, som kun den usvækkede olding kan gøre det. Den levende beskrivelse af bryllupsskikkene gør i så henseende mindre indtryk end den store sammenfatning i bind A 1 (hvis melodier iøvrigt er ordnet efter formtyper, ikke efter egn eller meddeler). Her er alle sider af den finlandssvenske spillemandsmusiks historie og sociologi skildret efter kilder og selvsyn, herunder afsnit om spillemandsslægter og dansesteder samt bidrag til dansetypernes historie i de fire pågældende landskaber med deres markante forskelle. Der henvises jævnligt, fortsættende eller korrigerende, til et langt livs oplevelser, publikationer og anskuelser.

Det endnu ufuldendte storværks emne ligger for fjernt fra DSt til at motivere en egentlig anmeldelse, men indledningerne har så stor og selvstændig folkloristisk og kulturhistorisk værdi, at de bør opsøges af mange, som ikke har brug for hvad der efter titlen må synes at være en ren melodiudgave.

Det skal sluttelig nævnes, at bind A 2 skal indeholde yngre dansemelodier, mens B er Yngvar Heikels 1938 udgivne dansebeskrivelser.

Jahrbuch für Volksliedforschung IX. Hrsg. v. Deutschen Volksliedarchiv. (=Festschrift zum 75. Geburtstag von Erich Seemann. Hrsg. v. Rolf Wilh. Brednich.) Walter de Gruyter & Co., Berlin 1964. 180 s.

Den nu afgåede leder af Deutsches Volksliedarchiv i Freiburg har formodentlig ved overrækkelsen af denne bog ikke mindst glædet sig over, at den betegner genoptagelsen af den fremragende årbog, hvis eneste efterkrigstids-bind er den forsinkede årgang VIII (anm. DSt 1955 134). Den velfortjente hyldest stammer fra fire tyskere og to amerikanere, mens fem andre lande er repræsenterede af hver en forfatter. En Seemann-bibliografi afslutter bogen. — Bengt Jonsson har gjort iagttagelser vedrørende fraseologien i svensk-tyske visetyper, og anm. har skrevet om Ahasverus i danske folkebøger og folkeviser og deres tyske kilder, et bidrag som i lettere form vil genfindes i Fund og Forskning 1965, hvortil også en afhandling af R. Edelmann. Til DgF 484 findes oplysninger ved Archer Taylor (The parallels between ballads and tales); de kan ligesom L. Vargyas' hentydninger til DgF udnyttes i DgF X:9 (Zur Verbreitung deutscher Balladen in Ungarn). Bertrand H. Bronson's Folk song in the United States, 1910–60, og Wolfgang Suppan: Die Beachtung von 'Original' und 'Singmanier' im deutschsprachigen Volkslied må derudover anses for at være de for skandinaver nærmestliggende bidrag til det tungt armerede hyldestskrift.

Hermann Strobach: Bauernklagen. Untersuchungen zum sozialkritischen deutschen Volkslied. Akademie-Verlag, Berlin 1964. (Dt. Akad. d. Wiss. zu Berlin, Veröff. des Instituts für dt. Volkskunde Band 33.) VI+438 s. ill. DM 48.

Wolfgang Steinitz' to store bind med tyske viser »demokratischen Charakters« har banet vejen for endnu et tungt og løddigt bind i den fornemme række. En række af indhold og form meget forskellige klager over bondestandens vilkår har fået deres behandling af Hermann Strobach, der undervejs viser en overlegen beherskelse ikke blot af sit folkløriske materiale, men også af nødvendige støttevidenskaber: dialekternes, litteraturens, typografiens og erhvervslivets historie. – Først præsenteres viserne enkeltvis. Ligesom hos Steinitz indføres varianterne, efterhånden som de skal bruges. Bogen skal kunne læses. Den første monografi, over en vise fra 1632, er på 90 sider, i andre tilfælde findes kun en enkelt opskrift. Ca. 80 sider vies endelig til den sammenfattende fremstilling af problematikken: bondeklagenrens herkomst, overlevering og relation til virkeligheden. Det vises, at den klagende bonde, en type hos Hans Sachs og andre dramatikere, er et udgangspunkt for de meget forskellige visers bønder, der socialt og politisk omtydes på flere måder. – Afsnittet om variation har delvis forskningshistorisk-polemisk indhold, der røber stor skarpsindighed og teoretisk evne. Bogen er derfor ikke blot i sig selv færdig, men samtidig lovende.

Karen Stougaard Hansen: Gamle viser i folkemunde. Træsnit: Gunnar Hossy. Borgens Forlag (i kommission for Marselis Tryk). [Kbh., Århus 1964]. 80 s. 28 kr.

Bogen rummer indledning, 26 viser, noter, noder – og træsnit, der passer godt til bogens tone, som man efter humør og skøn kan kalde nyrealistisk eller nyromantisk; jeg hælder til det sidste. Baggrunden for den trods nogle trykfejl og lidt uegalt tryk nydelige publikation er Dansk Folkemindesamlings og Danmarks Radios uventede held med indsamling af et alsidigt og delvis meget værdifuldt visesangsrepertoire med kendt og ukendt stof blandet. Der er derfor et vist sammenfald mellem bogen og de ifjor anmeldte grammofonplader samt den sst. nævnte hæfterække Folkevisen i Danmark. Karakteristisk er det også, at radioprogram-rækken Folk synger (med arkivar Thorkild Knudsen som hovedmand) omdøbtes til Breve med folkeviser, fordi antallet af spontane meddelelser voksede som arbejdet skred; bredden i dette stof afspejles i denne bogs gennemræssige spændvidde.

Den blandede læserkreds, der fik bogens privattrykte førsteoplæg i hænde, eller som nu kan fornøje sig over at købe det ny oplæg, er vel tjent med den orientering i og exemplificering af det nye stof, der her gives, og udgiveren, der selv har en smuk andel i DFSs arbejde i disse år, får stiltfærdigt lempet adskillige gode og korrekte oplysninger ind i læseren, både om ældre viseanskuelser og om nyere, delvis aktuelle eksempler på hvordan folk lærte

viserne i et arbejds- eller fyraftensmilieu og indpassede dem i deres virkelighedsnære syn på mennesker og deres tilværelse. Viserne hørte i høj grad fællesskabet til, men personliggjordes ved tilegnelsen.

Noterne er også gode; de er ligesom melodierne nummererede. Er det overdreven æstetik, der har medført at visetexterne er uden numre? i så fald beklager jeg at meddele, at jeg har skæmmet mit exemplar med blyantsnumre. Men det betyder jo samtidig, at jeg venter at vende tilbage til bogen.

Erik Dal.

TO DANSKE VISESTUDIER

*Helge Toldberg: Marsk Stig-viserne. København 1963. 88 s.
(Studier fra sprog- og oldtidsforskning nr. 252).*

Den altfor tidligt bortgangne forskningsdocent, dr. phil. Helge Toldberg offentliggjorde kort før sin død et stofmættet arbejde om »Marsk Stig-viserne«. Om dette emne har man skrevet mangt og meget, siden Svend Grundtvig i 1862 besørgede kilderne trykt under nr. 145 i »Danmarks gamle Folkeviser« tilligemed en indledning, der argumenterede for oprindeligheden af den udførlige redaktion i Karen Brahes folio og i Anna Munks haandskrift, der følgelig blev betegnet som tekst A. Omvendt skønnede Julius Martensen elleve aar senere, at denne redaktion maatte være opstaaet paa grundlag af nogle af de mindre tekster, en opfattelse, der i det væsentlige holdt sig indtil de noget herostratisk berømte studier af Hans Brix 1936 og af Sofus Larsen 1937, og som forøvrigt ogsaa derefter satte spor, f. eks. i F. J. Billeskov Jansens litteraturhistorie 1944 og i Erik Dals smukke udgave af »Danske viser« 1962.

Hele det yderst vanskelige problem, der vinder særlig interesse ved de forskellige teksters forskellige politiske indstilling og deres mulige værdi som adelige opinionsytringer, kulegraves nu paany af dr. Toldberg med en nøjagtighed og udførlighed, som ikke i enkeltheder kan refereres i et tidsskrift. Dr. Toldberg lefler ikke for nogen større læserkreds. Han holder sig lige klar af det dybsindige og af det elegante, og han forudsætter stadig medlæsning i saavel »Danmarks gamle Folkeviser« som i adskillige andre til sagen hørende værker. Til gengæld giver han det konkret forskende og belærende i sjælden ren kvalitet. Kun skade at denne rolige fremstillingsform ikke har kunnet komme til sin ret af rent typografiske aarsager. Fodnoterne, der lettede læsningen af dr. Toldbergs tidligere skrift i samme række om »Det nordiske Element i Johs. Ewalds Digtning«, er blevet til gemmenoter, endda i den særlig brutale form, hvor der ikke henvises fra note til side, og man maa læse med een haand i teksten, en anden i noterne og en tredje i det ellers nyttige tillæg af udvalgte visetekster. Forholdet er

saa meget mere grelt, som gemmenoterne er en del vigtigere for argumentationen end de nøgne kildehenvisninger, der har maattet tages op i teksten. Desværre er der vist ogsaa faglige tidsskrifter, hvor opsætningen med fodnoter efterhaanden hører til de glemte kunster, saa at medarbejderne fristes til at give afkald paa dette i flere henseender saa besparende arrangement.

Dr. Toldbergs argumentation gaar derhen, at den udførlige redaktion A er forfattet af Anders Sørensen Vedel. *Se non è vero è ben trovato!* Dr. Toldberg skriver nu i anden forbindelse (s. 52) at et daarligt rim »borger for mundtlig overlevering«. Rimene i A er ikke særlig gode og stundom aabenlyst fordærvede i begge haandskrifter (str. 1: *kerre* : *seede*, læs: *kære* : *være*; str. 49: *streng* : *hinde*, læs: *stind* : *hind*). De to haandskrifter er fra henholdsvis c. 1583 og 1591, og der bliver efter dr. Toldbergs teori ikke plads til megen mundtlig tradition af den fælles grundform, hvori disse fejl har indsneget sig, al den stund Vedel blev født i 1542. Dette udelukker paa ingen maade, at dr. Toldbergs virkelig originale tilrettelæggelse af varianterne og specielt formodningerne omkring de af Vedel publicerede tekster vil give enhver senere betragter af disse ting meget at tænke paa, og det er smukt at se, hvad dr. Toldberg rent litterært kan faa ud af Vedels ofte undervurderede virksomhed.

Vigtig er ogsaa dr. Toldbergs henføring af Danmarks gamle Folkeviser nr. 179 *Herr Mattis og stolt Ingefred* til Marsk Stig-komplekset, som allerede hævdet i Danske Studier 1959. Af enkeltheder kan fremhæves den oftere udtrykte følelse af, at strofen om Hjelm, der har faaet horn, maa bero paa et mundheld. Dette kommer tæt op mod strofens faktiske karakter af kældermand: en heraldisk vel udført hjelm *havde* horn paa de tider.

Dr. Toldberg giver i denne bog som i sine tidligere arbejder liden mulighed for anmærkning af direkte fejl. Formen »Niebelungenlied« (s. 24) er ikke rar; men den findes som bekendt allerede i Svend Grundtvigs indledning (s. 340) og maa vel efterhaanden kunne gælde som autorisation.

Aage Kabell.

Anton Aagaard: Syv berømte Folkeviser. En Approksimation til Urformen. G. E. C. Gads Forlag, København 1964. 114 s.

Saa glædeligt det er, at de uretoucherede opskrifter af »Danmarks gamle Folkeviser« nu under kyndigste ledelse er ført deres fuldstændige offentliggørelse meget nær, lige saa uheldigt er det, at disse juveler af højmiddelalderlig poesi ikke er overleveret i blot nogenlunde autentisk form. Om »Restitutionen af Folkeviserne« har overlærer Anton Aagaard allerede i 1960 skrevet et fortjenstfuldt arbejde i »Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning«, dengang med særligt henblik paa visen om Germand Gladensvend, og hr. Aagaard udvikler nu sine principper videre med »en Approksimation til Urformen« af, som det hedder i hovedtitlen, »Syv berømte

Folkeviser«. Det er »Elverhøj«, »Elverskud«, »Harpens Kraft«, »Ribold og Guldborg«, »Hagbard og Signe«, »Hr. Ebbes Døtre«, som dog først i den her givne redaktion vil blive virkelig berømt, og »Ridderens Runeslag«, der saa interessant bevarer den oprindelige betydning af ordet *run(e)*, »hemmelig viden«, altsaa endnu ikke »skrifttegn«.

Opgaven er vanskelig, men tilsvarende vigtig og lokkende. Eksempelvis kan mindes om den tidligere behandlede »Germand Gladensvend«, hvor blandt mange i dobbelt forstand urimelige udgangsstrofer ogsaa følgende forekommer, i Anna Munks haandskrift: *Konninggen och vor unne dronning / de foer allt offuer dett vanndt: / allt fuldt ilde var dett, / dy icki hiemme var.* Som enhver kan se, vinder denne strofe afgørende, naar det forvildede *vanndt* erstattes med det efter Skånske Lov samt Moth, Rahbek og Grundtvig registrerede, tilsidst vel efter norsk genopfriskede ord, der svarer til oldnordisk *bára*, »Bølge«, »Hav«. Saaledes byder ogsaa de syv nu forelagte viser paa adskillige rent filologiske problemer. »Elverskud« har: *De stødte op den Højeloftsdør, / de høje Ru de stod derfor.* Man kan vist roligt restituere rimet paa grundlag af den i ældre dansk og i svensk almindelige præposition *för*. »Ribold og Guldborg« har efter Karen Brahes folio og i det væsentlige ogsaa efter Det Større Stockholmske haandskrift: *Tihett er myn yngeste søster: / ieg förde hinder seleff vd aff chloster.* M. Barnewitz har, noget bedre, *min sygge søster*, og helt godt bliver det, naar man erindrer den hos H. Weigere (som flertal) optrædende, i ældre svensk (ogsaa som ental) almindeligere form *Cløster*. Og saaledes kunde man blive ved længe. Folkeviserne er jo kun ved overleveringens ugunst blevet fortrinvis danske. Ved en approksimation til urformen maa det nordiske perspektiv genopfriskes. Særlig interessante er maaske de operationer, hvorved teksthistoriske problemer i flere forskellige viser samtidig kan angribes. »Harpens Kraft« begynder hos Karen Brahe: *Her Wellemand och syn wene saa brud / . . . / thy leggte guld-thauffell y deris bure.* Svend Grundtvig anser naturligvis *saa* for overflødigt. »Ridderens Runeslag« har efter Karen Brahe dels *Her Peedder bleste y sinn forgyllte lwd: / thett hørrdde liddenn Kierstenn hiem till synn burrd*, dels *Skaam faa her Peedder hans forgyllte lw! / den suigger saa mangen erlig brud.* Den næstsidste af de anførte strofer kræver aabenlyst, lige som restitutionens strofe 6, formen *lur*, og det er da lige saa klart, at de andre strofer kræver den ellers mest i norsk, sjældnere i svensk optrædende form *brur*.

Til restaureringsarbejder af denne art medbringer hr. Aagaard foruden en anelig filologisk viden ogsaa en næsten vigtigere sans for stil og sammenhæng, der endogsaa (s. 107) fører til udmærket berigtigelse af Axel Olriks fortolkning af »Ridderens Runeslag« strofe 13. Overbevisende er ogsaa hr. Aagaards betragtninger (s. 24) over »Elverhøj«, Sten Bille str. 3: *Thenn enne giick mig tiill, then ann den gick mig fraa, / thenn tredie huiskiitt i mit ørre*, der med fradrag af den indvendige ordavl kan reduceres til *Den ene gik mig til og fra* osv. Saaledes kan man da med temmelig sikkerhed reducere »Harpens Kraft« str. 9: *min' Svende skal hos Eder <ride*

og> gaa; »Ribold og Guldborg« efter Magdalena Barnewitz str. 10: *Mig vochte fader <, > och <mig vochte> moder: / mig vochte søster <, > och <mig vochte> broder*; vel ogsaa i den omstridte linje *Hagbor <Konning> og Sigvard Konning*, hvor man rigtignok maa videreføre indgrebet i næste strofe: *Hagbor han drømte sig en Drøm* eller lignende.

Hr. Aagaard foregøgl ingen, at hans approksimation skulde være nogen rekonstruktion, tværtimod, og han kan med god samvittighed lade væsentlige problemer omkring en egentlig rekonstruktion ligge, herunder overvejselsen af dialektpræg med særligt henblik paa sproglig apokope. Hvis man skulde anbringe en smule kritik af det lige saa kyndige som sympatiske arbejde, maatte den vel gaa ud paa, at hr. Aagaard herved faar vanskeligt ved at anvende visse filologiske kendetegn under bestemmelsen af oprindeligt og uoprindeligt. Første strofe af »Elverskud« revideres mod Karen Brahe og vistnok alle andre autoriteter derhen, at der bliver fire toppe i de kvindelige vers, og tilfældet er ikke enestaaende. Forsøget paa at destillere en tolinjet form ud af »Hr. Ebbes Døtre« strander foreløbig paa dette skær, og i flere tilfælde – »Harpens Kraft« str. 10; »Ridderens Runeslag« str. 28 – bliver aabenlyst indavlede strofer staaende trods samme manende tegn, der naturligvis ikke altid er lige let at tolke, da der maa indregnes et vist spillerum for i skriften ubetegnet apokope og til udviklingen hørende omvendte skrivemaader. Ved approksimationen af den allerede i kilderne haardt behandlede strofe 18 af »Ribold og Guldborg« (læs: *Guldborg, du lade dig sømme, / du holde min hest i tømme*) til de fire efter hr. Aagaards mening fornødne fødder med kvindelig udgang er hr. Aagaard sig bevidst (s. 63), at der – endogsaa »med Rette« – vil rejse sig et »Ramaskrig« fra folkemindeforskerne, der søges afhjulpet med en bøn om punktvis absolution. Naar restitutor og læser er helt enige om at tage forbehold, kan man jo godt for skæmts skyld indflette det gale i en ellers smukt ræsonneret fremstilling. Og mens folkemindeforskerne skriger, vil filologerne begynde at bede, og ikke forgæves, thi hr. Aagaard har dog et ufordærvet gehør, naar han apostroferer »Elverskud« str. 35 *Vil heller han ride med Rakker i Tov' / end han vil sidde med hans Brud i Stov'* for at undgaa kvindelig udgang efter de fire toppe.

Age Kabell.

Indholdsfortegnelse

til

DANSKE STUDIER 1954-65

49.-60. bind. Femte række 1.-12. bind.

Danske Studier 1954-57 udsendtes om efteråret, 1954 desuden med et Holberg-hæfte 28.1.1954. 1958-63 udsendtes i forsommeren, 1963 dog forsinket til efter sommerferien, og 1964-65 i begyndelsen af året. Som ved slutningen af de tidligere rækker (1915, 1927, 1939, 1953) bringes her et tolvbindsregister. Det er todelt. Under *Afhandlinger* anføres også mindre bidrag, mens anmeldelser kun nævnes summarisk. *Anmeldte bøger* er alfabetiserede efter bøgernes forfatter, og der tilføjes signatur for anmelderen.

AFHANDLINGER

	Årg.	side
<i>Andersen, Harry</i> : Nogle mindedigte af Johannes V. Jensen	55	87-110
- 1955, se Mølbjerg, Hans		
- Nogle litterære kommentarer (Holger Drachmann, Sophus Clausen, Johannes V. Jensen)	56	116-25
- Om <i>sjette, otte og måtte</i>	58	111-17
- Om <i>da : daa</i>	58	117-20
- Thøger Larsens »Maaneskin«	59	122-25
- Lethal (hos Johannes V. Jensen): 59, 125-26; Johannes V. Jensens <i>lethal</i> endnu en gang	62	125-27
- Floromvunden. Et ordhistorisk bidrag	62	101-05
- Nogle allusioner i Sophus Claussens digtning	62	118-25
- Munter, glad etc. om fugl	63	55-74
- Natbred (hos Sophus Claussen)	65	106-10
<i>Andersen, Poul</i> : Om det finale r i Dansk	65	75-84
<i>Andersson, Otto</i> : Upprepningsstrofen ännu en gång (jf. 52, 123-27 og 55, 17-40)	55	5-16
<i>Arnholtz, Arthur</i> : Fremførelsens historie i Danmark	65	5-33
- Anm. 58		
<i>Bjerrum, Marie</i> : Hvorfor rejste Rask til Kaukasus og Indien?	57	80-100
<i>Boberg, Inger Margrethe</i> . 23. juli 1900-9. maj 1957 (nekrolog af Erik Dal)	57	5-8
- Anm. 57		
<i>Boesen, Ejnar</i> : Weyse-Winding-Berggreen. Et genfundet aktstykke . .	56	18-26
<i>Bom, Kaj</i> : Den smykkede okse hos Th. Kingo og H. C. Andersen . .	56	11-12
<i>Borup, Morten</i> : Peder Hjorts breve til Atterbom	56	27-54
<i>Breitenstein, Jørgen</i> : Johannes Jørgensen og italiensk kultur: 60, 32-66; <i>Mogens Kai Nørregaard</i> : Nogle Bemærkninger, og <i>J. Breitenstein</i> : Svar	65	102-06
- Dante og Christian K. F. Molbech	61	67-84
- Ingemann og Tasso	64	67-84

	årg.	side
<i>Broholm, H. C.</i> : Til Hjortens Flugt	56	111
– 1956, se Maaløe, Christopher		
<i>Brøndegaard, V. J.</i> : Gøgeurter som Afrodisiaka	56	55-101
– Sevenbom som abortivum	59	5-31
<i>Brøndsted, Mogens</i> : Christian Winthers versnoveller	57	101-25
– Anm. 58, 60, 65		
<i>Bæksted, Anders</i> : Anm. 57, 58, 60, 63		
<i>Bødker, L.</i> : Den lange løgn	54	109-26
– Anm. 55, 56, 58, 60, 61, 62, 64		
<i>Dal, Erik</i> : Danmarks gamle Folkeviser. En plan for udgavens afslutning	55	63-76
– Ejnar Thomsen. 14. juni 1897-15. marts 1956	56	5-10
– Wimmers runeværk	56	143
– Inger Margrethe Boberg. 23. juli 1900-9. Maj 1957	57	5-8
– Léon Pineau fylder 100	61	105-06
– Svenskt Visarkiv og dets sidste publikationer	61	122-24
– Folkeviselitteratur 1962	63	83-93
– Anm. 1954-65.		
<i>Dencker, Nils, og Iørn Piø</i> : Sankt Bentes gilde	60	5-18
<i>Diderichsen, Paul</i> : Udtalen af dansk rigssprog (jf. <i>Poul Andersen</i> , 65)	57	41-79
– Bemærkninger til nogle nye hypoteser om overleveringen af Brorsons salmer	63	5-25
<i>Djupedal, Reidar</i> : Eit brev frå Rasmus Rask om dansk rettskriving	56	107-10
<i>Drachmann, A. G.</i> : Folkevisen om Germand Gladensvend: 62, 5-16 (rettelse på omslaget til 63); <i>Mogens Jensen</i> : Folkevisen om Germand Gladensvend	63	75-82
<i>Fellows Jensen, Gillian</i> : Anm. 65		
<i>Frandsen, Ernst</i> : Middelalderlig Lyrik	54	75-108
<i>Frederiksen, Emil</i> : Holberg-Problemer	54	5-16
<i>Friis, Finn</i> : Gottfried Keller og hans danske oversættere	65	55-74
<i>Galster, Kjeld</i> : Johannes Ewald – Frederik Moltke – Christian Molbech	59	85-90
<i>Gregersen, H. V.</i> : En fabel-oversættelse af Niels Heldvad: 64, 24-31; <i>Bengt Holbek</i> : Asinus vulgi	64	32-53
<i>Hammerich, L. L.</i> : Gudmund Schütte, 17. januar 1879-12. juli 1958	59	107-14
<i>Henningsen, Gustav</i> : Jomfru Bartholins Visebog	61	40-44
– Vedel og Syv og bogtrykkerne	59	53-84
– Anm. 65		
<i>Hansen, Aage</i> : Om studiet af Holbergs sprog	54	49-59
– Verden er viljedru (jf. 51, 121)	57	128-32
– 1958, se Johansen, Holger		
– Anm. 57, 58		
<i>Hjort, Peder</i> : Breve til Atterbom, se Borup, Morten		
<i>Hjorth, Poul Lindegård</i> : Om »norske« rim hos Holberg	55	115-18
<i>Holbek, Bengt</i> : 1964, se Gregersen, H. V.		
<i>Holtved, Erik</i> : Anm. 57		
<i>Jansen, F. J. Billeskov</i> : Nye Studier over Holberg ved Arbejdsbordet	54	27-35
– Hollandske emblemer og norske valbirkkander	56	13-17
– 1956, se Maaløe, Christopher		

	årg.	side
<i>Jensen, Mogens</i> : 1963, se Drachmann, A. G.		
<i>Johansen, Holger</i> : Om den traditionelle Brug af Ordet »Subjekt«: 57, 9–40; <i>Aage Hansen</i> : Om brugen af ordet »subjekt«	58	120–21
<i>Johansen, Holger Friis</i> : Et nyt stykke af den gammeldanske Birgitta-oversættelse	59	48–52
<i>Jørgensen, Aage</i> : Studier i Tom Kristensens roman »Hærværk«	62	48–68
– Studier i H. C. Andersens roman »O. T.«	63	26–54
– Nogle polemiske elementer i Oehlenschlägers lystspil	63	108–11
– Folkevisesproget	64	5–23
– Hans Egede Schacks »Sandhed med Modification«	64	123–27
– Anm. 62, 63		
<i>Kabell, Aage</i> : Anm. 61, 65		
<i>Kehler, Jon</i> : Holberg og det danske Publikum	54	36–48
<i>Knudsen, Thorkild</i> : Anm. 61		
<i>Koefoed, H. A.</i> : Er det finale r en vokal i rigsdansk? (jf. <i>Poul Andersen</i> , 65)	64	85–112
<i>Kragelund, A.</i> : Til Morten Børups Majvise	65	85
<i>Krarup, Kristian</i> : »Guldhornene« i eksamensskolerne	54	174–75
– C. Hauchs græske digt »Sløret«	54	175–77
<i>Krarup, Per</i> : Anm. 59		
<i>Krogh, Karen</i> : Scenesproget i det 19. århundrede	65	34–54
<i>Krogh, Torben</i> : En stor Holbergskuespiller [J. L. Phister]	54	60–74
<i>Larsen, Steffen Hejlskov</i> : Gustaf Munch-Petersen og den danske lyrik i fyrrerne	60	67–80
– Ole Sarvigs »Jeghuset«	61	85–104
– Schade og billedet	62	69–84
<i>Lassen, J. Nimb</i> : Kære Moder, hvorfor sover du?	57	132–34
<i>Leifer, Leif</i> : Tysk og dansk i Jammersmindet	61	112–19
<i>Lind, Th.</i> : Om Nis Petersens »Café Det røde Hjerter«	62	127–29
<i>Lindberger, Örjan</i> : Anteckningar om symbolik och tendens i några historiska visor från 1500-talets början	55	41–62
<i>Lisse, Chr.</i> : Anm. 64		
<i>Matthiessen, C. C.</i> : Et oldengelsk Middel mod Mavepine	59	32–47
– En dansk-norsk og en oldengelsk Tandpineformel	60	91–93
– holl viþ hýrogi	60	93
<i>Mileck, M. Schiøler</i> : Gentagelsesstrofen i dansk folkevisedigtning (jf. 52, 123–27 og 55, 5–16)	55	17–40
<i>Mølbjerg, Hans</i> : Paa Memphis Station: 54, 179–82; <i>Harry Andersen</i> : Paa Memphis Station	55	120–23
<i>Møller, Hans</i> : Komik og humor i Holbergs komedier	54	17–26
<i>Møller, Kr. Langdal</i> : Et kritisk Tidspunkt i Fru Heibergs Liv	56	112–16
<i>Maaløe, Christopher</i> : Lisbed Pomeranz-Kones ældste datters tand- pine. Slang eller klassisk allusion? 55, 119 (jfr. 51, 116–17). <i>F. J. Billeskov Jansen</i> : Om Tandpine hos Holberg og hos Martial: 56, 105–06; <i>H. C. Broholm</i> : Om Tandpine	56	106
<i>Nedergaard-Hansen, Leif</i> : Nogle små betragtninger over Holbergs Epistler	55	77–86
<i>Nielsen, Carl Lindberg</i> : Tidligt kendskab til Holberg	62	115
<i>Nielsen, Frederik</i> : Om Paludan-Müllers dramatiske digt »Venus«	58	46–61

	Arg.	side
<i>Nielsen, Hans Nic.:</i> »En Idealist« og Herodes	54	154-64
<i>Nordstrand, Ove K.:</i> Med Rasmus Rask på Ceylon	59	91-106
<i>Nyholm, Asger:</i> D. G. Monrad i litteraturen	58	62-96
<i>Nørregaard, Mogens Kai,</i> se Breitenstein, Jørgen.		
<i>Odenius, Oloph:</i> Den döda modern som daggas av ormar	61	5-16
<i>Ottosen, Jørgen:</i> Udtrykket 'gøre ordgran(t)' i de ældste dansk-sprogede diplomer	62	85-100
- Nogle Brix-konjekture til Ambrosius Stub	62	106-15
<i>Pedersen, Louis:</i> Anselmus og Licentiaten	58	121-24
<i>Pedersen, Svend Eegholm:</i> Norvagismer hos Holberg?	60	19-31
<i>Piø, Iørn:</i> En moderne skillingsvise	58	107-11
- 1960, se Dencker, Nils.		
- og <i>A. Hjorth Rasmussen:</i> Et viseregister og en vise	64	113-15
- Anm. 59, 60.		
<i>Rasmussen, A. Hjorth:</i> 1964, se Iørn Piø.		
<i>Rischel, Jørgen:</i> Anm. 62.		
<i>Roos, Carl:</i> Anm. 58.		
<i>Salberger, Evert:</i> Till Århus-stenen 6	61	107-12
<i>Schmidt, August F.:</i> Hvem var »Isbjørnen?« 54, 182-83, med rettelse	55	135
- Fange Ræven	54	183-84
- Til Dateringen af Sthens »Vandrebog«	55	113-15
- Aarestrup-Noter	55	120
- Bemærkninger til Aakjærs »Efterladte Erindringer« og Tilføjelser til »Mit Regnebræt«	56	125-28
<i>Schwarzenberger, Gerhart:</i> Den ældre H. C. Andersen og »det nye«	62	17-47
<i>Schütte, Gudmund:</i> Gottonsk Stednavnekronologis klassisk avhjemlede Udgangspunkter	54	165-70
- Girard-Sigibert-Chilperik-Sigurd 1-2	54	170-72
- Sproglige og kulturelle Startpunkter	54	172-74
- Revolution i Nibelungforskningen	55	111-13
- Gottonske Urstednavnes lakoniske Præg	56	102-05
- En navneforklædende episk Nøglesaga	57	126-27
- Sproglige Avlejringer langs Teutoners og Kimbrers Vandringsrute	59	115-16
- 17. januar 1879-12. juli 1958 (nekrolog af L. L. Hammerich) ..	59	107-14
<i>Skadhauge, Povl:</i> En tekstrettelse fra St. St. Blicher selv	62	115-16
- St. St. Blicher og »The Vicar of Wakefield«	62	116-17
<i>Skov, Sigvard:</i> To rimbrev af Emil Aarestrup	54	177-79
<i>Skårup, Povl:</i> Anledningen til Rasmus Rasks Forelæsning over Sprogets Filosofi	60	103-06
<i>Spang-Hanssen, E.:</i> Nogle Holbergiana I-XII	64	113-23
- Nye Holbergiana XIII-XXIII	65	85-96
<i>Spang-Hanssen, Henning:</i> Aksel Noesgaards ordstatistiske pionerarbejde	60	81-90
<i>Søndergaard, Bent:</i> Claus Fastings Hermione	65	96-102
<i>Sønderholm, Erik:</i> Mikkel Hansen Jernskægs røkkebrev	63	104-07
- Nogle notater om Thomas Kingo	64	54-66
<i>Sørensen, John Kousgård:</i> Om stath : stæth (rettelse klæbet på omslaget)	63	97
<i>Taylor, Archer:</i> »Svend i Rosengård« og »Edward«	58	105-07

	årg.	side
<i>Thomsen, Ejnar</i> : Et og andet om Evangelisk-christelig Psalmebog..	61	45-66
- 14. juni 1897-15. marts 1956 (nekrolog af Erik Dal)	56	5-10
<i>Thaarup-Andersen, Lis</i> : »Fiskefangstfablen» i den skriftlige literatur og folkelitteraturen	54	127-42
<i>Toldberg, Helge</i> : Den danske rimkrønike og folkeviserne	58	5-45
- Lidt om Hr. Michaels og Per Ræff Lilles kilder	61	17-39
- Til dansk middelalderlitteratur 1-3	63	97-103
- Anm. 59, 62, 63, 65.		
<i>Topsøe-Jensen, H.</i> : Anm. 54.		
<i>Wamberg, Niels Birger</i> : Religion og kogleri [Johs. V. Jensen]	54	143-53
<i>Vargyas, Lajos</i> : Vest og øst i balladen om Kvindemorderen	63	94-96
<i>Wassmann, C.</i> : Dobbelttydninger og »tilpasningsnavne»	58	97-104
<i>Wellejus, Gerd</i> : De stærke verbers omlydte præsensformer i de sjællandske love	59	117-22
<i>Winding, August F.</i> : Forerindring 1842, se Boesen, Ejnar		

ANMELDTE BØGER

Anmeldersignaturer: AA Arthur Arnholtz, IB Inger Margrethe Boberg, MB Mogens Brøndsted, AB Anders Bæksted, LB Laurits Bødker, ED Erik Dal, PD Paul Diderichsen, AaH Aage Hansen, GH Gustav Henningsen, EH Erik Holtved, GFJ Gillian Fellows Jensen, AaJ Aage Jørgensen, AaK Aage Kabell, TK Thorkild Knudsen, PK Per Krarup, CL Christian Lisse, IP Iørn Piø, JR Jørgen Rischel, CR Carl Roos, HT Helge Toldberg, HTJ Helge Topsøe-Jensen.

<i>Andersson, Otto</i> : Studier i musik och folklore	ED	65	128-29
Bibliografi over dansk folkekultur 1955-56	ED	59	133-35
<i>Biezais, Haralds</i> : Die Hauptgöttinnen der alten Letten	IB	57	140-41
<i>Boberg, Inger M.</i> : Dansk folketradition	HT	63	114-16
<i>Borup, Morten</i> : Christian Molbech	ED	54	191-94
<i>Brewster, Paul G.</i> : »The Two Sisters»	LB	55	123-24
<i>Bronson, Bertrand Harris</i> : The traditional tunes of the Child ballads, I: 60, 112-114; II	ED	63	85-86
<i>Brøndsted, Mogens</i> : Digtning og skæbne	PK	59	154-56
<i>Brøndum-Nielsen, Johs.</i> : Dækning	ED	54	187-90
<i>Bæksted, Anders</i> : Besættelsen i Tisted 1696-98, I-II	AaK	61	124-26
<i>Bødker, L.</i> : Indian animal tales	ED	58	129-30
- m. fl., Skæmtsomme eventyr	ED	58	129-30
<i>Child, F. J.</i> : The English and Scottish Popular Ballads ..	ED	56	142-43
<i>Christiansen, Reidar Th.</i> : Studies in Irish and Scandinavian Folktales	LB	61	126-28
<i>Clausen, Karl</i> : Dansk folkesang gennem 150 år	ED	59	146-49
- Folkelig Brorson-sang	ED	62	133-34
<i>Dal, Erik</i> : Nordisk folkeviseforskning siden 1800	IB	57	146-47
Danmarks gamle Folkeviser X, 1	HT	59	135-42
Dansk folkemusik. Grammofonplader	ED	64	127-29
Danske folkesagn, ved Laurits Bødker	ED	59	133-35
<i>Dégh, Linda</i> : Märchen, Erzähler und Erzählgemeinschaft. LB	64	136-38	

		årg.	side
<i>Dencker, Nils</i> : Sveriges Sångelekar	TK	61	128-30
Den medeltida balladen. Grammofonplader og bog	ED	63	87-89
Deutsche Volkslieder. Grammofonplader	ED	63	87-89
Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien III, 2: 55, 131-133; IV, 1: 58, 130-33; IV, 2	ED	60	111-12
<i>Dorson, Richard M.</i> : American folklore	LB	60	115-17
<i>Dumreicher, Carl og Ellen Olsen Madsen</i> : Danmark, dejligst Vang og Vænge	ED	57	148-49
<i>Eis, Gerhard</i> : Altdeutsche Zaubersprüche	GH	65	115-17
<i>Engelbretsdatter, Dorothe</i> : Samlede Skrifter	ED	57	149-50
Fabula. Zeitschrift für Erzählforschung I	ED	58	125-26
Finlands svenska folkdiktning VII, 4: Folketro om naturen: ED 55, 134-35; VIII: Lekar och spel: CL 64, 131-35; VI A. 1 og A. 3: Folkdans	ED	65	128-29
Folkeminder, 1.-4. hæfte	ED	59	133-35
Folkeviser I-II, ved Knut Liestøl og Moltke Moe	ED	60	109-10
Four-and-forty, udg. af Alexander Gray	ED	55	129-30
<i>Gad, Tue</i> : Legenden i dansk middelalder	HT	62	129-32
<i>Galster, Kjeld</i> : Da H. C. Andersen tog Jylland i besiddelse	ED	58	143-44
Gudstjenestekollekterne	ED	54	190-91
<i>Hansen, H. P.</i> : Syner og varsler	AB	58	133-34
<i>Heusler, Andreas</i> : Deutsche Versgeschichte I-III	AA	58	134-35
<i>Hildeman, Karl-Ivar</i> : Medeltid på vers	HT	59	142-45
Historical ballads of Denmark, transl. by Alexander Gray. ED 59 145	ED	59	145
<i>Hodler, Werner</i> : Grundzüge einer germanischen Artikellehre AaH 57 142-44	AaH	57	142-44
Humaniora ... honoring Archer Taylor	ED	61	130-31
Íslenzk fornkvæði. Íslandske folkeviser, udg. af Jón Helgason	ED	63	84-85
Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkes I-IV ED 56 139-40	ED	56	139-40
Jahrbuch für Volksliedforschung VIII: 55, 134; IX	ED	65	129
<i>Jensen, Johan Fjord</i> : Den ny kritik	AaJ	63	116-23
<i>Karker, Allan</i> : Synonymordbogen	AaH	58	135-40
<i>Kempinen, Iivar</i> : The Ballad of Lady Isabel and the False Knight	LB	55	125-29
- Lunastettava neito	ED	59	151-52
<i>Kunze, Erich</i> : Jacob Grimm und Finnland	CR	58	140-41
Kvæðabók séra Gissurar Sveinssonar	ED	61	119-22
<i>Künzig, Johannes</i> : Ehe sie verklungen	ED	59	151
<i>Levinsen, Niels</i> : Folkeeventyr fra Vendsyssel	ED	59	133-35
<i>Lindeman, L. M.</i> : Ældre og nyere Norske Fjeldmelodier .. ED 65 127	ED	65	127
<i>Lyngø, Hans</i> : Inegpait eller fornemme mennesker, som Melville Bugtens eskimoer kalder sig selv	EH	57	141-42
<i>Lönnroth, Lars</i> : Litteraturforskningens dilemma	AaJ	62	139-41
<i>Madsen, Ellen Olsen</i> : se Dumreicher, Carl.			
<i>Marquardt, Hertha</i> : Bibliographie der Runeninschriften nach Fundorten I	AB	63	111-12
Mellem klassiske Filologer, udg. af Morten Borup	MB	58	141-43
Mesteren fra Møre, udg. af Kr. Valkner	ED	59	153-54
<i>Moltke, Erik</i> : Fra Jon Skonvig til Erik Moltke	AB	60	93-103

		årg.	side
Norsk folkemusikk. Grammofonplader	ED	64	129-30
Norske folkeviser, ved Reidar Th. Christiansen	ED	60	110
<i>Nygaard, Holger Olof</i> : The ballad of Heer Halewyn	ED	60	106-09
Om visor och låtar	ED	61	123-24
<i>Paulsen, H. Hejlsbjerg</i> : Sønderjysk Psalmesang 1717-1740	PD	63	5-25
<i>Piø, Iørn</i> : Skillingsviserne om Christiansborg slots brand 1884	ED	59	146
Politisk rimdans	ED	61	124
<i>Ranke, Kurt</i> : Schleswig-holsteinische Volksmärchen I-II ..	LB	58	126-29
<i>Salmen, Walter</i> : Das Erbe des ostdeutschen Volksgesanges	ED	57	144-46
<i>Schmidt, Povl</i> : Paul la Cour	MB	65	123-26
<i>Schneider, Hermann</i> : Germanische Heldensage II	AB	63	112-13
- Kleinere Schriften	ED	63	114
<i>Schneidewind, Gisela</i> : Herr und Knecht	LB	62	141-42
Selma Nielsens viser, udg. af Nils Schiørring	ED	57	150-52
Skandinaviske Balladen des Mittelalters, udg. af I. M. Greverus	ED	65	126-27
<i>Smith, A. H.</i> : The place-names of Yorkshire	GFJ	65	111-15
<i>Steinitz, Wolfgang</i> : Deutsche Volkslieder demokratischen Charakters aus sechs Jahrhunderten, I: 56, 140-42, II ..	ED	63	89-91
Stev, ved Olav Bø	ED	59	150-51
Stígum fast -	ED	65	127
<i>Stockmann, Doris</i> : Der Volksgesang in der Altmark	ED	63	91-93
<i>Stougaard Hansen, Karen</i> : Gamle viser i folkemunde	ED	65	130-31
<i>Strobach, Hermann</i> : Bauernklagen	ED	65	130
Studies in Folklore in honor of Stith Thompson	ED	58	124-25
<i>Swahn, Jan-Öyvind</i> : The Tale of Cupid and Psyche	LB	56	128-37
Svenska medeltidsballader, ved Bengt R. Jonsson	ED	63	88-89
<i>Säve, P. A.</i> : Gotländska visor	ED	56	138-39
<i>Sørensen, Villy</i> : Digtere og dæmoner	MB	60	118-19
<i>Taube, Sven Bertil</i> : Skillingtryck. Grammofonplader	ED	63	89
<i>Taylor, Archer</i> : The Shanghai Gesture	ED	59	152-53
<i>Thaning, Kaj</i> : Menneske først -	HT	65	117-23
<i>Toldberg, Helge</i> : Marsk Stig-viserne	AaK	65	131-32
<i>Turesson, Gunnar</i> : Värmländska kulturtraditioner I-II	ED	65	127-28
<i>Wahlgren, Erik</i> : The Kensington Stone	IP	59	127-33
<i>Weber-Kellermann, Ingeborg</i> : Ludolf Parisius und seine alt- märkischen Volkslieder	ED	63	91
<i>Wellek, René</i> : Hovedstrømninger i det tyvende århundredes kritik	AaJ	63	116-23
<i>Wilgus, D. K.</i> : Anglo-American folksong scholarship since 1898	ED	61	131-32
<i>Winther, Christian</i> : Hjortens Flugt, udg. af Oluf Friis	HTJ	54	185-87
Volkskunde, hrsg. von Gerhard Lutz	IP	60	114-15
<i>Vries, Jan de</i> : Altgermanische Religionsgeschichte	AB	57	134-40
<i>Aagaard, Anton</i> : Restitutionen af Folkeviserne	HT	62	132-33
- Syv berømte Folkeviser	AaK	65	132-34
<i>Aarestrup, Emil</i> : Breve til Christian Petersen	MB	58	141-43
<i>Aasen, Ivar</i> : Brev og Dagbøger	JR	62	134-39